

Den stille accept af usunde arbejdsforhold

Rapportens samlede antal tegn: 205.469
Svarende til antal normalsider: 85,6

Marianne L. F. M. Poulsen, Studienummer:
20115164
Sophia L. J. Page, Studienummer: 20115157

Vejleder: Casper Feilberg

**10. Semester, Psykologi
Speciale**

Aalborg Universitet
31. Maj 2017

Abstract

This project examines the psychological reasons behind the individual's accept of unhealthy working conditions. The main focus is why the individual choses to work under these conditions without taken any actions. Inspired by our own work-related experiences and a literary exploration this phenomenon is analysed and discussed using an exemplary case study, which illustrate the phenomena in a realistic manner. Using two theoretical perspectives the phenomena is further analysed through different ways of understanding the individual's actions and choices. The first theoretical perspective represents a critical social theory, where Rasmus Willigs theory explains the phenomena through socially created processes that influence the individual's accept of unhealthy working conditions. Using this approach the individual's accept is seen as inevitably affected by neoliberal tendencies such as competitive and individualistic behaviour. The other perspective represents an existential phenomenology approach, where Maurice Merleau-Ponty and his theory of body perception explains the psychological processes that affect the individual's actions and choices. In using this approach, the individual's accept is understood through the bodily experience and perception of the unhealthy working conditions, which occur unconsciously and automatically. Furthermore, the theoretical perspectives are used in a thematic discussion regarding the individual's freedom or determinism in relation to the social tendencies and conscious and unconscious processes. It is concluded that the reasons behind the individual's accept can be explained through a mutually affected relationship between the neoliberal tendencies and the individual. In addition to this, the reasons behind the acceptance can be understood as a form of unconscious and automatic bodily accept, in which the individual may not be aware of its acceptance. The general conclusion of this phenomenon is therefore the complexity in understanding the psychological reasons behind the individual's accept of unhealthy working conditions and that a comprehensive understanding is essential in studying this phenomenon. Furthermore, it is concluded that the individual possesses, in some degree, freedom in their acceptance of unhealthy working conditions in their ability to reflect and their critical position towards the working conditions. However, the social tendencies and the body's automatic perception will always affect the individual's behavior and choices.

Indholdsfortegnelse

1	Indledning	4
1.1	Nutidige samfundstendenser	5
1.2	Problemformulering	8
1.3	Præcisering af begreber	8
1.4	Problemafgrænsning	8
1.5	Disposition	9
2	Videnskabelig undersøgelse af fænomenet	10
2.1	Eksemplarisk case	10
2.1.1	Rekonstruktion af case	11
2.2	Det moderne arbejdende individ	14
2.3	Tematiske spørgsmål	17
2.4	Videnskabsteoretisk afsnit	18
2.4.1	Ontologi og epistemologi	18
2.4.2	Habermas tre erkendelsesinteresser	19
2.5	Tredeling	22
2.6	Præsentation af teori	23
2.6.1	Anvendelse af teoretiske perspektiver	24
3	Teoretisk udredning	25
3.1	Kritisk teori	25
3.1.1	Historisk baggrund	25
3.1.2	Erkendelsesinteresse	27
3.1.3	Neoliberalisme	29
3.1.4	Anerkendelse	33
3.1.5	Optioner	35
3.1.6	Umyndiggørelse	37
3.1.7	Opsummering	40
3.2	Eksistentiel fænomenologi	41
3.2.1	Historisk baggrund	41
3.2.2	Erkendelsesinteresse	43
3.2.3	Væren-i-verden	45
3.2.4	Vanetilegnelse	50
3.2.5	Frihed	52
3.2.6	Opsummering	54

4	Analyse	55
4.1	Del 1: Ændrede arbejdsforhold	55
4.1.1	Nye arbejdsopgaver.....	55
4.1.2	Fagligt engageret.....	56
4.2	Del 2: Nye arbejdsforhold	57
4.2.1	Nye kompetencer og værdsættelse	58
4.2.2	Manglende fællesskab på arbejdspladsen.....	59
4.2.3	Indflydelse på arbejdspladsen	60
4.2.4	Henriettes subjektive forståelse	61
4.2.5	Uhensigtsmæssigt arbejdsmonster.....	62
4.2.6	Henriettes ”kamp”	63
4.3	Del 3: Psykologiske reaktioner af ændrede arbejdsforhold	64
4.3.1	Arbejdspladsens indflydelse	65
4.3.2	Kroppens signaler	65
4.4	Del 4: Genoptagelse af arbejde	67
4.4.1	Bevidste processer	67
4.4.2	Kropslig bevidsthed	67
4.5	Delkonklusion	68
5	Diskussion	68
5.1	Diskussion af casen	69
5.1.1	Forudgående processer	69
5.1.2	Kontinuerlig accept	71
5.1.3	Udvikling af stress	75
5.1.4	Ny optaget bevidsthed	76
5.2	Teoretisk diskussion	78
5.3	Tematisk diskussion	79
5.3.1	Individ og samfundstendenser	79
5.3.2	Bevidste og ubevidste processer	81
5.3.3	Frihed og determinisme	83
5.4	Delkonklusion	87
6	Metarefleksion	88
7	Konklusion	89
8	Perspektivering	90
9	Referenceliste	91

1 Indledning

I det nuværende velfærdssamfund er individet altid sikret en form for hjælp af eksempel (ex) fagforeninger, a-kasser samt økonomisk sikkerhed, hvis individet bliver arbejdsløs. Ligeledes står jobmulighederne frit for det enkelte individ, uanset køn, alder og status i samfundet. Dette leder op til spørgsmålet omkring, hvorfor nogen individer vælger at forblive på arbejdspladser, som er fysisk og psykisk skadelige for deres helbred?

Vi undrer os over denne tendens, da vi i vores arbejdsliv har oplevet forskellige problematikker i forhold til det psykiske arbejdsmiljø. Dette har medført adskillige diskussioner og undren over, hvorfor velfungerende mennesker vælger at forblive på arbejdspladser, hvor de er underlagt pressede og usunde arbejdsforhold. En erfaring Marianne gjorde sig var, da hun på sin daværende arbejdsplads oplevede et manglende fællesskab. Hverdagen var præget af, at alle passede deres eget, hvilket medførte at de afskærmede sig fra fællesskabet og ikke lagde mærke til de andres psykiske tilstand. Flere på arbejdspladsen gik ned med stress og blev langtidssygemeldt men der blev stadig ikke taget hånd om det psykiske arbejdsmiljø, som et fælles ansvar. Et eksempel var et gruppemøde, hvor specielt én ansat oplevede nogle svære udfordringer på arbejdspladsen, hvor de resterende ikke kunne genkende disse udfordringer. Hun blev derfor ikke mødt med forståelse. Denne måde at distancere sig fra andres problemer og ikke tage ansvar for hele gruppens trivsel, skabte undren hos os. Dette fordi det havde konsekvenser for den ansatte, som var på grænsen til psykisk sammenbrud. Vi undrer os over dette manglende fællesskab, da alle kan blive udsat for svære psykiske udfordringer. Hvorfor ikke skabe en fælles omsorg og forståelse for hinanden i et forsøg på, at skabe et sundere psykisk arbejdsmiljø? Derudover undrer vi os over en manglende handling fra ledelsens side, på trods af en bevidsthed omkring problematikkerne. Denne ansvarsforskydning var desuden et gennemgående mønster på hele arbejdspladsen, hvorfor det var præget af, at alle forsøgte at overleve.

En anden oplevelse var, da Sophia oplevede usunde arbejdsvilkår på sin daværende arbejdsplads. Her bestod hverdagen af 19 timers lange arbejdsdage, med minimal tid til pauser og lav løn. Derudover var der en begrænset anerkendelse af udførelsen af arbejdet og en høj grad af kritik og skældud, som både kunne være berettiget eller uberettiget. Sophia oplevede, at der sommetider opstod en upassende

tone fra chef til ansat, hvor hun var nødt til at sige fra, hvilket bidrog til den allerede uprofessionelle atmosfære mellem chefen og de ansatte. I løbet af 1 år oplevede arbejdspladsen en del opsigelser og udskiftninger grundet de usunde forhold på arbejdet, hvor Sophia stadig valgte at blive. Dette medførte, at Sophia påtog sig større ansvar, da ingen andre gjorde det selvom dette ansvar ikke var ønsket eller med i jobbeskrivelsen. Dette valg om at blive på denne arbejdsplads blev muligvis påvirket af, at Sophia skulle flytte og skulle bruge pengene til denne flytning. Efter endt arbejdsforløb har vi undret os over, hvorfor et velfungerende individ kan ende i sådan en situation, hvor man udsætter sig selv for usunde forhold samt accepten af disse. Vi finder det bekymrende, at man kan forblive i denne situation, hvor konsekvenserne bliver en følelsesmæssig distancering til sig selv og en hverdag, der er præget af en generel træthed. Denne oplevelse har efterladt os med en undren over, hvorfor man accepterer disse arbejdsforhold og er der tale om et bevidst valg og hvilke processer er ubevidste?

Vores erfaringer er blot nogle eksempler ud af mange, som igennem adskillige diskussioner har skabt grundlag for en fælles undren over, hvorfor velfungerende individer accepterer usunde arbejdsforhold. Hvilke processer og omstændigheder er med til at påvirke denne accept? Vi anser det problematisk, at chefer og kollegaer bekræfter og påtvinger hinanden i et usundt psykisk arbejdsmiljø, hvor man er vidne til, at individer går ned med stress, men stadig ikke tager et fælles ansvar. Denne diskussion har desuden fået os til at sætte spørgsmålstegn ved, hvilket samfund vi lever i og hvilke samfundstendenser individet påvirkes af. Vi har diskuteret spillet mellem individ og samfund i forhold til, hvorvidt individet er et "offer" for nogle ydre omstændigheder og hvor meget individet reelt kan kontrollere sit eget liv.

1.1 Nutidige samfundstendenser

Vi er ligeledes igennem en litterær udforskning blevet opmærksomme på, at der foreligger et gennemgående tema for psykologer og sociologer, som beskriver et samfund, der er præget af kapitalisme. Dette afsnit vil derfor skitsere nogle nutidige samfundstendenser, som præger arbejdsmiljøet. Vi finder dette afsnit vigtigt, da vi

ønsker at tydeliggøre, at vores egne oplevede erfaringer ikke blot er isolerede tilfælde, men kan afspejle nogle nutidige samfundsmæssige problematikker.

Rasmus Willig er sociolog, samfundskritiker og problematiserer at individet i dag bliver anskuet i sammenhæng med økonomiske termer (Willig, 2016, p.56). Individet bliver vurderet ud fra deres profitskabende egenskaber samt brugbare ressourcer hvor det forventes, at de indordner og tilpasser sig virksomhedens værdier (Ibid., p.57). Ifølge Willig er denne samfundstendens et produkt af konkurrencestaten og dens kontinuerlige forandring. Dette for at bevare en konkurrencedygtig tilstand i forhold til andre lande, hvorfor der foreligger et konstant behov for nye reformer (Ibid., p.58). Denne tendens skaber ligeledes intern konkurrence mellem borgere og professioner, da de strukturelle problemer og håndtering nu er blevet individualiseret. Den enkelte medarbejder og organisationen er derfor underlagt visse forventninger, som fleksibilitet, robusthed, omstillingsparathed og en konstant vurdering af arbejdsydelsen (Ibid., p.59). Disse forventninger, mener Willig, er proaktive og kan virke nedslidende for det arbejdende individ (Ibid., p.60). Denne problematik bliver fordret igennem statens ønske om effektivisering gennem styringsredskaber til selvstyring, hvilket har været under udvikling i de sidste 15-20 år (Ibid., p.64f).

Denne tendens har vist sig at have nogle u hensigtsmæssige konsekvenser for individet og dets trivsel på arbejdspladsen. Herunder kan Nadja Prætorius fremhæves (2007, p.21), idet hun påpeger, hvordan usunde arbejdsforhold kan påvirke individet psykisk og at dette er et voksende problem. Prætorius beskriver, hvordan denne gradvise udvikling af stresssymptomer, grundet usunde arbejdsforhold, kan ses i alle arbejdsmæssige kontekster. Det er desuden velfungerende og erfarne medarbejdere, som kan opleve, at blive sygemeldt på grund af (pga.) stress (Ibid., p.29). Hun peger desuden på nogle samfundsmæssige forhold, som hun anskuer som værende medvirkende til mistrivsel for det arbejdende individ. Arbejdspladsen er præget af, at individet oplever en mindsket indflydelse på egen arbejds gang, grundet kontrol og styring fra ledelsens side (Ibid., p.30). Derudover påvirkes arbejdspladsen af besparelser samt et større krav om effektivisering. Hun nævner en manglende forståelse af det syge individ og dets langtidssygemelding, som kunne være et resultat af det økonomiske, konkurrerende og politiske pres (Ibid.). Prætorius udtaler sig om det paradoksale ved denne manglende forståelse, hvor hun udtaler:

Det kan undre (...) når der i tilfælde af arbejdsrelateret sygefravær ikke synes at være synderlig interesse for at undersøge de arbejdsrelaterede belastningsfaktorer, der oprindeligt sendte medarbejderne på sygefravær. (...) Man kan spørge sig selv, hvor det mon efterlader en medarbejder, der har forsøgt at gøre sit bedste for at løse sine alt for mange og undertiden modsætningsfyldte arbejdsopgaver, uden at man fra arbejdspladsens og sundhedssystemets side i tide- og efterfølgende – sætter spørgsmålstegn ved de helbredsnedbrydende arbejdsvilkår (Prætorius, 2015, p.80).

Med dette citat fremhæver Prætorius en vigtig pointe, hvor der fokuseres for meget på individets fejl og mangler fremfor arbejdspladsens miljø og dets belastningsfaktorer. Med dette påpeger hun arbejdspladsens rolle, som værende én af årsagerne til det stigende antal af stressramte, hvorfor hun efterlyser et større fokus på de usunde arbejdsforhold. Denne manglende forståelse fra arbejdspladsens side, samt ændrede arbejdsmæssige forhold er derfor med til, at individet mister mening med sit arbejde (Prætorius, 2007, p.31).

Igennem egne arbejdsmæssige erfaringer og denne litterære udforskning blev vores undren og bekymring bekræftet, hvorfor vores ønske om at gå i dybden med dette fænomen blev forstærket. Vi blev yderligere bekræftet i behovet for at undersøge fænomenet igennem en historie i bogen: *Stress- det moderne traume*¹, som omhandler Henriette, der oplevede stress grundet urimelige arbejdsforhold. Henriette, som person oplevede en stor glæde ved udførelsen af sit arbejde, men blev underlagt besparelser og omstruktureringer, som medførte usunde arbejdsforhold. Der forekom dernæst et forløb, hvori Henriette valgte at blive samt oplevede konflikter med ledelse og kollegaer. Efter længere tid resulterede dette i voldsomme fysiske og psykiske reaktioner, som Henriette ikke handlede på og rammes derfor af sygemelding grundet stress. Historien om Henriette vil blive anvendt som en eksemplarisk case i specialet og vil være en repræsentation af problematikens virkelighedskarakter. Baggrunden for, at vi har valgt denne som eksemplarisk case

---

¹ Prætorius, 2007, p. 21

er, at vi søgte en case, hvor ændrede og forringede arbejdsforhold fandt sted og et velfungerende individ indordnede sig og accepterede disse. Derudover skulle casen indeholde et fokus på, hvilke psykiske påvirkninger og processer, der fandt sted.

Vi anskuer emnet for at være af kompleks karakter og ønsker at undersøge dette med en variation af perspektiver. Dette for at opnå en nuanceret og dybdegående psykologisk forståelse for, hvorfor vi som mennesker accepterer urimelige og invaliderende betingelser i vores arbejdsliv. Herunder emner, som ubevidste processer, den psykologiske baggrund og forholdet mellem individets frihed og determinering af samfundstendenser. Ud fra disse overvejelser har vi udarbejdet en problemformulering, som ses nedenstående.

1.2 Problemformulering

Hvordan kan man forstå de psykologiske baggrunde for, at et individ accepterer usunde arbejdsforhold uden at handle på dem?

1.3 Præcisering af begreber

Den psykologiske baggrund: Dette begreb skal anskues som en platform, der med vilje er åben i forhold til valg af teori, hvorfra vi søger at forklare og fortolke fænomenet. Ligeledes søger vi at forstå den psykologiske baggrund ud fra en helhedsforståelse.

Individ: Begrebet forstås som et normalt fungerende menneske, som ikke lider af mental ustabilitet eller andre psykiske lidelser.

Accept: Begrebet skal forstås som individets bevidste og ubevidste handlinger og processer, som kan ligge til grund for accepten af usunde arbejdsforhold.

Usunde arbejdsforhold: Dette begreb skal forstås som et arbejdsmiljø, som er fysisk og psykisk skadeligt for individets helbred. Disse forhold kan være praktiske ændringer, som ex besparelser og omstruktureringer eller relationelle forhold som ex urimelige høje krav til den ansatte, arbejdsmæssig identifikation, manglende fællesskab og kontrollerende ledelse.

1.4 Problemafgrænsning

Hovedfokuset i denne opgave vil være på de ændringer, der forekommer på arbejdspladser, efterfølgende processer og handlinger der ligger hos individet. Der vil foreligge en analyse af de forudgående processer, der fordrer psykisk og fysisk

skadelige konsekvenser for det arbejdende individ. Helt konkret er det spørgsmålet om, hvorfor individer accepterer usunde arbejdsforhold uden at handle på dem. Vi vil stadig belyse, hvorledes disse processer, i værste tilfælde, kan påvirke individet psykisk, som ex langtidssygmeldinger.

I diskussionen af fænomenets problematik opstod der tre temaer, som vi anskuer som essentielle i forhold til at kunne belyse fænomenet og derigennem besvare problemformuleringen. Disse temaer er (1) *Individ og samfundstendenser*, (2) *Bevidste og ubevidste processer* og (3) *Frihed og determinisme*. Disse vil blive uddybet senere i opgaven.

1.5 *Disposition*

Specialeprojektet er struktureret således at det består af 8 kapitler, hvor kapitel 1 bidrager med en præsentation af fænomenet og problemformuleringen. Kapitel 2 er en gennemgang af den videnskabelige undersøgelse, hvor den eksemplariske case samt en litterær belysning af det moderne arbejdende individ først vil blive beskrevet. Dernæst vil tre tematiske spørgsmål, herunder *Individ og samfundstendenser*, *Bevidste og ubevidste processer* og *Frihed og determinisme* blive præsenteret efterfulgt af et videnskabsteoretisk afsnit. Slutteligt vil en fænomenologisk tredeling blive belyst samt en præsentation af de valgte teoretiske perspektiver. Kapitel 3 er en teoretisk udredning, hvor der først vil blive redegjort for det kritiske teoretiske perspektiv, som Rasmus Willig repræsenterer og dernæst det eksistentielle fænomenologiske perspektiv, som Maurice Merleau-Ponty er repræsentant for. Kapitel 4 indeholder en analyse, som tager udgangspunkt i casen og den teoretiske udredning. Kapitel 5 bidrager med en diskussion af casen efterfulgt af en teoretisk diskussion af perspektivernes forklaringskraft. Slutteligt vil diskussionen omhandle de tre tematiske spørgsmål. Kapitel 6 indeholder en metarefleksion, hvor kritik og andre overvejelser vedrørende (vedr.) problemformuleringen vil blive diskuteret. Kapitel 7 består af specialeprojektets konklusion efterfulgt af en perspektivering i kapitel 8.

2 Videnskabelig undersøgelse af fænomenet

Dette kapitel er en overordnet præsentation af vores undersøgelsesmetode af fænomenet, hvor vi først beskriver vores eksemplariske case. Dernæst kortlægger vi en række nutidige samfundstendenser efterfulgt af en præsentation af tre tematiske spørgsmål. Herefter vil der foreligge et videnskabsteoretisk afsnit, hvor ontologi, epistemologi og Habermas' erkendelsesinteresser vil blive belyst. I forlængelse af dette vil vi introducere en fænomenologisk tredelingsmodel, som vi vil arbejde struktureret ud fra. Afsnittet slutes af med en præsentation af vores brug og valg af teori.

2.1 Eksemplarisk case

Vores primære videnskabelige metode er en teoretisk undersøgelse af en eksemplarisk case, som specialet vil blive bygget op omkring. Formålet med at benytte en eksemplarisk case er at kunne belyse vores fænomen troværdigt, da den fungerer, som en repræsentation af virkeligheden og beskriver de problematikker vi vil undersøge. Casen skal derfor ansues som rammesættende for specialet, da vi med casens beskrivende karakter opnår en forforståelse af det undersøgte fænomen. Denne forståelse vil vi herefter forsøge at fortolke via en teoretisk forforståelse, som medfører en mere dybdegående og nuanceret forståelse af fænomenet. Den teoretiske forforståelse vil blive beskrevet i senere afsnit. Casen vil derfor blive brugt til at belyse fænomenets nutidige relevans samt understrege problematikkenes alvor. Ligeledes afspejler casen vores egne arbejdsmæssige erfaringer, som er oplevet i det virkelige liv.

Begrebet "eksemplarisk" skal forstås, som et fænomen der er gennemgående meningsgivende og genkendelig på tværs af forskellige kontekster (Keller, unpub., 2009, p.70 jf. Feilberg, 2014, p.68). Med dette menes der, at et fænomen forekommer genkendelig overfor faggrupper og almene mennesker, såfremt de besidder en vis form for relevant erfaring i forhold til fænomenet (Dastur, 2000a, p.85 jf. Feilberg, 2014, p.69). Helt konkret er et eksemplarisk fænomen en tydeliggørelse af noget specielt karakteristisk der fremmer en helhedsforståelse (Keller, 2009, p.70 jf. Feilberg, 2014, p.69).

Ud fra ovenstående har vi valgt historien om Henriette, da vi mener at den opfylder disse kriterier. Casen belyser konkrete ændrede og usunde

arbejdsforhold, som har synlige konsekvenser for de ansatte og specielt Henriette. Den berører Henriettes psykologiske refleksioner og psykiske tilstand samt processen efter de ændrede arbejdsforhold. Ydermere inddrager casen ledelsens håndtering af Henriette samt kollegaernes rolle. Dét, vi finder særligt interessant ved denne case er, Henriettes accept af de ændrede og usunde arbejdsforhold, samt sin manglende indsigt og ansvar for kroppens signaler. Det skal påpeges, at Henriette var offentlig ansat som ledende fysioterapeut på et hospital, samt et velfungerende og sundt individ før de ændrede arbejdsforhold fandt sted (Prætorius, 2007, p.21f).

Casen belyser et fænomen der kan ses i mange arbejdsmæssige sammenhænge og er et udbredt problem. Desuden har mange individer oplevet denne problematik eller vil komme til det. Casen er hentet fra bogen *Stress- det moderne traume* (2007), skrevet af Nadja Prætorius, hvor hun udtaler sig om en voksende bekymring i forhold til psykisk mistroivsel på arbejdspladsen med udgangspunkt i Henriettes tilfælde:

Hendes tilfælde blev derfor eksemplarisk for min begyndende forståelse af, hvad det er for omstændigheder, der fremkalder alvorlige og undertiden invaliderende reaktioner på belastning hos stadig flere helt almindelige, sunde og velfungerende mennesker i forbindelse med udførelsen af deres daglige arbejde (Nadja Prætorius, 2007, p. 21).

Prætorius understreger her, at Henriettes historie maler et billede af en problematik, som er psykisk skadeligt for individet samt et gennemgående problem på mange arbejdspladser.

2.1.1 Rekonstruktion af case

Med udgangspunkt i Nadja Prætorius' case har vi rekonstrueret historien, hvor vi inddrager de elementer som er relevante for problemformuleringen. I rekonstruktionen af casen har vi valgt at udelade Prætorius' egne fortolkninger og holdninger til Henriette, så historien fremstår så beskrivende, som muligt.

Henriette² var ledende fysioterapeut, som udover det daglige arbejde havde til opgave at undervise kollegaer og organisere arbejdet. Hun var sidst i trediverne, ugift og boede alene. Henriettes baggrund havde ikke været præget af traumatiske begivenheder, men derimod almindelige familie problemer. Hun havde altid været sund og rask og den man gik til, når særlige opgaver skulle klares eller hvis der opstod problemer på arbejdet eller i privatlivet. Hun var vant til travlhed på arbejdet og havde et stort fagligt engagement, hvorfor arbejdet fyldte meget. Henriettes arbejdsplads blev underlagt besparelser og omstruktureringer, som betød, at hendes ledelsesposition nu blev tildelt en anden overordnet leder. Hun blev derefter tildelt nye arbejdsområder, som hun ingen erfaring havde med og som tidligere var blevet varetaget af to fysioterapeuter. Henriette følte sig ikke kvalificeret til denne stilling og forsøgte derfor at gøre det klart med faglige argumenter, at det ikke var muligt for én fysioterapeut at varetage arbejdet på forsvarlig vis. Hun fik dog klar besked på, at sådan var forholdene nu. Dette var grundet et krav om et højere effektivitetsniveau og at der generelt skulle spares på hele arbejdspladsen. Hun måtte derfor ligesom alle de andre indordne sig og tilpasse sig den produktivitet og den resultatopnåelse, de beskårne budgetter krævede. I sammenhæng med disse besparelser og omstruktureringer forekom der en fyringsrunde, hvor flere af de tilbageværende valgte at sige op efterfølgende. De resterende var for overbebyrdede og for skræmte til at tale sammen om hvorledes de skulle takle de urimelige arbejdsbetingelser og hvordan de skulle komme i kvalificeret dialog med den nye ledelse.

Henriette oplevede, over de følgende år, en gradvis udvikling af psykiske tilstande som ensomhed, magtesløshed og en meningsløshed i forhold til arbejdet. Hendes største problem var hendes faglige kunnen og ansvarsbevidsthed, da hun brændte for sit fag og for arbejdet med patienterne. Hendes pligtfølelse bød hende at gøre det arbejde, hun blev sat til at gøre på den måde, som hun vidste det skulle gøres. Så hun knoklede det bedste hun havde lært for, at nå det hele om hun så skulle arbejde langt ud over sin arbejdstid. Eksempelvis når hun var kommet bagefter i det daglige program, fordi en nyansat medarbejder havde brug for hendes råd og vejledning. Selv om det tilsyneladende var det samme arbejde, blot forøget langt ud over hendes kapacitet, var noget helt forandret. For ét var, at hun havde få ressourcer til arbejdet og derfor blev tvunget til at arbejde meget mere. Noget andet

---

² Prætorius, 2007, p. 21-29

var, at der nu hverken var ordentlig tid til faglig udveksling mellem kolleger eller til at debattere og finde løsninger på, hvordan opgaverne kunne forvaltes under de nye forhold. Og gav hun tilbagemeldinger med relevant kritik og forslag til ændringer, der kunne afhjælpe de mest u hensigtsmæssige konsekvenser af de nye arbejdsvilkår, blev hun hverken hørt eller respekteret for det. Det faglige miljø smuldrede og dermed ændrede arbejdet sig fra at være hendes store interesse til at blive noget af en byrde der hver dag skulle overkommes. Hele arbejdsmiljøet var gennemsyret af en blanding af overvågning, mistillid og jag, og dertil for Henriettes vedkommende en følelse af manglende værdsættelse af det hun faktisk gjorde for, at få det hele til at lykkes. Nu var det pludselig ikke længere godt nok og i hvert fald ikke effektivt nok.

I sit stille sind følte hun det meget krænkende og ydmygende, men hun følte sig også forvirret, som om hun blev løbet om hjørner med og ikke mere kunne stole på sin egen fornemmelse. Under alle omstændigheder fik hun efterhånden sværere og sværere ved både, at bibeholde den gode oplevelse af sit hidtidige arbejde og tilliden til sin nuværende arbejdsindsats. Der måtte også være noget, hun ikke rigtig havde forstået omkring de nye omlægninger, for når ikke blot ledelsen, men også alle de andre medarbejdere tilsyneladende så villigt tilpassede sig, måtte det jo være hende, der var noget galt med. På trods af, at der begyndte at komme flere langtidssygemeldte blandt kollegerne og flere søgte væk fra hospitalet. Der blev aldrig sagt noget om det, de forsvandt bare. Efterhånden resignerede hun og trak sig fra samværet med sine kolleger, da der ikke var grundlag for kollegial og faglig udveksling. Det faldt heller ikke altid i god jord, at hun med jævne mellemrum ikke kunne lægge skjul på sin utilfredshed med arbejdsforholdene og sin skuffelse og irritation over, at kollegerne blot tilpassede sig.

Igennem arbejdsforløbet forsøgte hun, at tydeliggøre og forklare hendes bekymring omkring det store arbejdspress og hvordan det påvirkede hendes helbred, som var kronisk hovedpine og mavesmerter. Hun blev mødt med en vis venlighed og forståelse, men ingen efterfølgende handling da ledelsen mente, at der ikke var noget at stille op og ingen andre til at lette hendes arbejdsbyrde, da alle var lige så overbebyrdet som hende. Ligeledes blev det tydeliggjort af ledelsen, at hvis hun ikke magtede arbejdsopgaven måtte hun tage konsekvenserne. Henriette var på det tidspunkt plaget af træthed og bare tanken om at miste arbejdet gjorde hende panikslagen. Ligesom det forekom hende komplet uoverstigeligt selv at sige op og søge nyt arbejde.

Da Henriette kommer i behandling har hun hukommelsesbesvær og oplever en isolering fra andre mennesker, grundet en kronisk tilstand af udmattethed, som gør selv dagligdagsgøremål uoverkommelige. Hun kunne ikke huske, hvornår hun sidst havde fået gjort ordentligt rent eller lavet god mad til sig selv. Selvom hun dårligt turde tænke tanken til ende og indrømme det over for sig selv var hun efterhånden virkelig bange for, at hun var ved at blive sindssyg. Henriette frygtede i lige så høj grad at gå på arbejde, som ikke at gå på arbejde.

Længere i behandlingsforløbet oplever Henriette henvendelser fra arbejdspladsen, som nu bekræfter hendes oplevelse af arbejdet samt positive tilkendegivelser fra ledelsen om, at hun skal tage sig god tid til at komme sig. Da Henriette gradvist kommer tilbage på arbejdspladsen har hun fået en ny chef, da den tidligere var gået ned med stress. Henriettes psykiske og fysiske sammenbrud havde gjort hende opmærksom på, at tage vare på sit eget liv og arbejde og en bevidsthed om kroppens signaler og aldrig overskride sin kapacitet igen.

2.2 Det moderne arbejdende individ

I vores undersøgelse af den eksemplariske case ønsker vi at belyse et samfundsperspektiv i sammenhæng med de psykologiske problematikker Henriette oplever på sin arbejdsplads. Dette for at skabe en mere nuanceret forståelse af de samfundstendenser og psykosociale forhold, Henriettes valg kan blive påvirket af og ligeledes selv påvirker. Formålet med dette afsnit er at tydeliggøre hvilke problematikker det arbejdende individ møder på arbejdspladsen i det nutidige vestlige samfund. Det skal derfor ses i forlængelse af den eksemplariske case for at påpege, at denne ikke blot er et enkeltstående tilfælde, men derimod er én historie ud af mange i det moderne arbejde.

I forhold til det ændrede arbejdsmarked i det vestlige samfund og individers accept af dette fremhæver Nadja Prætorius, at én af de mulige forklaringer for dette er en bibeholdelse af tilhørsforhold og derigennem en følelse af identitet (Prætorius, 2007, p.30). Denne identifikation med arbejdspladsen bliver fremhævet af Einar Baldursson og Peter Carlson (jf. Iversen et. al., 2015, p.15). De beskriver, hvordan betingelserne på arbejdspladsen har ændret sig, da der førhen var et fokus på motivation gennem løn, samt en mekanisk forståelse af udførelsen af arbejdet. De

påpeger, hvordan det arbejdende individ nu oplever en større grad af sårbarhed, grundet nye arbejdsvilkår og højere krav. Disse er domineret af fleksibilitet og der fokuseres på, at opkvalificere det enkelte individs kompetencer (Ibid., p.15). Som præsenteret i ovenstående afsnit "Nutidige samfundstendenser", beskriver Willig hvordan arbejdspladsen bærer præg af konstante forandringer og omstruktureringer, grundet et krav om flere besparelser, effektivisering og konkurrencedygtighed (Willig, 2016, pp.57-59).

Her kunne drages en parallel til Henriette og hendes arbejdsplads, da hun oplever store omstruktureringer, som et resultat af besparelser og effektivisering af arbejdspladsen. Disse ændringer får betydning for Henriettes arbejdsliv og psykiske tilstand, da disse nye arbejdsvilkår ligger udenfor hendes normale arbejdsmæssige ressourcer. Denne tendens i samfundet kan argumenteres for at have en direkte effekt på det arbejdende individ, samtidig er individet selv med til at fordre og acceptere disse tendenser. Dette dynamiske forhold mellem samfund og individ finder vi interessant og relevant, at gå i dybden med.

I forhold til individets fordring og accept af disse tendenser, beskriver Einar Baldursson ligeledes den moderne arbejdsplads som præget af en større personlig involvering, da organisationer søger medarbejdere der er villige til at anvende personlige kompetencer (Baldursson, 2015, p.40). Der foreligger en forventning om, at disse kompetencer er under konstant videreudvikling, revurdering og fornyelse (Ibid.). Disse personlige kompetencer er derfor blevet et nyt arbejdsredskab, hvor medarbejdere risikerer at deres personlige ressourcer bliver opbrugt (Ibid., p.40).

En beskrivelse af denne identifikation med arbejdspladsen, præsenteres også af Jesper Karle og Lars Aakerlund (2016, p.61), hvor de pointerer, at arbejdets betydning er blevet redefineret i takt med udviklingen af velfærdssamfundet. De beskriver en arbejdsplads, hvor individet søger selvrealisering og identitetsfølelse frem for økonomisk sikkerhed. Her menes der, at arbejdet førhen kun var et middel til at tjene penge og derved forsørge familien. I dag er arbejdet blevet stedet, hvor individet skaber dets identitet og bliver stimuleret både personligt og fagligt (ibid.). Samtidig bliver individet overbevist om, at det kun handler om at leve et problemfrit liv. Dette er et resultat af en konstant eksponering af andre individers lykke og succes, som fremvises igennem forskellige sociale arenaer. Det skal dog pointeres, at

denne tendens er en generalisering, da mange danskere stadig søger økonomisk sikkerhed igennem deres arbejde (ibid.).

Denne større identifikation med arbejdet, kan ses i sammenhæng med Henriettes forhold til sin arbejdsplads da hun selv beskriver, at arbejdet fylder meget samt at hun har et stort fagligt engagement. Disse faktorer kan argumenteres for at bidrage til en større personlig involvering i arbejdet. Denne involvering kan ses, som bidragende til Henriettes manglende bevidsthed om, at hendes tidligere ressourcer nu er utilstrækkelige i forhold til de nye arbejdsvilkår. Ydermere undrede vi os over, hvorfor Henriette vælger at forblive på arbejdspladsen, selvom hverdagen er præget af opsigelser og usunde arbejdsforhold, og hvilke bevidste og ubevidste processer påvirker denne accept.

Ydermere skal casen anskues som en repræsentation af et stigende samfundsproblem, som mange arbejdende individer oplever og bliver påvirket af, som i værste tilfælde kan resultere i skadende og invaliderende psykiske og fysiske tilstande for individet (Karle & Aakerlund, 2016 p.11). Hver dag er ca. 70.000 danskere sygemeldt grundet psykiske belastninger der er skadelige for helbredet (Ibid.). Derudover koster det samfundet 55 milliarder kroner om året, hvor kun en lille del af beløbet bliver brugt på behandlingen af de stressramte, mens den største del går til overførselsindkomster (Ibid., p.11f). Karle & Aakerlund udtaler: *"Stress, angst og depression er årsagerne til de fleste sygemeldinger og de tilstande er blevet folkesygdomme på lige fod med kræft, hjerte-kar-sygdomme og sukkersyge. Derfor bliver vi nødt til at tage psykiske lidelser alvorligt"* (Karle & Aakerlund, 2016, p.11). I dette citat understreger Karle og Aakerlund, hvor stor betydning stress har fået i forhold til sygemeldinger på arbejdspladsen og at der er nødt til at foreligge et større fokus på problematikens alvor.

Nadja Prætorius fremhæver desuden, at denne kontinuerlige accept af disse arbejdsforhold kan i nogle situationer medføre, at individets tilstand kan sidestilles med traumatiserede mennesker, som har været udsat for livstruende oplevelser (Prætorius, 2007, p.31). Hun udtaler sig om en bekymring vedrørende manglende indgriben:

Og at vide, at det er noget, der foregår lige her og nu på mange arbejdspladser, uden at der bliver grebet ind over for det, og at det

sandsynligvis kommer til at foregå i et stadig mere forfærdende omfang i fremtiden (Prætorius, 2007, p.31).

I sammenhæng med Karle og Aakerlund bekræfter Prætorius i dette citat, denne problematik's alvor og at den fremadrettet kun vil være stigende, hvorfor alvoren af dette fænomen igen er vigtig at fremhæve.

I sammenhæng med ovenstående kan Henriettes stresstilstand bekræfte denne problematik's alvor, da hendes psykiske tilstand var af så alvorlig karakter, at den blev invaliderende for Henriette og hun måtte langtidssygemeldes. Henriettes psykiske udgangspunkt var et sundt individ uden mentale lidelser, hvorfor det kan argumenteres for at denne udvikling af stress kan ske for ethvert arbejdende individ. Dette har medført en undren over, i hvor høj grad individet er underlagt disse tendenser og har mulighed for at frigøre sig fra de vestlige samfundsnormer-og krav. Dette har ledt til en diskussion omkring individets grader af frihed og determinisme i det vestlige samfund, som vil blive diskuteret i et senere afsnit.

2.3 Tematiske spørgsmål

Igennem vores udforskning af den eksemplariske case samt de skitserede samfundstendenser i forhold til individet, blev vi bevidste om nogle gennemgående temaer i forhold til en nuanceret og større forståelse af det arbejdende individs handlinger og eksistens. Vi har derfor valgt at fremhæve tre tematiske spørgsmål, som vi mener, er essentielle i vores undersøgelse af fænomenet, da de berører nogle aspekter, som kan belyse Henriettes psyke og valg samt andre psykosociale forhold. Disse temaer anskuer vi, som medskabende til en helhedsforståelse og vil blive benyttet til en nuanceret besvarelse af problemformuleringen i et senere diskussionsafsnit. De tre temaer har vi valgt at kalde: 1) *Individ og samfundstendenser*, 2) *Bevidste og ubevidste processer* og 3) *Frihed og determinisme*.

”Individ og samfundstendenser” skal forstås som det dynamiske forhold mellem individ og samfund. Mere specifikt, hvordan nutidige samfundstendenser præger individet og hvordan de afspejler arbejdsmiljøet. Dette tema vil fokusere på den gensidige påvirkning mellem individet og dets forhold til arbejdspladsen. Ligeledes er dette tema essentielt for at skabe denne

helhedsforståelse, da vi mener, at individet skal anskues som en del af en større sammenhæng og ikke kan ses som upåvirkelig af ydre betingelser.

”Bevidste og ubevidste processer” omhandler det intrapsykeiske aspekt ved menneskets handlinger, som både kan forekomme bevidst og ubevidst. Dette tema finder vi essentielt for at opnå en dybdegående forståelse af de bagvedliggende grunde for menneskets handlinger og accept af usunde arbejdsforhold. Temaet kan give en indsigt i menneskets mange psykiske og komplekse facetter, som kan bidrage til vores helhedsforståelse af fænomenet og problemstillingen.

De to ovenstående temaer leder hen til en større metadiskussion om, hvorvidt mennesket er frit eller determineret af indre og ydre betingelser, hvorfor vi har valgt at inddrage temaet ”Frihed og determinisme”. Dette tema vil være en diskussion af graderne af frihed og determinisme, som individet oplever i samspil med det nuværende samfund. Vi finder temaet vigtigt i forhold til at belyse problematikken om, hvorvidt individet er underlagt unødigt tvang for derefter at kunne være kritisk overfor nutidige samfundstendenser samt individets eget ansvar.

2.4 Videnskabsteoretisk afsnit

I sammenhæng med den eksemplariske case og de nuværende samfundstendenser, skal disse tre temaer anskues, som en afspejling af vores ontologiske og epistemologiske refleksioner for, hvad vi finder interessant at undersøge. Formålet med dette videnskabsteoretiske afsnit er, at præsentere vores videnskabsteoretiske ståsted og dermed vores måde at anskue fænomenet og dets problematikker på. Vi finder det vigtigt at belyse vores videnskabsteoretiske ståsted, da det er en afspejling af måden hvorpå vi tilgår og undersøger fænomenet. Vi vil derfor først beskrive ontologi og epistemologi med kobling til vores egne refleksioner. Derefter vil Habermas’ tre erkendelsesinteresser blive præsenteret efterfulgt af vores egen erkendelsesinteresse.

2.4.1 Ontologi og epistemologi

Ontologiske og epistemologiske antagelser går forud for en forskers valg af metode og design (Thornquist, 2006, p.14f). Ontologi omhandler en læren om det værende, det vil sige (dvs.) hvad der eksisterer i verden samt fænomeners egenskaber og deres

sande natur (Ibid., p.14). Epistemologi skal forstås som erkendelseslæren, hvor det omhandler viden og erkendelse af et fænomen, hvorfor der foreligger et fokus på hvorvidt denne viden kan anskues som gyldig, objektiv og sandfærdig (Ibid.). Ontologi og epistemologi skal ses, som værende forbundet, da ontologiske antagelser omhandler alt hvad der eksisterer i verden og epistemologiske antagelser er med til at opnå en viden omkring disse (Ibid.).

Disse antagelser går forud for erkendelse og viden omkring fænomener og derfor har vi uundgåeligt gjort os nogle ontologiske og epistemologiske overvejelser. Da vi fandt fænomenets problematik interessant, ønskede vi at udforske flere aspekter af hvad der eksisterer omkring den ”stille” accept på arbejdspladsen. Udforskningen af dette fænomen har medført epistemologiske refleksioner om, hvorfor denne ”stille” accept forekommer og hvordan vi på bedst mulig vis opnår sandfærdig erkendelse og viden omkring dette fænomen.

2.4.2 Habermas tre erkendelsesinteresser

Da vi med dette projekt ønsker at få en større forståelse af vores ontologiske og epistemologiske udgangspunkt, finder vi det vigtigt at være bevidste om de forskellige erkendelsesinteresser, som præsenteres af Jürgen Habermas (2005).

Erkendelsen skal ses, som en essentiel del af videnskaben, da videnskaben er interaktionen mellem det erkendende subjekt og det erkendte objekt (Thornquist, 2006, p.71). Habermas beskriver det erkendelsesledende interesser således: ”*De erkendelsesledende interesser er bundet til funktionerne i et Jeg, der tilpasser sig de eksterne livsbetingelser gennem læreprocesser, som indøves i en social livsverdens kommunikationssammenhæng gennem dannelsesprocesser, og som opbygger en identitet i konflikten mellem driftskrav og samfundsmæssigtvang*” (Outhwaite, 1994, p.37). Her forklarer Habermas, at subjektet uundgåeligt vil blive påvirket af eksterne betingelser, objektet, for at kunne navigere i den sociale livsverden og samfund. Derfor kan subjektets erkendelse ikke adskilles fra det erkendte objekt (Ibid.). Habermas forstår livsverdensbegrebet, som værende knyttet til dets relevante omgivelser og skal opfattes som individets umiddelbare oplevelser og erfaringer af sin sociale omverden. Det er igennem disse oplevelser og erfaringer, at et individ opbygger en fortolkningshorisont, hvorfra individet er i stand til at navigere og forstå verdenen ud fra (Ibid., p.101).

Habermas beskriver, at der indenfor videnskaben findes tre erkendelsesinteresser, som skal anskues som forskellige tilgange, hvorpå forskeren opnår ny forståelse og udvikling af viden (Feilberg, 2014, p.143). Habermas ser to grundvilkår hos mennesket, hvor han først beskriver, hvordan menneskets interaktion med ydre betingelser er et uundgåeligt vilkår for det handlende menneske (Widell, 1982, p.274). Dernæst beskriver han en gensidig påvirkning mellem mennesker i deres konstruering af politiske og sociale opbygninger, som anskues som et uundgåeligt vilkår for det handlende individ (Ibid.). I Habermas' værk *Erkenntniss und Interesse*, diskuterer han tre teoretikere, som han mener, er pionere, C.S. Peirce, Wilhelm Dilthey og Sigmund Freud for, hvordan videnskab skal opfattes (Ibid.). Med inspiration fra disse har han udarbejdet tre erkendelsesinteresser, der dækker tre grundlæggende former for videnskabsteori, hhv. den tekniske, den praktiske og den frigørende (Ibid., p.274f).

Den *tekniske erkendelsesinteresse* er karakteriserende for naturvidenskaben. Her er der et fokus på menneskets interaktion med naturen. Erkendelsesinteressens metode kan bestå af videnskabelige eksperimenter, hvor forskeren er i stand til at kontrollere eller manipulere det undersøgte fænomen (Habermas, 2005, p.126; Widell, 1982, p.275f). Formålet er derfor at kunne forudsige lovmæssigheder eller at forbedre den tekniske anvendelse af et fænomen (Widell, 1982, p.275f). Det af virkeligheden, som udledes bliver derfor repræsentationer af forsøgets resultatorienterede konstruktion, hvorfor resultaterne ikke skal anskues, som en direkte afspejling af virkeligheden (Habermas, 2005, p.126f).

Den anden videnskabelige tilgang er den *praktiske erkendelsesinteresse*, som er karakteriseret ved forståelsen af mennesket og dets bevidsthedsliv (Habermas, 2005, p.121; Widell, 1982, p.275). Formålet med den *praktiske erkendelsesinteresse* er at skabe en følelsesmæssig forbindelse mellem handlinger og bevidsthed som mennesket oplever i sig selv og i interaktionen med andre (Ibid., p.275f). Ifølge Habermas er der et fokus på at skabe en fælles forståelse. Denne skaber et grundlag for at kunne forstå og respektere forskelle og ligheder hos andre mennesker og kulturer (Ibid., p.276). Metoden hertil indebærer et forståelses- og fortolkningsarbejde, som sker igennem tekst og sprog (Habermas, 2005, p.121, p.127f). Denne forståelse er under konstant forandring, hvilket afhænger af den givne

fortolkningsmetode, hvorfor det er af subjektiv karakter (Habermas, 2005, p.121, p.127f; Feilberg, 2014, p.150f).

Den tredje og sidste erkendelsesinteresse kalder Habermas for den *frigørende erkendelsesinteresse* eller *emancipatorisk*. Denne erkendelsesinteresse metodologi kan trække på både den tekniske- og den praktiske erkendelsesinteresses metoder (Widell, 1982, p.278). Ifølge Habermas, er anvendelsen af disse to metodologier mulig, da man igennem den emancipatoriske erkendelsesinteresse, forstår mennesket, som værende i stand til at kontrollere de ydre betingelser og derigennem opretholder en samfundsorden mellem mennesker. Samtidigt er denne orden kun mulig pga. en gensidig respekt mellem mennesker, som opstår igennem sproget (Ibid., p.276). Selvrefleksion benyttes desuden inden for denne erkendelsesinteresses metode til at afgøre om et udsagns betydning er gyldig (Habermas, 2005, p. 129). Denne erkendelsesinteresses metodologi er ligeledes domineret af en kritisk tilgang til fænomener for at kunne fremme individets autonomi og myndighed (Habermas, 2005, p.129; Feilberg, 2014, p.152f).

Formålet med denne erkendelsesinteresse er at frigøre mennesket fra de krav de bliver underlagt af den menneskelige natur og de sociale forhold (Widell, 1982, p.278). Denne frigørelse beskrives således; *"I kraft af sprog og arbejde kan mennesket frigøre sig fra den blinde tvang, som en vild natur og uordnede menneskelige forhold frembyder"* (Widell, 1982, p.276). Denne erkendelsesinteresse kan derfor benyttes til at opdage uhensigtsmæssige og uforanderlige vilkår i samfundet (Feilberg, 2014, p.152f).

2.4.2.1 Vores erkendelsesinteresse

I sammenhæng med de tre præsenterede erkendelsesinteresse og vores formål med opgaven fandt vi frem til, at vores videnskabsteoretiske ståsted var emancipatorisk. Den emancipatoriske erkendelsesinteresse inkorporerer alle de aspekter vi søger at belyse i vores udforskning af problemformuleringen. Vi ønsker først, at beskrive fænomenet for derefter at kunne forstå det, hvorfor vi metodisk trækker på den praktiske erkendelsesinteresse. Ud fra denne metode ønsker vi, at forstå fænomenet for dernæst, at fortolke det igennem en teoretisk forforståelse. Denne forståelse og fortolkning går forud for vores evne til, at være kritisk overfor det arbejdende individ og det vestlige samfund. Dette har til formål at fremme det arbejdende individs

myndighed og autonomi i arbejdsmæssige sammenhænge, hvorfor vores erkendelsesinteresse er frigørende. Denne proces gør det muligt at tydeliggøre undertrykkelse af grupper eller individer i en given samfundsorden, som skaber en forståelse samt forklaring af denne problematik.

Denne erkendelsesinteresse kan desuden ses i tråd med vores eget menneskesyn og interesseområde, da vi med en kritisk tilgang vil undersøge; hvordan individet kan opleve undertrykkelse på arbejdspladsen både pga. en samfundsmæssig orden og intrapsyriske processer. Med dette taget i betragtning forholder vi os kritisk til Henriettes psykologiske problematikker samt den samfundsmæssige kontekst, hun befinder sig i.

2.5 *Tredeling*

I et forsøg på at forholde os kritisk til den eksemplariske case søger vi en helhedsforståelse af fænomenet og dets problematikker med inddragelse af psykiske og psykosociale forhold. Vi har derfor valgt at arbejde struktureret ud fra den fænomenologiske tredelingsmodel, da den har til formål at sikre en helhedsforståelse af fænomenet og er i overensstemmelse med vores anskuelse af individet. Med dette mener vi, at individet bør forstås ud fra psykologiske aspekter, som samfundspåvirkninger, gruppedynamikker, bevidste og ubevidste processer samt individualitet.

Denne tredeling består af tre hoveddimensioner, hvor problematikken forstås ud fra og defineres som *samfund/gruppe, individ og totalitet*.

Den fænomenologiske tredeling udspringer af den eksistentiale fænomenologi som et resultat af et fornyet menneskesyn. Individet forstås ud fra forskellige forhold som psyke og krop samt indre processer og ydre omstændigheder (Keller, 1995, p.7 jf. Feilberg, 2014, p.28). Modellen er udformet med det formål, at kunne definere de tre eksistensdimensioner som tilsammen ligger til grund for, hvordan fænomenologien forstår menneskets eksistens (Ibid., p.28). Modellens tre hoveddimensioner består af: samfund/gruppe (*den anden*), individ (*personen*) og totalitet (*fælles verden*) (Ibid., p.28f).

Samfund/gruppe har sit hovedfokus på nutidige samfundstendenser og hvordan de påvirker det enkelte individ, samt gruppedynamikker og dets afspejling af samfundet.

Begrebet *individ* skal forstås som et fokus på de intrapsykeiske og interpsykeiske processer, som påvirker det enkelte individ og dets indflydelse på sit eget liv (Ibid., p.29).

Totalitet skal forstås, som et begreb der anskuer individet i et helhedsperspektiv, hvor der ses et sammenspil mellem de psykosociale og sociokulturelle processer og strukturer (Ibid., p.29). Individets livsverden skal derfor anskues, som værende ubestemmelig og opløst i en helhed, hvorfor totalitet forstår mennesket i et større perspektiv (Ibid.).

2.6 Præsentation af teori

Med udgangspunkt i den fænomenologiske tredelingsmodel har vi valgt to teoretiske tilgange, som med hver deres anliggende er medskabende til en helhedsforståelse af vores fænomen. Vi har valgt de to teoretiske perspektiver for at kunne afdække de tre aspekter i tredelingsmodellen og dermed sikre en nuanceret og helhedsforståelse af fænomenet.

Det første perspektiv er den kritiske teori, hvor vi anvender Rasmus Willig (2007, 2009a) som primær repræsentant for et gruppe/samfund perspektiv på individet, hvor han ligeledes kan belyse nogle individorienteret processer. Vi har valgt Willig, da han har dannet sin kritiske teori med udgangspunkt i det vestlige samfund og henter sin inspiration fra frankfurterskolen. Herunder kan nævnes Axel Honneth og Jürgen Habermas. Willigs kritiske teori er nutidig og samfundsrelevant, hvor han tydeliggør nogle underliggende samfundstendenser, som medvirker til psykisk mistriivsel hos individet. Hans kritiske teori tager blandt andet (bl.a.) udgangspunkt i danske arbejdende individer indenfor den offentlige sundhedssektor, hvorfor han kan anskues, som relevant i vores undersøgelse af fænomenet.

Det andet perspektiv er den eksistentielle fænomenologi, hvor vi har valgt at anvende Maurice Merleau-Ponty som primær repræsentant for et individ perspektiv, hvor han ligeledes kan beskrive nogle relationelle forhold mellem individ og samfund (Thøgersen, 2010). Merleau-Ponty henter inspiration fra filosofien, samt anskues som fænomenologiens hovedmand. I hans teori omkring krops fænomenologi, genfortolker han tidligere begreber og tillægger dem en ny og relevant betydning, som kan anvendes til at belyse nutidige individorienteret problematikker. Han anskuer individet ud fra dets kropslige eksistens, og beskriver

individet i relation til mange sociale og psykologiske facetter, hvorfor vi finder ham relevant i forhold til at belyse individets komplekse natur.

Formålet med at anvende disse to teoretiske tilgange er, at de med hver deres perspektiv på individet tilsammen skaber en helhedsforståelse af fænomenets problematik. Det vil sige, at ved at belyse fænomenet ud fra en kombination af begge perspektiver skabes en totalitets forståelse.

2.6.1 Anvendelse af teoretiske perspektiver

De to præsenterede teorier kan med hver deres perspektiv belyse Henriettes problematikker og derigennem bidrage med forskellige synsvinkler og forståelser af casen og de tre tematiske spørgsmål.

De to teoretiske perspektiver vil først blive anvendt i analysen og diskussionen af casen, hvor Willig kan forklare, hvilke samfundsmæssige tendenser der har indvirkning på Henriette og hendes arbejde. Merleau-Ponty vil blive anvendt til at belyse Henriette intrapsykiske processer ud fra kropsfænomenologien.

Dernæst vil teorierne blive anvendt i diskussionen af de tre tematiske spørgsmål, hvor "Individ og samfundstendenser" vil ud fra Willig blive belyst i forhold til de overordnede samfundsstrukturer og hvordan de præger individet og dets arbejdsplads. Merleau-Ponty kan bidrage med hans forståelse af individets relationelle forhold og dets åbenhed overfor verdenen.

I forhold til temaet "Bevidste og ubevidste processer" kan Willig belyse, hvordan individet og arbejdspladsen bevidst og ubevidst reproducerer og fordrer kapitalistiske samfundstendenser. Merleau-Ponty bidrager med hans kropsteori, til en forståelse af de bevidste og ubevidste intrapsykiske processer, der påvirker individet i dets handlinger.

Underliggende diskussion for begge temaer er, i hvor høj grad individets adfærd og handlinger er frie eller determineret i det vestlige samfund, hvorfor vi inddrager temaet "Frihed og determinisme" som en metadiskussion. Willig vil med sit kritiske perspektiv forklare, hvordan individet er underlagt nogle strukturelle samfundsmæssige forhold, som individet uundgåeligt vil være determineret af. Merleau-Ponty bidrager med en nuanceret forståelse af individets frihedsgrader, da han mener at det afhænger af individets kontekst og livshistorie.

3 Teoretisk udredning

Dette afsnit vil først præsentere det kritiske teoretiske perspektiv efterfulgt af det eksistentielle fænomenologiske perspektiv samt teoretiske begreber hertil. Ydermere vil begrebernes relevans i forhold til casen og de tematiske diskussionsspørgsmål blive belyst.

3.1 Kritisk teori

Rasmus Willig (f.1973-) repræsenterer den kritiske tilgang, hvor en præsentation af hans historiske baggrund og erkendelsesinteresse først vil blive belyst. Dernæst vil hans teori og begreber blive belyst. Der vil primært blive taget udgangspunkt i bogen *Til forsvar for kritikken* (Willig, 2007), som er en omskrivning af hans Ph.d. *Muligheder for kritik: Metodologiske studier* (2006) (Willig, 2007 p.7). Ligeledes vil bogen om *Umyndiggørelse. Et essay om kritikkens infrastruktur* (Willig, 2009a) blive anvendt i den teoretiske redegørelse. Udover disse monografier vil der, som supplement blive anvendt tidsskriftsartikler og kapitler fra andre bøger skrevet af Willig.

3.1.1 Historisk baggrund

Rasmus Willig anskues, som værende en nutidig og dansk samfundskritiker (Willig, 2007). Willig er sociolog og Lektor for Institut for samfund og Globalisering samt Formand for Dansk Sociologforeningen (Willig, 2009c, p.69). Han har flere gange opholdt sig på Institut für Sozialforschung og Institut für Philosophie, Johann Wolfgang Goethe Universität, Frankfurt am Main, hvorfor han henter inspiration fra frankfurterskolen og bygger sin kritiske teori op omkring (Willig, 2007, p.7). Willig er ligeledes blevet vejledt af Axel Honneth (f. 1949), som han henter inspiration fra i sin egen teoridannelse (Ibid., p.7, p.111). Willig har i de sidste 10 år arbejdet med begrebet kritik og hvordan den har udmøntet sig i samfundet (Willig, 2014, p.24f). Han søger at udvikle en socialteori om kritikkens infrastruktur, og har hentet en stor del af sin empiri fra individers nedskrevet oplevelser af kritik på deres arbejdsplads (Ibid., p.33f). Disse udtalelser har han hovedsageligt indsamlet i sammenhæng med sine foredrag igennem de sidste 6 år. Empirien har hovedsageligt bestået af udtalelser fra lærer, socialrådgivere, politibetjente og pædagoger (Ibid.).

3.1.1.1 Inspirationskilder

Willigs trækker på en variation af teoretikere i forhold til udviklingen af sin teori. Axel Honneth, som er én af Willigs inspirationskilder, er Jürgen Habermas' efterfølger og henter inspiration fra frankfurterskolen, som har sit ophav hos Max Horkheimer (Willig, 2007, p.89). Honneths kritiske anerkendelsesteori betragter Willig, som værende en af de mest metodiske og systematiske teorier inden for den sociologiske og filosofiske arena (Ibid., p.111). Ligesom sine forgængere, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno og Jürgen Habermas, bygger Honneths sin anerkendelsesteori ud fra flere forskellige fagdiscipliner, som er den filosofiske, idéhistoriske, psykologiske, politiske og den sociologiske tradition (Willig, 2007, p.90). Særligt har Honneth taget udgangspunkt i Habermas' teori, hvor han udviklede sit teoretiske hovedværk *Kamp um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte* (1992) (Willig, 2007, p.91, p.94). Honneth viser med sin kritiske teori og emancipatoriske tilgang, hvilke minimumskrav der bør finde sted for et retfærdigt og godt liv for individet (Ibid., p.14, p.57). Honneth søger at blotlægge samfundsdiagnoser, som hindrer mennesket i selvrealisering og herigennem, at opstille formelle forudsætninger for anerkendelse, da han mener, at mennesket ikke kan danne en personlig identitet uden anerkendelse (Ibid., p.93f). Honneth påpeger, at med en inddragelse af antropologi kan det gode liv retfærdiggøres, hvor der opstilles nogle grundlæggende betingelser for, at mennesket kan realisere sig selv (Ibid., p.95). Han beskriver, hvordan de institutionelle forandringer i det vestlige kapitalistiske samfund har medført, at individets krav om selvrealisering nu er blevet forvandlet til et ydre krav og tvang. Denne forvandling har medført massefænomener (Ibid., p.116). Massefænomenerne er ex stigningen af antallet af depressioner og andre lidelser, som er kommet af det stigende krav til, at mennesket skal finde nye former for selvrealiseringspotentialer, som kan anvendes på markedet (Ibid., p.117). Med anerkendelsesteorien søger Honneth at beskrive samfundets strukturer og dets baggrunde for konflikter, hvorfor den ikke kun lader sig begrænse til et individorienteret perspektiv. Den berører ligeledes de dynamiske og fundamentale konflikter, der sætter rammerne for samfundets udvikling og stabilitet (Ibid., p.100).

Udover Honneth, som hovedinspirationskilde finder Willig inspiration fra Luc Boltanski og Eve Chiapellos værk, *Le Nouvel esprit du capitalisme* (1999), som bl.a. omhandler kapitalismens reproduktion og dominansforhold (Willig, 2007,

p.23f, p.25). Særligt trækker Willig på begreberne *kunsterkritikken* og *socialkritikken* til historisk at forklare de nuværende samfundstendenser (Ibid., p.23).

I forhold til at beskrive nogle samtids patologiske tendenser trækker Willig (2005, p.26) på David Émilie Durkheim studie om selvmord, "*Le Suicide*" (1893). Herunder beskriver Durkheim det anomiske selvmord, som omhandler individets forventninger til samfundet og som bliver påvirket af nogle økonomiske forandringer (Willig, 2005, p.26f; Willig, 2007, p.136).

Derudover anvender Willig Immanuel Kants myndighedsbegreb fra hans tekst "*Hvad er oplysningen?*" (1784) i forhold til at kunne beskrive sin nyfortolkning af umyndiggørelsesbegrebet (Willig, 2009a, p.149). Willig tager afstand fra Kants selvforskyldte umyndiggørelse i sin analyse af det neoliberalistiske samfund, da han med sin nyfortolkning af begrebet beskriver nogle ufrivillige umyndiggørelsesprocesser (Ibid., p.149, p.150f, p.157f).

Dette afsnit har beskrevet Willigs baggrund med det formål at kunne skabe en forståelse af hans anskuelse og tilgang til det vestlige samfund. I de teoretiske begrebsafsnit vil der blive refereret til Willigs inspirationskilder, og hvordan de udmønter sig i hans teori.

3.1.2 Erkendelsesinteresse

Willigs baggrundshistorie afspejler ligeledes hans videnskabsteoretiske ståsted, som er en emancipatorisk tilgang, vis formål er at forholde sig kritisk til samfundet (Willig, 2007, p.12 p.21). Denne kritiske tilgang udsprang af arbejdernes vilkår og arbejderbevægelsens kritik heraf, og har altid været tæt knyttet til en kritik af kapitalismen og dets følger (Ibid.). Med Marx var det de fremmedgjorte afskygninger i forbindelse med produktionsforholdene. Hos Durkheim var det industri- og handelssfæren med de anomiske træk. For Ferdinand Tönnies var det kulturens forfald til det moderne kapitalistiske samfund og slutteligt for Max Webber, der beskrev tabet af mening og frihed, som værende forbundet med den kapitalistiske rationalisering (Ibid.). I dag har Frankfurterskolen åbnet op for flere alternative traditioner, hvor der i dag ses et væld af mangfoldige teoridannelser af kritisk karakter (Ibid., p.9). Dette har medført, at der indenfor frankfurterskolen ikke længere ses begrænsede rammer for, hvad der bliver betragtet for kritisk teori (Ibid.).

En fælles betegnelse for den kritiske samfundsteori hviler på den grundtanke, at individets liv skal og bør være værd at leve (Willig, 2009c, p.64). Willig udvider denne tankegang i forhold til retfærdighed og hvordan et retfærdigt samfund bør betegnes:

Et retfærdigt samfund er et samfund, der sætter kritikens fri bevægelighed som en af sine højeste moralske målsætninger. Er kritikens bevægelighed sikret, er muligheden for at fremsætte alle partielle moralske fordringer også sikret. Kritikens fri bevægelighed udgør – i de stærkeste mulige termer - den fundamentale forudsætning for et moderne retfærdigt samfund. (Willig, 2013, p.22).

Her bliver Willigs videnskabsteoretiske ståsted tydelig, da han tager udgangspunkt i kritikbegrebet og dets bevægelighed i forhold til at kunne beskrive uhensigtsmæssige samfundsstrukturer. Ligeledes anskuer han, i citatet kritikken, som værende omdrejningspunktet for at kunne sikre retfærdighed, hvilket afspejler hans emancipatoriske tilgang og menneskesyn. Han mener, at behovet for at ytre sig kritisk er et særligt menneskeligt karaktertræk (Willig, 2014, p.26f). Willig beskriver yderligere, at der er tale om emancipatoriske fremskridt, når der bliver produceret kritiske refleksioner i forhold til en frigørelse af ex en stiltiende accept af omstændigheder, ugenomsigtige former for undertrykkelse og illegitime magter (Willig, 2013, p.22f). Ved den stille accept af omstændighedernes tilstand sker der samtidig også en blokering af den kritiske refleksion (Ibid., p.23).

Willig beskriver, hvordan samfundskritikken mere eller mindre har mistet sit grundlag til samtidens individualiserede kritik, hvor den indadrettet kritik er blevet dominerende i vores samfund (Ibid., p.75). Her forbinder han ligeledes selvkritikken, som værende et omdrejningspunkt for de moderne psykiske sygdomme (Ibid.). Denne individualisering har medført mere frihed i at udforske og styre sin egen selvrealiserings muligheder, men med denne tendens følger der ligeledes også en forventning om denne forvaltning af selvet sker på samfundets betingelser (Willig, 2009c, p.69) Social kritikken, som disciplin blev tidligere anskuet som værende én af de mest førende der kunne påvise udførlige systematiske kritiske analyser af den tilstedeværende dominans indenfor samfundet og det

herredømmeforhold. Hvor det i dag nærmest er ude af stand til at kunne tydeliggøre de mest betydelige former for uretfærdighed (Willig, 2007, p.13).

Med den emancipatoriske tilgang arbejder Willig ud fra den idé om at muliggøre det retfærdige og gode liv for individet ved at skabe et normsættende fundament (Ibid., p.14). Med dette vil han forholde sig kritik til de underliggende patologiske udviklingstendenser i samtidens samfund (Ibid.). Med udgangspunkt i Willigs teoriforståelse af begrebet kritik vil han blive anvendt til at belyse nuancerede forståelser af samfundsstrukturer der påvirker individets psykiske liv. Her vil han kunne udpege samfundsstrukturer, både bevidste og ubevidste, der er af uhensigtsmæssig karakter (Willig, 2007, p.88; Willig, 2009a, 29f; Willig, 2014, p.26f).

Ud fra Willigs kritiske teori har vi valgt de begreber vi finder relevante i analysen af casen, som vil blive præsenteres i nedenstående afsnit.

Der vil først foreligge en beskrivelse af begrebet *neoliberalisme*, som belyser de nutidige samfundstendenser som har indvirkning på individets arbejdsliv. Herefter kommer en præsentation af begreberne *anerkendelse* og *optioner*, som skal anses som værende forbundet i forhold til at imødekomme de neoliberalistiske tendenser. Slutteligt vil begrebet *umyndiggørelse* blive behandlet, som omhandler menneskets berettigede kritik af dets arbejdsplads. Hvert begrebsafsnit vil blive afsluttet med en kobling til casen og Henriette.

3.1.3 Neoliberalisme

Willig beskriver et neoliberalistisk samfund, hvor der er sket en forøget velstand blandt den samlede befolkning, som har fået flere muligheder for at realisere sig selv (Willig, 2007, p.145f). Dette har bl.a. medført, at det enkelte individs identitet ikke er defineret af sin tidligere generation, da denne har været underlagt nogle omstændigheder, hvor de har været hindret i at kunne følge sine mål og drømme (Willig, 2005, p.14f). Modsat i dag står verden åben for individet, som har medført et stort ansvar hos det enkelte individ i forhold til at kunne forvalte de mange selvrealiseringsmuligheder, som det nuværende samfund kræver (Willig, 2005, p.14f; Willig, 2009b, p. 352). Det vil sige, at markedet er blevet frigjort i den forstand at markedet frit både kan tilbyde og diktere, hvilke arbejdsmæssige

egenskaber det ønsker hos individet (Willig, 2007, p.158). Denne dominerende kapitalisering af selvet medfører, at individet kan anskues, som et produkt der må markedsføre sig selv som en økonomisk kapital (Ibid., p.160).

På trods af det frie marked og den forøgede velfærd, så mener Willig dog ikke, at klassestrukturen er opløst eller at uligheden blandt befolkningen har ændret sig (Ibid., p.145f). Derimod er der indenfor hvert klassetrin opstået flere muligheder for det enkelte individ både i forhold til materielle goder og til konstruktionen af identiteten (Ibid.). Det står derfor mere frit for individet at kunne skabe sin egen identitet og herunder udvikle sine egenskaber for, at opnå anerkendelse (Ibid.). Derfor mener Willig, at friheden opnås igennem individets evne til aktivt at realisere sig selv, hvor friheden førhen var knyttet til bl.a. økonomisk sikkerhed (Willig, p.2005, p.30).

3.1.3.1 Kunsterkritikken og det neoliberalistiske samfund

Som førnævnt er Willig inspireret af Boltanske og Chiapello og anvender dem til at forklare, hvordan kapitalismen har haft en uhensigtsmæssig indflydelse på individets selvrealisering og selvkritik igennem tiden (Willig, 2007, p.31f). Boltanske og Chiapelli beskriver to former for kritik af kapitalismen, som er *kunsterkritikken* og *socialkritikken*, som har været med til at præge den moderne historie (Willig, 2007, p.31f; Willig, 2009a, p.39). Kunsterkritikken er udviklet gennem kunstneriske og intellektuelle kredse og indebærer et krav om frigørelse og er en protest mod ikke-autenticitet (Ibid.). Den har sit fokus på individuel uafhængighed, det unikke og tager afstand fra standardisering og industrialisering (Willig, 2009a, p.39, p.40).

Socialkritikken beskriver en modstand mod egoisme, og har fokus på sociale uligheder. Den kritiserer samfundet og dets øgede fokus på individualisering på bekostning af fællesskabet og solidaritet (Willig, 2007, p. 31f; Willig, 2009a, p.39f). Mens socialkritikken har mistet sin betydning har kunsterkritikken vokset sammen med den kapitalistiske udvikling. Kunsterkritikken har haft en indflydelse på, at der nu er et større krav om selvrealisering, større uafhængighed og kreativitet i det nuværende kapitalistiske samfund (Willig, 2009a, p.41). Dette kan forklare, hvordan der med disse nye krav opstod nye måder, hvorpå arbejdet anerkendte sine medarbejdere (Ibid.). Disse nye ændringer på arbejdsmarkedet affødte en fleksibel organisation, hvor projekterne fik en ny betydning for det arbejdende individ og

arbejdspladsen (Ibid., p.42). Det arbejdende individ skulle bevise sit værd gennem et højt engagement i midlertidige projekter og være bevidst om, at nye projekter hele tiden dukkede op. Dette har medført egenskaber som lethed, fleksibilitet og omstillingsparathed hos det arbejdende individ, da det anses som værende fordelagtigt i forhold til, at kunne holde sig ajour med samtidens krav (Boltanske 2002; Sennett 1999 jf. Willig, 2007, p.36).

Willig påpeger, at kunsterkritikkens krav nu er vendt på hovedet, da det nu har udviklet sig til en generel forventning om, at individet besidder disse færdigheder (Willig, 2009a, pp.43-44). Der kan derfor være tale om en form for tvangsforhold, hvor det forlanges, at individet udvikler sine egenskaber så det fremstår tilpasningsdygtig og tilgængelig for virksomhedernes omskiftelige krav (Willig, 2009a, p.44; Willig, 2007, p.158). Det vil sige, at individets mange muligheder for selvrealisering, som førhen var individets eget anliggende, nu er blevet et arbejdsmæssigt krav fra virksomheder (Willig, 2007, p.145). Kunsterkritikken har med dets krav til kapitalismen været med til at udvikle nogle tendenser, hvor individets mulighed for selvrealisering bliver vægtet højere end individets sikkerhed på arbejdspladsen (Willig, 2005, p.31).

Med dette menes der, at neoliberalismen har medført åbne og fleksible arbejdsbetingelser for individet, men det giver ligeledes en usikker grund for individet, hvorfor arbejdet ikke længere er sikret eller stabilt på samme vis (Ibid.). Den ideelle medarbejder på sådan et arbejdsmarked bliver beskrevet, som værende tilpasningsdygtig (Ibid.).

Begrebet neoliberalisme har til formål at skabe en baggrundsforståelse for, hvad det er for et samfund Henriette først og fremmest befinder sig i, og hvordan det kan påvirke hendes psykiske trivsel. Ydermere har afsnittet til hensigt at forklare nogle forudgående og overordnede samfundsstrukturer der påvirker det arbejdende individ, som kan virke bidragende i den tematiske diskussion, *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1).

3.1.3.2 Neoliberalismen og Anomi

Willig henter inspiration hos Durkheims studie om selvmordet, *Le Suicide* (1893), i forhold til at kunne forklare samtidens patologiske udviklingstendenser (Willig,

2005, p.26). Durkheims beskrivelse af det anomiske selvmord indbefatter økonomiske udsving og den konstante konkurrence, som påvirker samfundets kollektive balance i forhold individets forventninger til dets muligheder (Willig, 2005, p.26f; Willig, 2007, p.136). Når der ex sker et økonomisk opsving vil individet kræve mere af samfundet i forhold til at blive tilfredsstillet og når disse forventninger ikke bliver indfriet vil individet opleve krænkelser (Durkheim, 1997, p. 130 jf. Willig, 2005, p.26). Den anomiske tilstand i et samfund skal forstås, som at der opstår nogle undefinerbare normer, som følge af uundgåelige økonomiske udsving og den konstante konkurrence (Willig, 2005, p.27). Derfor bliver det samfundets opgave at kunne integrere en normsættende tilstand, da dette har indflydelse på antallet af selvmord hos befolkningen. Hovedpointen hos Durkheim (jf. Willig, 2005, p.27) bliver derfor, at en normativ integration må finde sted for at undgå en opadgående kurve i selvmordsforsøg.

Det er denne normsættende integration Willig mener at have mislykkes i det nuværende samfund (Willig, 2005, p.28). Neoliberalismen har medført et marked der alene forvalter og regulerer den sociale retfærdighed, hvilket indebærer at markedet dikterer individets muligheder for selvrealisering. Ligeledes er markedets fordring om intern konkurrence med til at øge individers præsentationer, som medfører anseelse og forøget selvværd (Ibid., p.29). Dette kan have en uhensigtsmæssig virkning på individet, da det bliver fanget i selvrealiseringsprojekter, hvor det konstant må opkvalificere sin arbejdskraft for at kunne øge sin effektivitet og konkurrencedygtighed (Ibid.). Neoliberalismen beskrives, som værende totalitær, da der ikke ses nogen umiddelbar mulighed for at ændre formen for arbejdspladsens struktur. Derfor indgår samfundet og individet i et dominansforhold, hvor individet er ”tvunget” til at skulle realisere sig selv for at kunne imødekomme markedets produktions- og effektivitetsværdier (Ibid.).

Ydermere tilføjer Willig, at individet selv må tage ansvar, hvilket kan medføre en distancering fra andre og en udeblivelse af en kollektiv følelse, som en generel udviklingstendens, hvor alle er underlagt det såkaldte selvrealiseringsprojektspres (Ibid.). Individet står derfor alene med de normsættende rammer, hvilket kan være bidragende til, at der ikke opstår nogen kollektiv protest mod uhensigtsmæssige udviklingstendenser. Den interne konkurrence medfører, at de ikke kan danne en fælles erfaring og derigennem forvalte en fælles vilje og mening (Ibid., p.32). Med denne tendens kan der ses en sammenhæng mellem

udeblivelsen af et fællesskab og en nedsat selvværdsfølelse hos individet (Ibid., p.39). Willig beskriver dette, som en *u-vending*, hvor de relationelle forhold er blevet udskiftet med en indadvendt tendens, hvor individet fodres til kun at tage ansvar for sig selv (Ibid.). En sådan tendens, hvorpå individet anvender sine indre ressourcer for at opnå anerkendelse på arbejdsmarkedet bliver ligeledes set i forbindelse med tidlige depressive træk (Ibid.). Willig pointerer, at individet blot bliver en reproduktion af nogle fælles værdier, hvor det oplides gennem et fokus på det indre, hvilket kan resultere i, at individet tømmes for sine indre ressourcer (Ibid.). Når de sociale relationer bliver opløst sammen med, at samfundet ikke tydeliggør, hvad der kan give anerkendelse øger det risikoen for udbrændthed, stress og depression (Ibid., p.32, p.34). Dette sidestiller Willig med Durkheims beskrevet anomiske tendenser og dets øget risiko for selvmord (Ibid., p.32, p.35). Forandringerne på arbejdspladsen ændrer sig så hurtigt, at individet ikke har mulighed for at orientere sig i forhold til, hvad der kan give anerkendelse. (Ibid., p.33). Willig påpeger, at det særligt er de kognitive kompetencer der bliver presset, fordi individet hele tiden skal stå i en parathedstilstand i forhold til, at kunne adapter deres kompetence til de konstante nye forhold og ændringer (Ibid., p.34).

Dette afsnit forklarer en mere dybdegående forståelse af, hvilke psykiske indvirkninger det neoliberalistiske samfund har på individet. Nogle af de negative konsekvenser, som er blevet beskrevet i ovenstående afsnit kan sidestilles med Henriettes psykiske tilstand, som gradvist udvikler sig negativt. Dette begreb har ligeledes til formål at agere som supplement til den tematiske diskussion, *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1) samt *Frihed og determinisme* (Se afsnit 5.3.3).

3.1.4 Anerkendelse

I sammenhæng med disse beskrevet kapitalistiske krav til det arbejdende individ har Willig inddraget begrebet *anerkendelse* (Willig, 2007, p.153). Willig påpeger, at et samfund bør strukturere mulighederne for anerkendelse ud fra et minimumskrav, hvor ethvert individ får muligheden for at opnå optimal anerkendelse (Ibid., p.88). Willig definerer anerkendelse således; ”*den relation, hvor individet erfarer anseelse fra en gruppe eller et individ*” (Willig, 2007, p.153). Anerkendelse involverer, at individet helt grundlæggende bliver bekræftet og imødekommet i sociale og

relationelle forhold. Hvis individet bliver mødt med denne anerkendelse for en given handling, vil det umiddelbart ikke opleve et behov for yderligere anerkendelse for handlingen (Willig, 2005, p.24).

Ydermere indbefatter anerkendelse, at individet oplever anerkendelse i relation til, hvad samfundet rammesætter, i forhold hvad der kan give anerkendelse til. Her kunne det være specifikke færdigheder, egenskaber og udseende (Ibid.). Det vil sige, at individet stræber efter denne anerkendelse ved at opkvalificere sine evner og færdigheder med det der efterspørges i samfundet. (Willig, 2007, p.154). Denne stræben efter anerkendelse skyldes bl.a., at det for individet er identitetsskabende og det opnår en følelse af selvværd, hvorfor det ligeledes er forbundet med en tilfredshedsfølelse (Ibid., p.83).

Anerkendelse bliver i dag benyttet som et motivationsværktøj til at fremme produktiviteten og fleksibiliteten hos det enkelte individ. Det er her oftest den mentale kapacitet, der giver anseelse (Ibid., p.156f). Denne moderne anerkendelsesform bliver, ifølge Willig, udøvet af virksomhedernes iscenesættelse af menneskets præstationer (Ibid., p.155f). Denne hyldest til individers præstationer er af symbolsk karakter, da Willig mener, at det kun har til formål at øge medarbejdernes produktivitet og derigennem forøge virksomhedens omsætning (Ibid.). Willig beskriver anerkendelsesbegrebet, som en vare, som opererer frit på markedet, hvor anerkendelsen er rettet mod den højstbydende (Ibid., p.84). Det frie markeds strukturløse og uforudsigelighed medfører, at selvom individet er med i konkurrencen om anerkendelse, så er der ingen sikkerhed for, at individet får det (Ibid.).

Når individets forventninger til sig selv ikke kan realiseres igennem samfundets mulighedsstruktur, og det ikke formår at opnå anerkendelse kan det afføde nogle psykiske reaktioner. Herunder mislykkes identitetsdannelser, nervøsitet og depression (Willig, 2007, p.85, p.157). Disse psykiske reaktioner kan anskues, som individets måde at afbalancere de høje krav til dets mentale færdigheder og omstillingsparathed (Ibid., p.157). Dette hænger sammen med, at individet hele tiden skal finde sine indre ressourcer frem, for at kunne imødekomme de ydre krav og derigennem opnå anerkendelse (Ibid., p.161). Depression kan særligt anskues, som en form for modstand til arbejdsmarkedets normsættende værdier, fordi depression ofte bliver forbundet med handlingslammelse og en følelse af utilstrækkelighed (Ibid., p.161f, p.163). Individet bliver objektiveret i organisatoriske sammenhænge,

hvilket kan medføre en skrøbelig identitet i forhold til stress og udbændthed (Ibid.). Med dette risikerer individet at være ude af stand til at præsentere en sammenhængende identitet og biografi, hvorfor individet kan opleve en følelse af eksistentiel meningsløshed, som kan resultere i denne depressive adfærd (Ibid., p.164).

Med dette afsnit er anerkendelsens betydning for det arbejdende individ blevet belyst, samt hvordan det kan betragtes for at være et grundlæggende fundament for individets værdsættelse og derigennem identitetsfølelse. Begrebet anerkendelse kan belyse, i hvor høj grad anerkendelse påvirker Henriettes arbejdsliv og psykiske trivsel. Dette begreb kan derfor belyse nogle psykiske processer, der vil blive videre diskuteret i det tematiske spørgsmål, *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2). Ligeledes kan det belyse nogle samfundsmæssige betingelser, som vil blive videre diskuteret i *Individ og samfundstendenser* (Se afsnit 5.3.1).

3.1.5 Optioner

I forhold til individets evne til at forholde sig til de neoliberalistiske tendenser, og de nye anerkendelsesforhold introducerer Willig begrebet *optioner* (Willig, 2007, 147f). Optioner er et væld af valgmuligheder, hvor det står frit for individet at selektere blandt de mange selvrealiseringsmuligheder (Ibid.). Begrebet beskriver ikke, hvilke selvrealiseringsoptioner og-muligheder der giver anerkendelse, hvorfor det skal betragtes på et overordnet strukturelt niveau, som beskriver forudsætningerne for at opnå anerkendelse (Willig, 2005, p.20). En option kan derfor forstås, som et privilegium til at vælge eller fravælge, hvilke optionskvalifikationer individet ønsker at optage eller afskrive (Willig, 2007, p.148; Willig, 2005, p.17). Ligeledes opfordrer arbejdsmarkedet individet til at optage visse optioner, som derved står frit for individet at optage, hvorfor det kan anskues som det frie marked (Willig, 2007, p.148). Individets optagelse og praktisering af optioner kan derfor betragtes, som et indre overskud i forhold til at imødekomme arbejdsmarkedets krav (Ibid.). De optioner individet vælger at optage bliver ligeledes anvendt, som forberedende i forhold til de fremtidige selvrealiseringskrav. Kravene til individets optioner er omskiftelige og har derfor en udløbsdato for deres anvendelighed. Dette efterlader individet med et konstant behov for fornyelse af sine optionskvalifikationer i forhold

til at kunne imødekomme virksomhedens krav og derigennem opnå anerkendelse (Willig, 2007, p.148f; Willig, 2005, p.17; Willig, 2009b, p. 354). Kravet om optioner medfører en selvrealisering, hvilket indebærer en proces, som bærer præg af en forøget usikkerhed og er mere risikofyldte (Willig, 2007, p.148, p.149; Willig, 2005, p.18). De mange optionsmuligheder som individet står overfor er et vilkår i det foranderlige vestlige samfund, hvor de ses i så stort et omfang at de bliver u håndterbare. Ikke nok med at individets administrering af sine optioner er uoverskuelige så har de heller ingen værdi, hvis de ikke kan tilbagegive anerkendelse (Willig, 2007, p.149, p.150; Willig, 2005, p.20). Denne optionsproces, hvor individet må forvalte og opbygge sine optionsmuligheder og- kvalifikationer beskriver Willig, som en *optionsportefølje* (Willig, 2005, p.38).

Kravet til denne optionsportefølje, sammen med dens foranderlige karakter, kan være medvirkende til et stigende antal af depressioner og andre psykosociale sygdomme (Willig, 2007, p.151; Willig, 2005, p.20, p.38). Ligeledes mener Willig, at der foreligger et krav om at individet skal oprustes til at kunne optage og indeholde flere og flere optioner for at kunne blive betragtet, som et fuldendt individ (Willig, 2005, p.13, p.14; Willig, 2007, p.145). Dette høje krav til individets optionsportefølje har medført et racerløb i forhold til at have den mest opkvalificeret optionsportefølje blandt de arbejdende individer. Men det, at individet ikke nødvendigvis opnår anerkendelse af sine optioner kan medvirke til en kognitiv ubalance, hvor individet tømmes for selvværdsfølelse og orienteringsfølelse (Willig, 2005, p.38).

Den del af befolkningen, som ikke er i stand til at udføre dette indre ressourcearbejde, kan ikke forvalte sin optionsportefølje. Dette kan medføre, at de ingen optionsportefølje har at tilbyde, hvorfor de bliver afskrevet af det såkaldte ”optionssamfund” (Ibid., p.14). Derfor får optionerne en afgørende betydning for, at individet kan opnå og sikre anerkendelse.

Willig beskriver nogle mulige konsekvenser hos de individer der ikke formår at udføre dette indre ressource arbejde for at følge dette ”optionssamfund” (Willig, 2005, p.34f, Willig, 2007, p.145). Særligt handlingslammelse og herunder depression bliver anset, som en modbevægelse til ”optionssamfundet”. Dette beskriver Willig således:

I et samfund, hvor optionerne er forudsætninger for at opnå kontinuerlig anseelse, kan depression i visse tilfælde ses som en binær pol til de normative krav om at have tilstrækkelig selvrealiseringsoptioner for anerkendelse. For når neoliberalismen opfordrer individet til ansvarligt og initiativ, kan depression opfattes som en handling – og utilstrækkelighedspatologi, fordi individet føler sig ude af stand til at handle på de mange optioner. (Willig, 2005, p.34).

Med denne indadrettet tendens, det store ansvar for selvrealisering og egen udvikling risikerer individet at miste sig selv og derigennem opleve en meningsløs narrativ livshistorie (Ibid., p.34f, p.37). Det er særligt disse konsekvenser, som Willig sætter i sammenhæng med det førnævnte anomiske selvmord (Ibid.).

Med begrebet optioner kan vi få en større forståelse af det indre ressource arbejde, der ligger hos individet, når det skal imødekomme arbejdsmarkedets krav. Begrebet kan derfor bidrage til en mulig forklaring af Henriettes udvikling af en stress tilstand, grundet det store indre ressource arbejde det kræves for at have en opkvalificeret optionsportefølje. Ligeledes vil dette begreb bidrage til en belysning af det psykiske arbejde der kræves af individet i diskussionen *Individ og samfundstendenser* (Se afsnit 5.3.1) samt *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2)

3.1.6 Umyndiggørelse

Willig har igennem en undersøgelse af pædagoger i Danmark nyfortolket begrebet *umyndiggørelse* og hvordan det, og undersøgelsen kan sidestilles med et patologisk samfundsfænomen, som ligeledes berører andre faggrupper end blot pædagogerne (Willig,2009a, p.15, p.23, p.142). Umyndiggørelsesprocesser er ifølge Willig et resultat af en effektivisering, som han placerer under de førnævnte neoliberalistiske samfundstendenser (Willig, 2009a, p.53; Willig, 2015, p 21).

Willigs umyndiggørelsesbegreb er en rekonstruktion af Kants myndighedsbegreb, hvor Willig beskriver, at individet i dag ikke selv har ansvar for sin umyndighed, hvorfor han tager afstand fra Kants selvforskyldte umyndiggørelse (Willig, 2009a, p.149). Willig mener, at der igennem nogle socialiseringsprocesser sker en ufrivillig umyndiggørelse af det arbejdende individ (Ibid., p.149, p.150f,

p.157f). Umyndiggørelse involverer, at individet ikke har mulighed for at kritisere og diskutere de arbejdsforhold, de er underlagt (Willig, 2009a, p.21; Willig, 2015, p. 24; Willig, 2014, p.31). Når det arbejdende individ ikke har mulighed for at påvirke sin arbejdsplads mister det sin medbestemmelse i sit arbejde. Individet kan derfor opleve en følelse af afmagt, og dets arbejde bliver meningsløst (Willig, 2009a, p.22).

Modsat umyndiggørelse beskriver Willig *myndighed* således: ” (...) *Den myndige person kan altså defineres som et menneske, der er i stand til at ytre sig kritisk, eftersom han eller hun gør sin medindflydelse og sine valg gældende via kritikken*” (Willig, 2009a, p.26). Med dette citat formuleres det, at en myndig person skal kunne ytre sig kritisk uden, at det er forbundet med en frygt for sine udtalelsers udfald også kaldt for *repressalier* (Ibid., p.27). Igennem den kritiske evne kan individet træffe selvstændige valg og bevare medindflydelse over eget liv (Ibid., p.147). Denne berettigede myndighed hos individet, som Willig ikke mener finder sted på mange arbejdspladser, kan sidestilles med neoliberalismens tendenser. Den frie og kritiske offentlighed er blevet udvisket (Ibid., p.21). Kritikken skal derfor anskues, som altid være rettet mod noget og hvis den ikke kan objektiviseres, vil den blive rettet mod individet selv (Ibid., p.139f).

Ydermere er individets mulighed for at ytre sig kritisk forbundet med dets status i samfundet (Willig, 2014, p.24). På trods af kritikens hierarkiske karakter, så mener Willig, at det er et menneskeligt grundvilkår at kunne ytre sig kritisk (Willig, 2009a, p.139; Willig, 2014, p.24, 26f). Willig inddrager den moralske interesse i forhold til, at kritik er en berettiget og naturlig del af menneskets eksistens, hvorfor et retfærdigt samfund muliggør, at individet kan ytre sig kritisk (Willig, 2009a, p.138f; Willig, 2014, p.26f).

3.1.6.1 Umyndiggørelsesprocesser

Willig blotlægger nogle processer, hvori individet får frataget sin myndighed og karakteriserer processen ved, at individet frygter repressalier når det ytrer sig kritisk på sin arbejdsplads (Willig, 2009a, p.27; Willig, 2015, p. 26). Processerne er aldrig statiske, da der altid vil dannes nye bevidste og ubevidste tiltag, der umyndiggør individet (Willig, 2009a, p.51). Ligeledes foregår disse umyndiggørelsesprocesser ofte ubevidst og er udadtil et udtryk for mere frihed, men i realiteten opererer de undertrykkende (Ibid., p.28). Processen forekommer derfor igennem ledelsens og

personalets stille accept, hvorfor de kan ses som uvidende aktører i umyndiggørelsesprocesserne (Willig, 2009a, p.28f, p.53; Willig, 2014, p.32). Det vil sige, at de umyndiggørende og de umyndiggjorte ikke selv er klar over, at de selv fordrer disse processer, når de ikke stiller spørgsmålstejn til deres arbejde og arbejdsplads (Willig, 2014, p.32). En strategi, hvorpå individet håndterer dets accept er ved at skjule de uhensigtsmæssige forhold for ikke at blive udstillet. Angsten for at miste sin faglige integritet kan medføre, at medarbejderen tier omkring sine arbejdsforhold, hvilket fordrer en umyndiggørelse (Willig, 2009a, p.123f). Dette medfører en fornægtelse af tingenes tilstand, hvorfor individet også må gå på kompromis med sin faglige integritet og derigennem sin identitet (Ibid.). I sammenhæng med denne stille accept bliver kritikken hverken afsløret eller stoppet (Ibid., p.29). Willig belyser denne underlagte og ubevidste umyndiggørelse med begrebet *dobbeltbindinger* (Ibid., p.54f). Disse dobbeltbindinger forekommer ofte i forhold til nye omstruktureringer og krav individet kan blive pålagt på sin arbejdsplads, som kan gøre arbejdet meningsløst og modstridende (Ibid.). Dette er et kravet om, at individet skal effektivisere sin tid, men samtidig vil arbejdspladsen have et større fokus på det psykiske arbejdsmiljø. Et andet eksempel er, at der skal skabes bedre fysiske rammer på arbejdspladsen, men samtidig skal der skæres i budgetterne (Ibid.). Dobbeltbindingerne er med til, at individet oplever en handlingslammelse og en meningsløshed, da deres arbejdsopgaver bliver modstridende (Ibid., p.55). Individet oplever, at det herigennem bliver svært at kritisere sine arbejdsopgaver, da de umiddelbart fremstår positive, men i realiteten er det ikke muligt at udføre arbejdsopgaverne på én gang (Ibid.). Kritikken bliver rettet indad, i forhold til denne utilstrækkelighedsfølelse individet står tilbage med i stedet for mod virksomheden, som har opsat disse umulige arbejdsopgaver overfor sine medarbejdere (Willig, 2014, p.25). Denne indadvendte kritik er med til, at medarbejderen mister sin myndighedsfornemmelse (Willig, 2009a, p.55, p.140).

Når individet mister sin myndighed kan det ikke "bare" frasige sig sin stilling og finde et nyt arbejde. Willig beskriver flere scenarier, der gør, at individet ikke "bare" kan finde et nyt arbejde, hvis det er utilfreds med sit nuværende job (Ibid., p.74). Han forklarer bl.a., at individet uundgåeligt identificer sig med sit arbejde, hvorfor en fratrædelse kan medføre et identitetstab. Hos andre er det alderen, der gør chancen for at finde et nyt job minimal (Ibid.). Andre er allerede så udbrændte og nedslidte, at de ikke magter opgaven i at skifte fag felt. Slutteligt er der

den anden gruppe medarbejdere, der ikke kan opsige sin stilling på grund af økonomiske årsager (Ibid.). Individet kan derfor blive låst fast i sit arbejde, og har af forskellige grunde ikke mulighed for at fratræde sin stilling på sin arbejdsplads (Ibid.). Når individet bliver stillet over for et ultimatum, ex i forhold til at skulle beholde sit arbejde kan det miste dets myndighed, da der i dette ultimatum fjernes en nuanceret forståelse for individets stillingtagen til sit arbejde (Ibid., p.76f).

Når individet har mistet sin medbestemmelse og evnen til at kritisere, taber det mening med sin tilværelse (Willig, 2009a, p.143; Willig, 2014, p.31f). Ligeledes sidestiller Willig selvkritik med en øget risiko for depression, stress og udbrændthed, fordi denne introverte tendens får individet til at tro at individet selv er problemet og ikke de ydre omstændigheder (Willig, 2009a, p.60, p.109, p.140, 142).

Begrebet umyndiggørelse har til formål at synliggøre nogle processer, der umiddelbart opererer ubevidst for både arbejdspladsen og individet, hvorfor der kan ses en gensidig påvirkning. Ydermere tydeliggør begrebet kritikens afgørende betydning i forhold til Henriettes følelse af faglig integritet og medbestemmelse i sit arbejde, fordi hun bliver frataget sin kritiske stillingtagen og dermed myndighed. Ydermere vil dette begreb blive anvendt i diskussionen, *Individ og samfundstendenser, og Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.1 og 5.3.2)

3.1.7 Opsummering

Den præsenterede teoretiske udredning har beskrevet Willigs kritiske teori, hvor han igennem kunsterkritikken fremhæver en historisk forståelse af de nuværende neoliberalistiske tendenser. Disse tendenser er bl.a. den anomiske tilstand, hvor samfundet ikke formår at integrere en normsættende tilstand, hvor individet efterlades med en indadrettet og isoleret tilstand. Ydermere fremhæves brugen af anerkendelse, som et motivationsværktøj i det moderne arbejde. I forlængelse af anerkendelse inddrages begrebet optioner, hvor individet opkvalificerer sin optionsportefølje i dets søgen om at imødekomme samfundets og arbejdspladsens foranderlige krav. Slutteligt blev begrebet umyndiggørelse beskrevet i forhold til individets mulighed for at ytre sig kritisk og derigennem opnå medbestemmelse på sin arbejdsplads.

3.2 Eksistentiel fænomenologi

Maurice Merleau-Ponty vil i dette afsnit agere, som repræsentant for den eksistentielle fænomenologi. Der vil foreligge en teoretisk udredning af hans historiske baggrund, erkendelsesinteresse samt relevante teoretiske begreber i undersøgelsen af den eksemplariske case. I den teoretiske udredning vil der hovedsageligt blive taget udgangspunkt i Ulla Thøgersens bog *Krop og fænomenologi* (2010) og hendes fortolkning af Merleau-Pontys kropsfænomenologi. Der vil desuden blive anvendt forskellige filosofers og psykologers forståelse af hans teori, herunder bl.a. Charlotte Bloch (1998), Casper Feilberg (2014), Kurt Keller (2001), Poul Lübcke (2003), Elin Thornquist (2006).

3.2.1 Historisk baggrund

Maurice Merleau-Ponty blev født i 1908 og anskues i dag, som værende fænomenologiens hovedmand (Lübcke, 2003, p.84f). Han betegnes, som eksistentiel fænomenolog grundet sit filosofiske bagland og fænomenologiske tilgang til mennesket (Thøgersen, 2010, p.11f). Igennem hans tid, som elev på École Normale Supérieure stiftede han bekendtskab med filosofien, som blev grundlæggende for hans videre karriere (Ibid.). Merleau-Pontys tidligere studier maler et tydeligt billede af sit fokusområde, nemlig kroppen, og hvordan den kan forstås (Ibid.). Hans teoretiske fokus bestod i at anskue kroppen, som værende til stede i verden og ikke, som en isoleret mekanistisk krop (Ibid., p.12). Igennem Merleau-Pontys karriere trækker han på forskellige psykologihistoriske områder, hvoraf han bl.a. anvender studier indenfor neurologi, hvorigennem han forklarer kroppens perception (Ibid.). Her fremhæver han patologiske tilfælde, hvor han bruger fænomener som fantomlem og anosognosi til at forklare, hvorledes kroppen perciperer disse tilstande (Ibid., p.12, p.34). I hans videreudvikling af, hvorledes kroppen kan forstås fandt han inspiration fra gestaltpsykologien, da han herigennem blev bevidst om kroppen, som en helhed (Ibid., p.12). Igennem dette psykologiske område, fandt han frem til den konklusion, at individets perception opbygges igennem helheder, som er gældende for individets generelle perception (Ibid.). Han anvendte den således til at udarbejde sin forståelse af, at individets perception er forankret i kropsligheden og er en kropslig handling (Ibid., p.12f). Dette ledte videre til hans fokus på helheden, og hvordan mening ligger til grund for individers adfærd, som han betegner som en meningsfuld kropslig

rettethed mod verden (Ibid., p.14). Forståelsen af individets perception tydeliggjorde, hvordan Merleau-Ponty anskuer kroppen, som værende et kropsligt led imellem verden og mennesket. Dette er en vigtig pointe, da Merleau-Ponty søgte at gøre op med dualismen (Ibid.). Dualismen skal forstås, som en skelnen mellem objekt og subjekt, dvs. det er en tankegang, hvori det subjektive individ står i distanceret afstand til den objektive verden (Ibid.). Denne skelnen søger Merleau-Ponty at overskride med sin forståelse af kroppen, perceptionens fænomenologi, hvorfor hans filosofi var domineret af et opgør med den dualistiske tankegang (Ibid.).

3.2.1.1 Inspirationskilder

Fænomenologi i sin helhed betragtes, som værende en af de mere dominerende områder indenfor for filosofien og hvor Edmund Husserl anskues som grundlæggeren af denne (Collin & Koppé, 2014, p.189). Fænomenologi har været en stor del af mange af de humanistiske retninger og er under konstant genfortolkning (Ibid.). Merleau-Ponty har derfor fundet inspiration fra Husserl og begrebet *intentionalitet* (Thøgersen, 2010, p.28; Keller, 2001, p.545ff). Husserl betegner dette begreb, som en forankring i kroppen og en bevidst handling, som adskiller sig fra Merleau-Pontys opfattelse af individers ubevidste perception af fænomener og den kropslige rettethed mod disse (Thøgersen, 2010, p.29).

Merleau-Ponty fandt inspiration igennem den franske filosof Jean-Paul Sartre, som ses indenfor den mere klassiske filosofi grundet hans tilgang til individets eksistens (Lübcke, 2003, p.53). Sartre anskuer individet som havende en absolut frihed til, at vælge dets egen livsretning (Ibid.). Merleau-Ponty og Sartre genfortolkede begge fænomenologien med henblik på en eksistensfilosofisk retning, men på hver deres måde, da Sartre fastholder den dualistiske forståelse af mennesket, som står i modsætning til Merleau-Ponty (Thøgersen, 2010, p.69f).

En anden inspirationskilde for Merleau-Ponty var den franske filosof René Descartes, som bidrog til Merleau-Pontys forståelse af kroppen og opgøret med dualismen (Ibid., p.41). Descartes forstår kroppen, som et adskilt objektivt fænomen, dvs. en objektiv genstand, hvor han beskriver, at det er i bevidstheden det egentlige og reelle ved individet forefindes, som er et udtryk for dualismen (Ibid.). Merleau-Ponty tager afstand til dette, da han beskriver kroppen og bevidstheden som en uadskillelig helhed (Thøgersen, 2010, p.41; Keller, 2001, p.545ff).

Dette afsnit har haft til hensigt at tydeliggøre Merleau-Pontys udgangspunkt for sin genfortolkning og videreudvikling af den moderne fænomenologi. Dette for at skabe en baggrundsforståelse af hans anskuelse af individet og centrale fokus på kroppen.

3.2.2 Erkendelsesinteresse

Merleau-Pontys psykologihistorie tydeliggør hans fokus på kropsligheden, og hvorledes han fandt en nødvendighed i at genfortolke fænomenologien (Thøgersen, 2010, p.69f). Merleau-Ponty beskriver den traditionelle fænomenologi således; ”Fænomenologien kan praktiseres og erkendes som tænkemåde eller som stil, den eksisterer som en bevægelse, men er endnu ikke nået til fuld filosofisk bevidsthed” (Merleau-Ponty, 1999;17 jf. Thøgersen, 2010, p.21). Her påpeger Merleau-Ponty, hvordan fænomenologien ikke skal tænkes, som et allerede bestemt system men derimod er åben for genfortolkning (Thøgersen, 2010, p.21). Ifølge Merleau-Ponty er der nødt til at foreligge en genopdagelse af nærværet mellem individets umiddelbare interaktion med verden (Ibid.). Merleau-Pontys bidrag til fænomenologien var derfor en sammenkobling mellem menneskets subjektivitet til kropsligheden og derigennem udviklede han en kropsteori og en ny ontologi (Thornquist, 2006, p.129).

Ifølge Merleau-Ponty er fænomenologiens formål at undersøge, hvad det vil sige at være menneske og derigennem beskriver fænomener, som de fremtræder for mennesket. Det beskrives således; ”Fænomenologien vil beskrive de almene menneskelige erfarings strukturer, der gør, at fænomenerne træder frem for mennesket i en allerede erfaret verden” (Thøgersen, 2010, p.22). Det er desuden, ifølge Merleau-Ponty, fænomenologiens opgave at beskrive og forstå individets umiddelbare *livsverden* og derigennem genopdage det naive og præ-refleksive forhold til omverdenen (Merleau-Ponty, 1999/1945, p.16, jf. Feilberg, 2014, p.13). Dette forhold beskrives, som værende livsverdenen, som Merleau-Ponty beskriver således:

*Jeg kan ikke tænke mig selv som en del af verden, et simpelt objekt for
biologi, psykologi og sociologi: videnskabens univers omslutter mig ikke.
Alt hvad jeg ved om verden, også min videnskabelige viden, ved jeg i
kraft af et syn, som er mit, en erfaring om verden, uden hvilken*

videnskabernes symboler intet ville sige mig (Merleau-Ponty, 1999/1945, p.16ff jf. Feilberg, 2014, p.13f).

Der refereres her til denne umiddelbare og ureflekterede oplevelse af omverdenen, som skaber grobund for individets filosofiske status samt refleksion (Feilberg, 2014, p.13f). Dette er gældende i den forstand, at det først er kroppen, der erfarer og integrerer individets erfaringer, som så muliggør dets refleksion (Merleau-Ponty, 2002/1945, p.325f, jf. Feilberg, 2014, p.25ff). Merleau-Ponty mener, at denne refleksion ikke er nødvendig for individets forståelse af fænomeners betydning, men kan bidrage til en udvikling af individets filosofiske refleksion (Thøgersen, 2010, p.23f).

Merleau-Ponty beskriver desuden, hvordan denne umiddelbarhed er gældende for barnet, idet barnet fødes ind i den umiddelbare og ureflekterede verden (Merleau-Ponty, 2002/1945, p.413 jf. Feilberg, 2014, p.25ff). Derfor vil denne umiddelbarhed altid være til stede i individets voksenliv, da uanset, hvor integreret og refleksivt selvet er, vil der altid foreligge en anonym og kropslig perception (Merleau-Ponty, 2002/1945, p.250, jf. Feilberg, 2014, p.25ff).

Merleau-Ponty forstår kroppen, som det formidlende og forstående led imellem individet og de oplevede fænomener, hvor han bl.a. tillægger vaner en væsentlig betydning (Thøgersen, 2010, p.23). Individet konstruerer en verden af vaner, som omslutter den kropslige perception (Ibid.). Merleau-Ponty beskriver i sammenhæng med vaner, hvordan mennesker oplever en kropslig fortrolighed med fænomener og verden, pga. af velkendte kontekster og situationer (Ibid.). Denne fortrolighed inddeler han i to perspektiver, den ene består af individets kropslige eksistens, og den anden består i en konstant opdagelse af nye fænomener og kontekster, som er ukendte for individet (Ibid.). Han kalder denne todeling for den tvetydighed, der er knyttet til individets *væren-i-verden* (Ibid.).

Merleau-Ponty afviser filosofiens søgen efter absolutte sandheder, da han mener, at mennesket aldrig kan forstås absolut, og den verden mennesket lever i er dynamisk og konstant foranderlig (Ibid., p.33). Han påpeger ligeledes, hvordan den fænomenologiske metodologi kan medføre udfordringer, idet fænomenologer aldrig vil kunne adskille det erfarede og refleksive, da fænomenologien er rodfæstet i den reelle verden og dette umuliggør en absolut refleksion (Thøgersen, 2010, p.33; Merleau-Ponty, 1999/1945, p.16, 1964b, p.155, jf. Feilberg, 2014, p.15).

Merleau-Ponty trækker derfor med hans moderne fænomenologi på den praktiske erkendelsesinteresse. Dette fordi, han skelner mellem en beskrivelse og forståelse af individets kropslige eksistens og en fortolkning af denne kropslige eksistens for at opnå en større og mere nuanceret forståelse af individet (Thøgersen, 2010, p.21; Feilberg, 2014, p.13ff; Widell, 1982, p.275f).

Igennem ovenstående afsnit er Merleau-Pontys erkendelsesinteresse blevet fremhævet og derigennem hans forståelse af mennesket, som en kropslig eksistens. Merleau-Pontys praktiske erkendelsesinteresse kan desuden ses i sammenhæng med vores videnskabelige fremgangsmåde, da vi trækker på den praktiske erkendelsesinteresses metode, idet vi beskriver og derefter fortolker casen. Merleau-Pontys forståelse af mennesket kan bidrage til en nuanceret forståelse af Henriettes psykiske tilstand, og de valg hun foretager sig i sit arbejdsliv.

I de teoretiske begrebsafsnit vil vi præsentere de relevante begreber i vores belysning af den eksemplariske case. *Væren-i-verden* vil først blive beskrevet herunder vil *barndommens betydning*, *egenkroppen* og *kroppen som subjekt* ligeledes præsenteres. I forlængelse af disse tre begreber vil *vanetilegnelse* blive beskrevet. Slutteligt vil begrebet *frihed* blive belyst.

3.2.3 Væren-i-verden

Ud fra Merleau-Pontys teoretiske forståelse og videreudvikling af kropsteorien, fremhæver han individets *væren-i-verden* (Lübcke, 2003, p.87). Han beskriver, hvordan individet oplever mening igennem kroppens væren-i-verden. Kroppen er dermed ikke et objekt foran individet, men rettere individet er sin egen krop (Ibid.). Han mener, at kroppen og bevidstheden ikke kan adskilles, dvs. et individ kan udtrykke sig igennem dets kropslige eksistens samtidigt med, at den kropslige eksistens er det formidlende led mellem individ og verdenen (Ibid.). Bevidstheden kan derfor anskues, som værende forankret i den kropslige eksistens, som er rammesættende for individets meningsdannelse (Ibid.). Det er vigtigt at fremhæve, at denne kropslige eksistens skal forstås ifølge Merleau-Ponty, som præ-refleksiv dvs. den umiddelbare kropslige sansning er intuitiv og uden refleksion (Ibid.). Han fremhæver desuden den kropslige tvetydighed, idet individet oplever, og erfarer verden både udefra og indefra (Ibid., p.92). Merleau-Ponty argumenterer i denne

sammenhæng for, at individet ikke kan ses, som afskåret fra verdenen, men derimod er verden et fælles betydningsfelt, hvori individet erfarer fænomener sammen med andre individer (Lübcke, 2003, p.92; Thøgersen, 2010, p.147f). Det vil sige, at individets væren-i-verden eksisterer i kraft af tilstedeværelsen af den anden (Thøgersen, 2010, p.148). Individet er derfor ”dømt til mening”, da vi fødes ind i en allerede meningsfuld verden og, den umiddelbare kropslige eksistens placerer individet i en dynamisk interaktion med omverden og dets fænomener (Thøgersen, 2010, p.125; Merleau-Ponty, 1999/1945, p.32, jf. Feilberg, 2014, p.27). Han uddyber dette med at beskrive, hvordan individets eksistens altid vil opleve allerede eksisterende traditioner i verden, som indlejres i individets bevidsthed (Thøgersen, 2010, p.148). Dette tydeliggør hvordan individet aldrig kan se sig adskilt fra den kulturelle verden (Ibid.).

Begrebet væren-i-verden har til at formål at skabe en forståelse af menneskets kropslige eksistens og at den måde, hvorpå Henriette erfarer og oplever verden på sker igennem kroppen. Dette begreb kan derfor belyse nogle intrapsyriske processer, hvorfor det vil blive diskuteret i temaet, *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2). Den kan desuden bidrage til en forståelse af, hvordan Henriette erfarer sin arbejdsplads, hvorfor begrebet også vil blive anvendt i temaet *Individ og samfundstendenser* (Se afsnit 5.3.1).

3.2.3.1 Barndommens betydning

Merleau-Ponty fremhæver barndommen i sammenhæng med individets væren-i-verden og dets møde med kulturelle fænomener (Thøgersen, 2010, p. 148). Han mener, at individets tilstedeværelse i den kulturelle verden skal anskues i sammenhæng med *barnets fødsel* (Ibid., p.160). Igennem fødslen bliver barnet situeret i en allerede social verden, som barnet ikke selv har opbygget men er i stand til at navigere i pga. af en eksisterende fysiologi (Thøgersen, 2010, p.160; Keller, 2001, p.548ff). Barnets opgave ligger i at opdage dem selv i den sociale verden og dets individuelle kvaliteter (Thøgersen, 2010, p.160; Rasmussen, 1996, p.113; Keller, 2001, p.548ff). Barnets indre oplevet interaktion med den anden skaber mening som forankres i barnets kropslige eksistens (Thøgersen, 2010, p.160f). Barnet overlever derfor kun i kraft af relationen til den anden (Rasmussen, 1996,

p.136). Denne interaktion med den anden og den erfarede oplevelse er forbundet med barnets kapacitet til åbenhed over for den anden og verden, som defineres som *det åbne liv* (Thøgersen, 2010, p.161f). Det åbne liv er den sansemæssige proces, hvori individet generelt er i stand til at lære, og optager ny viden (Thøgersen, 2010, p.161f; Rasmussen, 1996, p.80; Rasmussen, 2012, p.80; Grøn, 1982, p.332). Denne proces operer oftest ubevidst, da der er tale om automatiske aktiviteter, der ligger udenfor individets kontrol, som ex at ånde, følelser af vrede, glæde og det at græde (Rasmussen, 2012, p.86). Merleau-Ponty påpeger, at det er i denne ubevidste proces at barnet skaber et kropsskema, som bliver rammesættende for det voksne individs navigering i den kulturelle og sociale verden (Thøgersen, 2010, p.161f). Kropsskemaet er derfor den kropslige intelligens og attitude, hvorigennem individet udfører konkrete handlinger og navigerer i forskellige kontekster og situationer (Ibid., p.111).

Afsnittet beskrive hvorledes Henriettes krop allerede besidder en forståelse og erfaring af sine omgivelser, grundet et allerede integreret kropsskema fra hendes barndom. Den allerede erfarede krop kan derfor bidrage til Henriettes bevidste eller ubevidste accept af usunde arbejdsforhold. Dette afsnit vil ligeledes anvendes i den tematiske diskussion af *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2)

3.2.3.2 Egenkroppen

I Merleau-Pontys beskrivelse af perceptionens fænomenologi, anvender han begrebet *Le corps propre*, som skal forstås som *egenkroppen* (Thøgersen, 2010, p.15).

Begrebet kan forstås på to måder, den ene er individets reelle krop, og den anden er den krop der er indlejret i individets erfaringer også kaldet den levede krop (Ibid., p.16). Egenkroppens vigtighed tydeliggøres igennem Merleau-Pontys ønske om at overskride dualismen (Ibid.). Dette fordi kroppen på den ene side består af en fysisk side der skaber en udstrakthed til fænomenerne og den kulturelle verden. På den anden side er kroppen individets egen krop, da individet oplever og erfarer fænomener igennem dets kropslighed (Ibid.).

I hans beskrivelse af begrebet egenkroppen, fremhæver han desuden egenkroppens *permanens*, da han mener, at individets eksistens er forbundet med egenkroppen (Ibid., p.109). Han beskriver egenkroppens permanens med

udgangspunkt i kroppens uadskillelige karakter i forhold til individet, dvs. kroppen er et permanent og kontinuerligt aspekt ved individets eksistens (Ibid.). Individet vil aldrig kunne iagttage sin egen krop udefra og kan derfor aldrig stå overfor kroppen og percipere den (Ibid.).

Egenkroppen bidrager til en dybdegående forståelse af individets kropslige eksistens, hvorfra det perciperer og erfarer verden på. Begrebet kan anvendes i forhold til at belyse Henriettes kropslige bevidste og ubevidste handlinger i forskellige kontekster. Egenkroppen kan ligeledes anvendes i diskussionen vedr. *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2).

3.2.3.3 Kroppen som subjekt

Merleau-Ponty fremhæver i sin forståelse af kroppen, konceptet *subjektivitet*. Individet skal her forstås som eksisterende i verden, som et kropsligt subjekt (Thornquist, 2006, p. 126). Kroppen bliver derfor central for individets erkendelse og oplevede erfaringer (Ibid.). Kroppen skal både forstås som et subjekt og et objekt, da individet opnår adgang til fænomenerne og verden igennem kroppen. Samtidig er det enkelte individ og dets krop en integreret del af den kulturelle verden (Thornquist, 2006, p.131). Måden hvorpå han ser kroppen i sammenhæng med subjektiviteten skal forstås ved, at individet bevæger sig, ser og berører verden og er i den forstand synlig i og for verden (Ibid.). Individet er dog ikke selv bevidst om, hvilke kropslige eller erfaringsmæssige indtryk de lader sig påvirke af eller på hvilken måde de selekterer eller genkender disse sansemæssige indtryk (Ibid., p.138). Det er igennem interaktionen med omverdenen, at individet bliver i stand til at genkende og adskille disse indtryk, samt tillægge betydning til fænomener (Ibid.).

I sammenhæng med subjektivitet fremhæver Merleau-Ponty begrebet *kropslig intentionalitet*, som forstås ud fra at kroppen er central for individets mulighed for erfaring og erkendelse. Kroppen anskues derfor som intentionel, da der foreligger en kropslig rettedhed mod verden og dets fænomener (Thornquist, 2006, p.132; Keller, 2001, p.545ff). Rettethed skal forstås således, at menneskets væren altid befinder sig i en tilstand af at være rettet mod noget (Bloch, 1998, p.65). Rettethed anskues, som værende tidslig i den forstand, at igennem menneskets rettedhed er det i stand til at ændre dets fremtid til fortid, som en proces i nuet (Ibid.,

p.66). Merleau-Ponty beskriver denne tidslighed således: ”*Future-which-lapses-into-the-past-by-coming-into-the-present* (Merleau-Ponty 1962:420 jf. Bloch, 1998, p.66). Med dette citat, menes der en proces, hvori fremtidige handlinger transformeres om til fortidige handlinger og denne proces udfolder sig i nuet (Bloch, 1998, p.66). Kroppens intentionaliteten bygger derfor på individets potentielle muligheder idet verden og fænomenerne fremtræder, som opfordringer til involvering og udforskning af fænomenernes betydning (Thornquist, 2006, p.132; Keller, 2001, p.545ff). I individets udforskning oplever det sommetider situationer, hvor de opnår erkendelse omkring ting de skal passe på. Et eksempel, hvor et barn brænder sig på et lys, hvor denne erfaring omkring lyset vil for evigt have ændret barnets opfattelse af lyset. Han beskriver med dette eksempel, hvordan individer kommer i alarmberedskab overfor fremtidige handlinger og situationer (Thornquist, 2006, p.144). Dette bliver betragtet som et historisk perspektiv, hvor individets nuværende handlinger og perception altid vil bære præg af fortiden, da tidligere oplevelser og erfaringer bliver styrende for individets fremtidige erkendelser og erfaringer (Thornquist, 2006, p.145; Dastur, 2000a, p.44, 69, jf. Feilberg, 2014, p.34).

Charlotte Bloch (1998) anvender begrebet rettethed i et psykologisk studie vedr. stress. Bloch fremhæver i sammenhæng med menneskets rettethed begrebet *flow*, som skal forstås, som en oplevelse eller situation der er karakteriseret ved ubesværet og nem (Bloch, 2000, p.43). Bloch fremhæver, hvorledes et brud af dette flow kan medføre at individets rettethed bliver forstyrret i form af en bekymring overfor fremtidige krav der virker uoverkommelige (Bloch, 1998, p.66). Her fremhæves individets udvikling af en stress tilstand, som værende et udtryk for individets kropslige nærvær i midlertidige situationer af ubehag og fremmedhed (Ibid.). Hun betegner bl.a. denne tilstand, som individets ”kamp” som den proces, hvori et individ oplever den forventede fremtid, som tvangsmæssig og truende. Dette resulterer i en oplevelse af modgang, forhøjet arbejdstempo og en udmattelse af individets normale kropslige ressourcer (Ibid., p.66f). Individets oplevelse af denne ”kamp” skal forstås, som dets rettethed mod en given situation, som er blevet ændret og har medført nye krav, som fremstår uoverskuelige og uoverkommelige (Ibid.). Denne uoverkommelighed forankrer sig derefter i individet, som en modstand, hvor det forsøger at mestre dette igennem en ubevidst eller bevidst forøgelse af dets arbejdstempo (Ibid.). Det vil sige, at individet forsøger at ændre disse fremtidige

tvangsmæssige og truende krav til individets fortid igennem en for voldsom handlen, som i sidste ende resulterer i en kropslig og psykisk udmattelse (Ibid.).

Kroppen som subjekt har til formål, at forstå Henriettes subjektive oplevelse af de nye omstruktureringer i forhold til hendes nye erkendelse af arbejdspladsen. Denne nye erkendelse vil have indflydelse på Henriettes oplevelse af fremtidige arbejdsmæssige situationer. Ydermere kan det tolkes, at Henriettes normale flow er blevet brudt grundet nye omstruktureringer. Afsnittet vil anvendes til, at diskutere temaerne *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1) og *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2).

3.2.4 Vanetilegnelse

I forlængelse af Merleau-Pontys forståelse af individet er det vigtigt at fremhæve begrebet *vanetilegnelse* (Thøgersen, 2010, p.117). Individets væren-i-verden, herunder kropsskema, egenkroppen og den kropslige subjektivitet er primært domineret af vanetilegnelse. Dette fordi det er måden hvorpå individet eksisterer i verden og er i stand til at navigere i den kulturelle verden (Talero, 2006, p.197). Merleau-Ponty beskriver, at de erfaringer individet opnår igennem sit liv vil have indflydelse på individets fremtidige valg og handlinger. Det vil sige, at individets kropslige vaner er en integreret og etableret del af et individs identitetsfølelse (Thornquist, 2006, p.145). Vanetilegnelse beskrives således: ” *et udtryk for vor evne til at udvide vor væren-i-verden eller ændre eksistens ved at indlemme nye redskaber* ” (Merleau-Ponty, jf. Thøgersen, 2010, p.117). Med dette citat forklarer Merleau-Ponty, hvordan individet har mulighed for at stifte bekendtskab med nye fænomener og redskaber (Thøgersen, 2010, p.117). Ydermere er vanetilegnelse individets måde at reagere på i forskellige situationer, da individet har en indlejret kropslig forståelse (kropsskema) af, hvordan det skal agere i forskellige kontekster (Thøgersen, 2010, p.118; Talero, 2006, p.196). Det vil sige, at kroppen allerede er bevidst om, hvilke handlinger individet skal udføre i konteksten (Ibid.). Han beskriver det yderligere således: ” *Det er kroppen, der som ofte er udtrykt ”får fat” og ”forstår” bevægelsen. Tilegnelse af en vane er nok en griben af en betydning, men det er en motorisk griben af en motorisk betydning* ” (Merleau-Ponty jf. Thøgersen, 2010, p.118). Her beskriver han, hvordan kroppen først forstår og

indlejrer vanen i kroppen igennem en motorisk griben (Thøgersen, 2010, p.118). Vaner er derfor en per automatik viden og forståelse (Thøgersen, 2010, p.118; Talero, 2006, p.195f). Vaner er dermed styrende for individets tilstedeværelse i verden, men de er samtidig af fleksibel karakter, da individet altid vil opleve nye situationer og erfaringer (Talero, 2006, p.197). Ydermere kan vaner anskues, som individets mulighed for at ændre og udvide dets interaktion med verdenen og derigennem tilegner sig nye vaner og måder at anskue fænomener på (Crossley, 2001, p.112 jf. Feilberg, 2014, p.85f). Individet skal derfor ikke anskues, som fuldstændig determineret af dets fortidige valg og livshistorie, da der foreligger denne fleksibilitet i form af nye og ukendte situationer og fænomener (Crossley, 2001, p.117 jf. Feilberg, 2014, p.85f).

Ifølge Merleau-Ponty eksisterer denne indlejrede kropslige forståelse, som individets pålidelighed og fortrolighed med omverdenen (Thøgersen, 2010, p.120). Det vil sige, at pålideligheden ikke kræver sprog, da igennem fortroligheden med konteksten skaber pålideligheden en præ-refleksiv overensstemmelse mellem individets handling og intention (Ibid.). Dette bidrager til individets umiddelbare forståelse af fænomener og kontekster, da individet ikke behøver at tage stilling til dets handlinger i bestemte kontekster. Individet vil dog stadig opleve en uoverensstemmelse mellem handling og intention i visse kontekster (Ibid.). Denne uoverensstemmelse er et resultat af, at individet til at begynde med ikke havde en fuld forståelse af konteksten. Denne proces kan derfor anskues, som værende på prøvebasis, da individet altid kan blive overrasket af omverdenen (Ibid.).

3.2.4.1 Ubevidste processer

I processen, hvor individet tilegner sig vaner og fortrolighed, foreligger der en række ubevidste processer. Merleau-Ponty påpeger, at der underliggende for individets væren-i-verden og vanetilegnelse foreligger en *undertrykkelse* (Talero, 2006, p.199f). Undertrykkelse skal forstås, som individets ubevidste måde at tilegne sig vaner og dermed blive i stand til at navigere i dets væren-i-verden (Ibid., p.197).

Underliggende for dette sammenhængende forhold er, at de alle de opererer ”bag scenen” (Ibid., p.199f). De besidder alle en form for usynlighed for individet og agerer derfor, som en usynlig ”mur” i individets integrering af fænomeners betydning (Ibid.). Fortroligheden med omverdenen opstår derfor ikke igennem et

bevidst valg og handling fra individets side, men derimod igennem en automatisk og anonym vanetilegnelse (Ibid., p.200). Her trækker Merleau-Ponty på psykoanalysen, hvor han beskriver ubevidsthed som individets følelser (Henry, 1993; Rendtorff, 2003, p.99, 102: jf. Feilberg, 2014, p.25ff). Med dette forstås følelser, som det der går forud for individets refleksion, og som automatisk eksisterer for individet (Merleau-Ponty, 2006, p.132 jf. Feilberg, 2014, p.27). Merleau-Ponty beskriver forståelsen af disse følelser således:

The unconscious is feeling itself, since feeling is not the intellectual possession of 'what' is felt, but a dispossession of ourselves in favour of it, an opening toward that which we do not have to think in order that we may recognize it (Merleau-Ponty, 1970 jf. Feilberg, 2014, p.27).

Ud fra citatet skal følelser forstås, som måden hvorpå individets bevidste valg kommer til udtryk igennem en kropslig eksistens. Individet er derfor ikke "herre" over dets følelser, men derimod besidder følelserne og de ubevidste processer individet (Merleau-Ponty jf. Keller, 2006, p.131f, jf. Feilberg, 2014, p.27).

I sammenhæng med individets vanetilegnelse, som opstår i kraft af tidligere erfaringer og oplevelser, fremhæver Merleau-Ponty vigtigheden i den førnævnte, rettethed mod fremtiden (Talero, 2006, p.201). For at erfaringer kan indlejres i individets kropsskema, skal der foreligge en rettethed mod fremtiden, da vanetilegnelsen kun får betydning i kraft af dets åbenhed mod fremtiden (Ibid.).

Vanetilegnelse har til formål at belyse nogle af de ubevidste og psykiske processer der danner grundlag for individets umiddelbare adfærd og handlinger. Det kan derfor anvendes til at belyse nogle mulige forklaringer på Henriettes accept af usunde arbejdsforhold grundet hendes integration af vaner i kropsskemaet, som kan være styrende for hendes adfærd og handlinger. Dette afsnit vil derfor anvendes i diskussion omkring *Bevidste og ubevidste processer* (Se afsnit 5.3.2).

3.2.5 Frihed

Individets *frihed* er et begreb, som Merleau-Ponty ligeledes fremhæver i kroppens fænomenologi (Thøgersen, 2010, p.126). Merleau-Ponty definerer friheden, som

altid værende til stede i kraft af en given situation. Det vil sige, at individet altid vil møde udfordringer i dets frihed, da individet eksisterer i en allerede meningsfuld verden (Ibid.). Verden skal derfor ikke anskues, som en kontekst, hvor alt allerede har taget form, da dette ville betyde, at verden var af deterministisk karakter. Individet ville derfor ikke være fri til at foretage selvstændige valg og beslutninger (Ibid.). Friheden er af tvetydig karakter, da individet vælger dets omverden samtidig med, at omverdenen vælger individet (Ibid.). Med dette påpeger Merleau-Ponty, hvordan kroppen kan agere determinerende for individet grundet uundgåelige vilkår, som ex sygdom da individet ingen frihed besidder i den sammenhæng (Ibid.). Frihed skal derfor anskues, ifølge Merleau-Ponty, som værende afhængig af den kropslige væren i bestemte kontekster (Lübcke, 2003, p.91). Han anskuer dermed ikke friheden, som værende absolut, men derimod, at individets tilstedeværelse i forskellige kontekster skaber en variation af handlemuligheder (Ibid.). De valg et individ foretager er derfor ikke isoleret, men tager udgangspunkt i individets tidligere valg og livshistorie (Grøn, 1982, p.344f). Friheden skal derfor forstås ud fra en kulturel, historisk og social platform (Ibid.). Merleau-Ponty påpeger at friheden ikke kan anskues, som værende det ene eller andet (Merleau-Ponty, 2012, p.164f). Dette uddyber han således:” *there is (therefore) never determinism and never absolute choice. I am never a thing and never bare consciousness* “(Merleau-Ponty jf. Spurling, 1977, p.121). Merleau-Ponty pointerer igennem citatet, hvordan individet ikke skal frygte, hvorvidt det er determineret af dets tidligere erfaringer og valg, da han mener, at disse valg og erfaringer sætter individet fri og igennem disse er frie til at foretage selvstændige fremtidige valg (Merleau-Ponty, 2012, p.167). Frihed er derfor individets mulighed for at forme og skabe dets egen livshistorie (Spurling, 1977, p.121). Der er dermed to paradoksale aspekter der karakteriserer individets frihed (Ibid., p.122). Den ene aspekt er, at individet aldrig er determineret og den anden er det, at individet aldrig vil kunne ændre dets livshistorie og tidligere valg (Ibid.).

I forlængelse af frihedsbegrebet, inddrager Merleau-Ponty *ansvarlighed* i forhold til, hvorvidt individet kan stilles til ansvar i givne kontekster (Ibid., p.124). Han beskriver, hvordan individet anskues, som værende både ansvarlig og ikke-ansvarlig (Ibid.). Han argumenter for, at individet er ansvarlig, da uden individets tilstedeværelse i en given kontekst ville denne ikke være den samme. Samtidig med at individet altid vil have en vis grad af frihed i dets handlinger og valg (Ibid.). Hans

argument for individets ikke-ansvarlighed bygger på, at individet altid vil være et resultat af en given situation dvs., at dets væren-i-verden altid vil være påvirket af mødet med andre individer (Spurling, 1977, p.124; Grøn, 1982, p.346f). Ydermere er individets bevidste intentioner påvirket af de ydre konsekvenser der kan forekomme i en given situation, hvorfor individet ikke besidder en fuldstændig kontrol (Spurling, 1977, p.124).

Disse anskuelser af friheden belyser, hvordan friheden er medieret igennem individets livshistorie samt interaktionen med andre individer og den kulturelle kontekst individet befinder sig i, hvorfor der aldrig kan være tale om en fuldstændig ansvarlighed (Ibid.).

Dette afsnit har til hensigt, at beskrive Merleau-Pontys forståelse af individets grader af frihed, hvorfor det vil blive anvendt i metadiskussionen vedr. *Frihed og determinisme* (Se afsnit 5.3.3). Ydermere kan afsnittet bidrage til en forståelse af Henriettes ansvarlighed for egen adfærd og handling, samt hvorvidt arbejdspladsen kan stilles til ansvar for Henriettes udvikling af stresstilstand.

3.2.6 Opsummering

Den præsenterede teoretiske udredning har beskrevet Merleau-Pontys krops fænomenologi, hvor han igennem væren-i-verden forstår individet, som en kropslig eksistens, hvorigennem det erfarer præ-refleksivt. Herunder fremhæver han barndommens betydning, hvorfra kropsskemaet dannes og muliggør det voksne individs navigering i verden. Ydermere fremhæves egenkroppen, dens subjektive karakter og en kropslig rettedhed, hvorfra individet perciperer fænomener og forstår verden. I forlængelse af væren-i-verden beskrives individets vanetilegnelse, som en indlejret kropslig forståelse, hvorfra individet oplever en fortrolighed med verden. I sammenhæng med vanetilegnelse beskrives nogle ubeviste processer. Slutteligt blev individets grader af frihed og hvorvidt det kan stilles til ansvar for dets handlinger belyst.

4 Analyse

Analysen er delt op i 4 dele, hvor hver analysedel omhandler Henriettes forløb forstået ud fra brugen af de to teoretiske perspektiver med henblik på at besvare problemformuleringen. I hver del vil teorierne anvendes ud fra deres forklaringskraft i forhold til casen. Der vil gennemgående blive refereret til kilder og afsnit fra den teoretiske udredning (afsnit 3) samt rekonstruktion af casen (afsnit 2.1.1).

Del 1 vil omhandle Henriettes tidligere arbejdsforhold og de efterfølgende omstruktureringer. Del 2 vil belyse Henriettes adfærd og oplevelse i forhold til de nye usunde arbejdsforhold over en længere periode. Del 3 er en analyse af de psykologiske reaktioner Henriette oplever i forhold til de usunde arbejdsforhold. Del 4 vil omhandle Henriettes tilbagevenden til sin arbejdsplads efter behandlingsforløb.

4.1 Del 1: Ændrede arbejdsforhold

Dette afsnit har til hensigt at belyse, hvilke samfundsmæssige tendenser der har indflydelse på Henriettes psykiske tilstand på sin arbejdsplads. Afsnittet er relevant i forhold til, at det belyser nogle forudgående samfundstendenser der bidrager til en forforståelse af de psykologiske baggrunde og arbejdsforhold. Dette kan derved medvirke til en helhedsforståelse af fænomenet.

4.1.1 Nye arbejdsopgaver

Begrebet neoliberalisme kan give en baggrundsforståelse for, hvilke samfundstendenser der har indflydelse på Henriettes arbejdsplads. Ud fra at Henriettes arbejdsplads bliver underlagt besparelser og omstruktureringer antager vi, at arbejdspladsen bliver påvirket af det konstante foranderlige og konkurrencedygtige samfund (Willig, 2007, p.160; Willig, 2016, p.57ff). Det kan ligeledes antages at disse omstruktureringerne har medført fyringsrunder og forøget pres for Henriette og de resterende ansatte, hvor det kræves at de indordner sig disse nye arbejdsmæssige krav. Disse nye krav til Henriette beskrives bl.a. således: ” (...) *hendes ledelsesposition nu blev tildelt en anden overordnet leder. Hun blev derefter tildelt nye arbejdsområder, som hun ingen erfaring havde med og som tidligere var blevet varetaget af to fysioterapeuter.* ” (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette fortolker vi, at

Henriette nu bliver pålagt nye arbejdsopgaver der ligger udover hendes kompetence niveau, hvor hun er påtvunget at skulle ændre tidligere arbejdskompetencer og forøge dem. Dette ses bl.a. i casen således: *”Selv om det tilsyneladende var det samme arbejde, blot forøget langt ud over hendes kapacitet, var noget helt forandret. For ét var, at hun havde for få ressourcer til arbejdet og derfor blev tvunget til, at arbejde meget mere.”* (se afsnit 2.1.1). I sammenhæng med denne tilpasning og omstilling kan det antages, at Henriette bliver pålagt at skulle tilegne sig nye kompetencer og forøge sin produktivitet. Dette kan fortolkes, at ses i sammenhæng med kravet om selvrealisering da denne tendens beskriver, hvordan individet kan være påtvunget et selvrealiseringskrav, som har til formål at øge arbejdspladsens effektivitet og profit (Willig, 2007, pp. 145, 155f, 158). Det kan derfor antages, at den neoliberalistiske og konkurrencemæssige tendens opererer på Henriettes arbejdsplads da den er underlagt besparelser, hvorfor det kan anskues at den kræver omstillingsparathed, højere effektivitetsniveau og tilpasningsdygtighed. Ligeledes kan dette krav fortolkes at medføre en u hensigtsmæssig indvirkning på Henriette, da hun udtrykker en bekymring omkring sine nye arbejdsopgaver. Dette beskrives bl.a. således: *”Henriette følte sig ikke kvalificeret til denne stilling og forsøgte derfor, at gøre det klart med faglige argumenter, at det ikke var muligt”* (se afsnit 2.1.1). Selvom vi fortolker, at Henriette udtrykker sig om en bekymring om at skulle varetage og udføre de nye arbejdsopgaver vælger hun stadig at blive på arbejdspladsen. Valget om at blive på arbejdspladsen kan fortolkes at skyldes, at Henriette besidder en høj identifikation med sit arbejde og udtrykkes bl.a. i casen: *”Hun var vant til travlhed på arbejdet og havde et stort fagligt engagement, hvorfor arbejdet fyldte meget.”* (se afsnit 2.1.1). Ud fra citatet fortolker vi, at arbejdet er en stor del af Henriettes liv, hvorfor det kan antages at hun vil opleve identitetstab, hvis hun fratrådte sin stilling (Willig, 2009a, p.74). Vi fortolker derfor, at Henriettes identifikation med arbejdet kan have indflydelse på hendes valg om at blive på arbejdspladsen.

4.1.2 Fagligt engageret

I sammenhæng med de neoliberalistiske tendenser og dets indvirkning på Henriette antager vi, at hun påvirkes psykisk i forhold til, at hun udtrykker en bekymring omkring sine nye arbejdsopgaver. Ud fra casen bliver det beskrevet, at Henriette har

haft en almindelig opvækst uden traumatiske begivenheder og altid har været fagligt kompetent, pligttopfyldende og behjælpesom når der skulle løses problemer, hvorfor vi fortolker, at Henriette har en høj grad af faglig engagement, er en dygtig medarbejder og besidder et arbejdsmæssigt overskud og ansvar. Henriettes baggrund kan bl.a. ses i sammenhæng med Merleau-Pontys inddragelse af barndommens betydning og kropsskema (se afsnit 3.2.3.1). Ud fra beskrivelsen af Henriette fortolker vi, at hun har opbygget et kropsskema, hvorfra hun håndterer de nye arbejdsopgaver. Det kan fortolkes, at hendes bekymring kan anskues som et udtryk for at hun oplever disse nye opgaver, som problematiske i sin udførelse og varetagelse af dem. Dette fordi, at det kan antages at Henriette er vant til at håndtere og løse arbejdsopgaverne og oplever nu en situation, hvor hun ikke er i stand til at udføre arbejdsopgaverne med den faglige kompetence hun tidligere har gjort. På trods af Henriettes bekymring vælger hun at blive på arbejdspladsen og forsøger at løse de nye opgaver. Dette kan fortolkes at være et udtryk for, at Henriettes faglige engagement og indlejrede kropsskema kan medvirke til en fastholdelse i at skulle løse opgaverne. Vi fortolker ud fra denne fastholdelse, at Henriette muligvis ikke formår at tilpasse sit høje faglige engagement til de nye arbejdsopgaver, hvilket kan anskues for at medvirke til et uhensigtsmæssigt arbejds mønster.

Opsummerende beskriver den ovenstående analyse, hvordan de neoliberalistiske tendenser kan have indvirkning på arbejdspladsen og Henriettes psykiske tilstand. Dette afsnit kan derfor anskues, som værende bidragende til en nuanceret besvarelse af problemformulering idet det belyser nogle processer, som går forud for Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen. Herunder et forøget effektiviseringsniveau, høj identifikation og kropsskema.

4.2 Del 2: Nye arbejdsforhold

Dette analyseafsnit har til formål at belyse de psykologiske processer der ligger til grund for Henriettes handlinger og adfærd i de nye arbejdsforhold. Afsnittet har derfor til hensigt at beskrive de psykologiske baggrunde der har indflydelse på Henriettes accept af usunde arbejdsforhold.

4.2.1 Nye kompetencer og værdsættelse

Som præsenteret i første del af analysen bliver Henriette underlagt omstruktureringer og nye arbejdskrav, som hun tilpasser og indordner sig efter. Vi antager, at i de nye arbejdsforhold foreligger der et behov for, at Henriette skal ændre sine tidligere faglige kompetencer for bedst at kunne imødekomme og udføre de nye arbejdsopgaver. Hendes tidligere kompetencer kan forstås, som værende pligtopfyldende, hårdt arbejdende, faglig engageret og ansvarsbevidst og beskrives bl.a. således i casen; *"Hendes største problem var hendes faglige kunnen og ansvarsbevidsthed, da hun brændte for sit fag og for arbejdet med patienterne. Hendes pligtfølelse bød hende, at gøre det arbejde hun blev sat til at gøre"* (se afsnit 2.1.1). Vi fortolker ud fra citatet, at hendes faglige kompetencer kan anskues, som hendes optionsportefølje, hvor det kan antages at arbejdspladsen kræver en ændring af denne. Dette fordi, at det kan anskues at disse nye arbejdskrav er et udtryk for at arbejdspladsen opstiller nye optionskrav for Henriette og hendes kollegaer. Vi fortolker, at Henriette ikke går på kompromis med hendes faglige engagement men forsøger derimod at løse opgaverne med den samme optionsportefølje, som bl.a. kan ses i citatet: *"Så hun knoklede det bedste hun havde lært for, at nå det hele om hun så skulle arbejde langt ud over sin arbejdstid."* (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette fortolker vi, at Henriette har svært ved at gå på kompromis i forhold til hendes udførelse af arbejdsopgaverne, hvorfor det kan anskues at hun ikke får optimeret sin optionsportefølje. Dette anskuer vi, som værende et uhensigtsmæssigt arbejdsmonter i forhold Henriettes reelle arbejdsmæssige kapacitet. Det kan ligeledes antages, at arbejdspladsen er tydelig i deres nye krav til Henriette, hvorfor vi fortolker at denne manglende optimering bliver problematisk for hende. Dette fordi, at vi fortolker at dette kan medvirke til Henriettes gradvise psykiske mistroivsel, hvorved hun ikke er i stand til at udføre opgaverne, som kan antages at være uhensigtsmæssigt for Henriette og ligeledes arbejdspladsen.

I casen bliver det beskrevet, at Henriette med sine nye arbejdsopgaver ikke føler sig anerkendt og værdsat, som bl.a. kan ses i følgende citat: *"(...) en følelse af manglende værdsættelse af det hun faktisk gjorde for, at få det hele til at lykkes. Nu var det pludselig ikke længere godt nok og i hvert fald ikke effektivt nok"* (se afsnit 2.1.1). Ud fra citatet antager vi, at Henriette oplever en manglende anerkendelse af hendes kontinuerlige forsøg på at løse opgaverne på bedste vis. Vi

fortolker at dette kan være et udtryk for Henriettes manglende optimering af faglige kompetencer og derved optionsportefølje, der kan imødekomme de nye krav om højere produktivitet og effektivitet. Dette antager vi at være problematisk, idet Henriette muligvis ville opleve anerkendelse og værdsættelse ved en optimering af kompetencer. Dette kan tolkes at være besværligt for Henriette idet der foreligger et større indre ressource arbejde i forhold til at tilegne sig de nye optioner der kræves. Vi fortolker derfor, at Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen, på trods af disse forhold, kan antages at være et udtryk for hendes kontinuerlige søgen efter denne anerkendelse men oplever den ikke. Det kan derfor anskues, at anerkendelse kan medvirke til Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold.

4.2.2 Manglende fællesskab på arbejdspladsen

Den individualiserede tendens, som beskrives i forhold til neoliberalisme og anomi kan bidrage til en forståelse af Henriettes oplevelse af arbejdspladsen (se afsnit 3.1.3.2). Dette kan anvendes til en mulig forklaring på, hvorfor Henriette oplever et manglende fællesskab på sin arbejdsplads der bl.a. beskrives, som manglende tid til udveksling og faglig sparring blandt kollegaerne. Ud fra dette fortolker vi, at arbejdspladsen bidrager til det manglende fællesskab pga. pressede arbejdsforhold, som medfører en begrænset tid til kollegial samvær. Dette kan ligeledes anskues, som en mulig forklaring på, hvorfor de ansatte ikke står sammen om at kritisere og kommunikere med ledelsen i forhold til de nye pressede arbejdsforhold, som bl.a. illustreres i casen således: *”De resterende var for overbebyrdede og for skræmte til, at tale sammen om hvorledes de skulle takle de urimelige arbejdsbetingelser og hvordan de skulle komme i kvalificeret dialog med den nye ledelse.”* (se afsnit 2.1.1). Dette fortolker vi at fordre en distancering, hvor Henriette trækker sig fra fællesskabet og oplever en nedsat selvværdsfølelse. Her beskriver Henriette, at hun ikke længere stoler på sin egen fornemmelse og arbejdsindsats, som bl.a. udtrykkes således: *”Under alle omstændigheder fik hun efterhånden sværere og sværere ved både, at bibeholde (...) tilliden til sin nuværende arbejdsindsats.”* (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette citat fortolker vi, at det manglende fællesskab på arbejdspladsen kan være bidragende til Henriettes psykiske mistriivsel. Dette kan derfor antages at være en mulig forklaring for hendes gradvise udvikling af stress. Det manglende

fællesskab og Henriettes isolering kan desuden anskues, som værende bidragende til hendes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold.

4.2.3 Indflydelse på arbejdspladsen

Den individualiserede tendens kan ligeledes antages at fordre en indadvendt kritik, som beskrives igennem begrebet umyndiggørelse (se afsnit 3.1.6). Umyndiggørelse skal forstås, som de processer, hvori individet ikke har mulighed for at kritisere de arbejdsforhold de er underlagt herunder dobbeltbindinger (Willig, 2009a, p.22). Det beskrives i casen, at Henriette skal varetage et arbejde, som førhen var varetaget af to fysioterapeuter men skal stadig yde samme kvalitet. Vi fortolker, at denne opgave er umulig for Henriette at udføre. Dette kan antages at være dobbeltbindende idet vi anskuer arbejdsopgaven, som værende umulig og modstridende, hvorfor det kan tolkes, at Henriette oplever sit arbejde som meningsløst. Ligeledes fortolker vi, at arbejdspladsen ikke skabte mulighed for, at Henriettes kritik og bekymring kom til orde og beskrives bl.a. i casen således: *"Hun fik dog klar besked på, at sådan var forholdene nu (...)"* (se afsnit 2.1.1). Ydermere kan det antages, at hun hverken bliver imødekommet eller respekteret for sine konstruktive løsninger til arbejdsforholdene. Dette beskrives bl.a. således: *"Og gav hun tilbagemeldinger med relevant kritik og forslag til ændringer, der kunne afhjælpe de mest u hensigtsmæssige konsekvenser af de nye arbejdsvilkår, blev hun hverken hørt eller respekteret for det."* (se afsnit 2.1.1). Vi fortolker derfor, at Henriette kan opleve at blive umyndiggjort af ledelsen, idet hun ikke bliver imødekommet i forhold til sin kritiske stillingtagen til den modstridende arbejdsopgave. Det kan ligeledes fortolkes, at kollegaerne afspejler denne adfærd i og med, at de finder hendes kritik frustrerende og ikke deler hendes oplevelse af de pressede arbejdsforhold, som bl.a. kan ses i casen: *"Det faldt heller ikke altid i god jord, at hun med jævne mellemrum ikke kunne lægge skjul på sin utilfredshed med arbejdsforholdene (...)"* (se afsnit 2.1.1). Disse processer antager vi at bidrage til Henriettes umyndiggørelse, som hun selv udtrykker således: *"I sit stille sind følte hun det meget krænkende og ydmygende, men hun følte sig også forvirret, som om hun blev løbet om hjørner med (...)"* (se afsnit 2.1.1). Ved dette citat beskrives det, hvordan Henriette oplever arbejdspladsen, som værende krænkende over for hende, hvor hun dog stadig forholder sig passiv. Vi fortolker derfor, at Henriette med sit "stille sind" accepterer

disse forhold ubevidst og dermed er med til at fordre sin egen umyndiggørelse. Disse ovennævnte processer, som både Henriette og arbejdspladsen fordrer sker oftest ubevidst, hvorfor arbejdspladsen nødvendigvis ikke er bevidst om deres umyndiggørelse af Henriette. Dette kan tolkes at blive yderligere bekræftet, idet hendes leder på et senere tidspunkt bliver sygemeldt grundet stress. Ud fra dette antager vi, at ledelsen selv har været underlagt pressede arbejdsforhold, hvorfor ledelsen nødvendigvis ikke har været i stand til at imødekomme Henriette hensigtsmæssigt.

Ydermere er processerne med til, at Henriette oplever en indadvent kritik, hvor hun mister tilliden til sig selv og sin arbejdsindsats. Det kan derfor antages, at hendes udadrettet kritik bliver vendt indad, grundet hendes udtalelse: ” (...) *men også alle de andre medarbejdere tilsyneladende så villigt tilpassede sig, måtte det jo være hende, der var noget galt med.*” (se afsnit 2.1.1). Med dette citat kan det tolkes, at Henriette ikke oplever en mulighed for at kritisere de ydre betingelser, hvorfor det til sidst bliver indadrettet. Vi antager derfor, at Henriette igennem sin umyndiggørelse bliver frataget muligheden for at ytre sig kritisk og dermed mister medbestemmelse. Forklaringen bag denne fratagelse fortolker vi at være et resultat af Henriettes gentagende møde med modstand og frustration fra arbejdspladsen, hvorfor det kan antages at hun frygter for konsekvenserne af hendes udtalelser også kaldet repressalier.

Disse umyndiggørelsesprocesser antager vi at have en betydning for Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold, da hun på trods af sin gentagende kritik og bekymring fortsætter med at blive på arbejdspladsen.

4.2.4 Henriettes subjektive forståelse

I sammenhæng med Henriettes forståelse af de usunde arbejdsforhold er det vigtigt at pointere, at individer eksisterer i verden, som kropslige subjekter og dermed besidder subjektive forståelser af fænomener og situationer (Thornquist, 2006, p.126). Det kan anvendes til at forklare, hvorfor der på arbejdspladsen efter omstruktureringerne forekommer forskellige opfattelser og misforståelser af, hvorvidt arbejdsforholdene er uhensigtsmæssige. Dette kan bl.a. antages at komme til udtryk i casen således: ”*Der måtte også være noget, hun ikke rigtig havde forstået omkring de nye omlægninger, for når ikke blot ledelsen, men også alle de andre medarbejdere*

tilsyneladende så villigt tilpassede sig (...) ” (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette citat fortolker vi, at Henriette virker uforstående overfor kollegaernes adfærd i form af deres umiddelbare tilpasning. Dette fortolker vi kan anskues, som et udtryk for Henriettes og kollegaernes individuelle forståelser, da der grundet deres subjektive karakter nemt kan opstå misforståelser. Vi fortolker, at Henriettes oplevelse af en mulig misforståelse kan bidrage til at hun bliver usikker på sig selv, som hun bl.a. udtrykker som *”at det er hende det er noget galt med”*. Dette kan anskues at påvirke Henriettes opfattelse af arbejdsforholdene, da vi fortolker at hun bliver usikker om, hvorvidt arbejdsforholdene er uhensigtsmæssige. Dette kan fortolkes at være bidragende til en usikkerhed om, hvorvidt hun skal blive på arbejdspladsen, som vi derfor anskuer som medvirkende til en kontinuerlig accept.

4.2.5 Uhensigtsmæssigt arbejds mønster

Henriettes forhold til arbejdet og udførsel af opgaverne fortolker vi kan ses i sammenhæng med hendes høje faglige kompetenceniveau, behjælpesomhed, pligt opfyldende og arbejds mæssigt ansvarstagen. Dette kan betragtes, som værende et udtryk for Henriettes tilegnede vaner, som kan forstås som hendes umiddelbare og automatiske navigering i arbejds mæssige situationer. Det kan fortolkes, at disse vaner kan anskues, som værende hensigts mæssige for Henriette i sit tidligere arbejde idet det kan antages, at hun tidligere oplevede overskud og et højt fagligt kompetenceniveau. Vi fortolker, at disse hensigts mæssige vaner påvirker Henriette i hendes forsøg på at varetage de nye arbejdsopgaver, som ligger udover hendes ressourcer. Dette udtrykkes bl.a. således: *”Selv om det tilsyneladende var det samme arbejde, blot forøget langt ud over hendes kapacitet, var noget helt forandret.”* (se afsnit 2.1.1). Vi fortolker ud fra citatet, at Henriette oplever hendes vaner, som utilstrækkelige i udførelsen af arbejdsopgaverne, idet det kan antages at Henriette oplever et manglende overskud og tid til at udføre arbejdsopgaverne med den høje faglighed hun er vant til. Dette illustreres bl.a. i følgende citat:

Hendes pligtfølelse bød hende, at gøre det arbejde hun blev sat til at gøre på den måde, som hun vidste det skulle gøres. Så hun knoklede det bedste hun havde lært for, at nå det hele om hun så skulle arbejde langt ud over sin arbejdstid. (se afsnit 2.1.1).

Ud fra dette fortolker vi, at Henriettes vaner fastholder hende i et arbejdsmønster, som nu kan anskues at være uhensigtsmæssig. Det kan derfor antages, at Henriettes vaner har forandret sig fra hensigtsmæssige til uhensigtsmæssige. Dette fordi, at vi fortolker ud fra citatet at Henriettes vane, som pligtopfyldende ”tvinger” hende til at løse nogle opgaver, hvor det kan antages at hun ikke har ressourcerne og forudsætningerne til dette. Vi fortolker derfor, at Henriettes forsøg på at bevare en høj faglighed bliver en uhensigtsmæssig vane i hendes udførsel af de nye arbejdsopgaver. Med dette fortolker vi, at Henriettes uhensigtsmæssige arbejdsmønstre bidrager til en kontinuerlig accept af de usunde forhold. Dette antager vi ligeledes for at være medvirkende til Henriettes gradvise psykiske mistrivsel, som bl.a. beskrives som ensomhed og magtesløshed.

4.2.6 Henriettes ”kamp”

I sammenhæng med Henriettes oplevelse af de nye arbejdsforhold kan begrebet flow inddrages, som skal forstås som en situation eller oplevelse der er karakteriseret, som ukompliceret og nem (Bloch, 2000, p.43). Vi fortolker ud fra de nye arbejdsforhold, at Henriette har fået brudt sit flow, hvor hun skal forholde sig til og varetage nye arbejdsopgaver, som hun finder ukendte og svære. Dette beskrives bl.a. i casen: *”Henriettes arbejdsplads blev underlagt (...) omstruktureringer, som betød at hendes ledelsesposition nu blev tildelt en anden overordnet leder. Hun blev derefter tildelt nye arbejdsområder, som hun ingen erfaring havde med (...)”* (se afsnit 2.1.1). Vi antager ud fra citatet, at Henriette nu befinder sig i en fremmed og ubehagelig situation, hvorfor hun oplever hendes fremtidige krav, som værende tvangsmæssige og uoverkommelige. Denne oplevelse af kravene kan anskues, som medvirkende til at Henriette nu befinder sig i en tilstand af ”kamp”, hvor hun forsøger at overkomme disse nye krav ved en umiddelbar ubevidst forøgelse af sin arbejdsindsats. Dette fortolker vi ud fra, at Henriette arbejder langt ud over hendes kapacitet samt har et forhøjet arbejdstempo, som hun føler sig påtvunget. Dette udtrykkes bl.a. i følgende citat: *”Selv om det tilsyneladende var det samme arbejde, blot forøget langt ud over hendes kapacitet, var noget helt forandret. For ét var, at hun havde for få ressourcer til arbejdet og derfor blev tvunget til, at arbejde meget mere”*. (se afsnit 2.1.1.). Ud fra dette citat fortolker vi, at Henriette forsøger at ændre disse fremtidige uoverkommelige arbejdskrav til sin egen fortid, som sker ved en umiddelbar ubevidst

overkompensation i form af et højere arbejdstempo. Vi fortolker, at Henriettes forsøg på at overkomme kravene kan være et udtryk for hendes høje faglige engagement, som medvirker til en større disponering for at befinde sig i en tilstand af ”kamp”. Dette udtrykkes bl.a. i casen således: *”Hendes største problem var hendes faglige kunnen og ansvarsbevidsthed, da hun brændte for sit fag og for arbejdet med patienterne.”* (se afsnit 2.1.1). Denne adfærd fortolker vi at operere ubevidst og som værende psykisk opslidende for Henriette. Derfor antager vi, at Henriette med hendes ”kamp” oplever en kropslig og psykisk udmattelse samt en følelse af modgang. Denne tilstand kan ligeledes forklare, hvorfor Henriettes psykiske tilstand kommer i forværring. Ydermere fortolker vi at denne tilstand af ”kamp” er et udtryk for Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold.

Opsummerende har det analytiske afsnit haft til formål at belyse de psykologiske baggrunde for, hvorfor Henriette accepterer de usunde arbejdsforhold samt, hvilke psykologiske processer der finder sted. I forhold til en forståelse af det arbejdsmiljø Henriette befinder sig i og psykisk påvirkes af, foreligger der nogle samfundsmæssige processer. Herunder opkvalificering af optioner, manglende anerkendelse, manglende fællesskab og umyndiggørelsesprocesser. Der foreligger ligeledes nogle ubevidste psykiske processer der bl.a. kan anskues, som de psykologiske baggrunde for Henriettes handlinger og adfærd. Herunder subjektivitet, uhensigtsmæssige vaner og ”kamp”. Dette afsnit kan derfor bidrage til en nuanceret og dybdegående besvarelse af problemformuleringen i forhold til underliggende processer der ligger til grund for Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold.

4.3 Del 3: Psykologiske reaktioner af ændrede arbejdsforhold

Dette afsnit har til formål at belyse de psykiske og fysiske reaktioner Henriette oplever efter de ændrede arbejdsforhold. Afsnittet belyser derfor de følgevirkninger accepten af usunde arbejdsforhold kan medføre. Ligeledes er dette afsnit medvirkende til at belyse problematikens relevans.

4.3.1 Arbejdspladsens indflydelse

I casen beskrives Henriettes usunde psykiske og fysiske reaktioner bl.a. som; mavesmerter, kronisk hovedpine, træthed, panikslagen, hukommelsesbesvær, udmattelse, isolering og angst for psykisk sammenbrud (se afsnit 2.1.1). Dette kan antages at ses i sammenhæng med Henriettes forsøg på at imødekomme de ydre arbejdsmæssige krav, som kan anskues som modstridende. Ligeledes kan det fortolkes, at Henriette oplever denne mistriksel, idet vi antager at hun ikke bliver imødekommet for sine arbejdsmæssige kompetencer. Ligeledes bliver hendes bekymring om sin psykiske tilstand ikke imødekommet i form af, at ledelsen ikke tager hende alvorlig, som bl.a. beskrives således: ”*Hun blev mødt med en vis venlighed og forståelse, men ingen efterfølgende handling da ledelsen mente, at der ikke var noget at stille op*” (se afsnit 2.1.1). Med dette antager vi at denne manglende anerkendelse kan være bidragende til hendes udvikling af stress.

Ydermere fortolker vi, at Henriette har været underlagt individualiseret tendenser igennem de nye omstruktureringer, hvor hun gradvist bliver isoleret og distanceret fra arbejdspladsen. Dette illustreres bl.a. i casen således: ”*Efterhånden resignerede hun og trak sig fra samværet med sine kolleger (...)*” (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette citat fortolker vi, at Henriettes isolerende adfærd bl.a. kan være medskabende til psykisk mistriksel og antages at ses i sammenhæng med det anomiske selvmord (se afsnit 3.1.3.2).

Umyndiggørelsesprocesserne kan ligeledes give en forståelse af, hvorfor Henriette oplever usunde psykiske reaktioner. Særligt ledelsens umyndiggørelse af Henriettes fortolker vi, at være u hensigtsmæssig for hendes psykiske tilstand. Dette fordi, at vi antager at ledelsen negligerer Henriettes reelle usunde tilstand i form af en kontant udmelding, som bl.a. beskrives således ”*(...) at hvis hun ikke magtede arbejdsopgaven måtte hun tage konsekvenserne.*” (se afsnit 2.1.1). Ud fra dette fortolker vi, at ledelsen er medvirkende til en forværring af hendes psykiske tilstand.

4.3.2 Kroppens signaler

Henriettes psykiske og fysiske reaktioner, som førnævnt er: mavesmerter, kronisk hovedpine, træthed, udmattelse, isolering og angst for psykisk sammenbrud (se afsnit 2.1.1) fortolker vi at være et udtryk for hendes kropslige signaler. Med Henriettes

automatiske tilpasning og tilegnede vaner kan det antages, at Henriette ikke reflekterer over disse signaler igennem hendes arbejdsforløb. Denne automatiske tilpasning og manglende refleksion kan derfor anskues at være en kontinuerlig undertrykkelse af kroppens oplevelse af de usunde arbejdsforhold. Dette antager vi at have betydning for Henriettes gradvise udvikling af en stress tilstand.

Ydermere fortolker vi, at det manglende fællesskab og kommunikation kan bidrage til Henriettes udeblivelse af refleksion over kroppens signaler. Dette fordi, at Henriettes kollegaer kan anskues som værende medvirkende til, at Henriette bliver ”hæmmet” i sit kropslige udtryk. Dette illustreres bl.a. således:

Der måtte også være noget, hun ikke rigtig havde forstået omkring de nye omlægninger, for når ikke blot ledelsen, men også alle de andre medarbejdere tilsyneladende så villigt tilpassede sig, måtte det jo være hende, der var noget galt med. (se afsnit 2.1.1).

Med dette citat antager vi, at kollegaernes umiddelbare tilpasning er medvirkende til Henriettes undertrykkelse af hendes reelle kropslige signaler. Vi fortolker derfor, at kollegaerne ligeledes er medvirkende til Henriettes undertrykkelse og derigennem hendes udvikling af en stresstilstand.

Slutteligt kan Henriettes tilstand af ”kamp” ses i sammenhæng med de psykiske og fysiske reaktioner. Dette fordi at vi antager, at hendes konstante forsøg på at overkomme arbejdsopgaverne, der for hende virker tvangsmæssige og uoverskuelige, er psykisk drænende og opslidende for hendes ressourcer. Dette fortolker vi at være en mulig forklaring på Henriettes stresstilstand.

Opsummerende har analyseafsnittet belyst en teoretisk forståelse af de psykologiske konsekvenser Henriette oplever i forhold til hendes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold. Afsnittet kan i forhold til en nuanceret besvarelse af problemformuleringen bidrage til en forståelse af de uundgåelige konsekvenser accepten af usunde arbejdsforhold kan medføre. Herunder stress, udbrændthed, depression og tab af egen fornemmelse. Disse konsekvenser er blevet forklaret ud fra et kritisk samfundsmæssigt- og kropsfænomenologisk perspektiv.

4.4 Del 4: Genoptagelse af arbejde

Dette afsnit vil belyse Henriettes tilbagevenden på arbejdspladsen efter endt behandlingsforløb. Dette er relevant fordi, det beskriver en forandring af Henriettes opfattelse af arbejdspladsen og sig selv. Dette kan bidrage til en helhedsforståelse af Henriettes accept af de usunde arbejdsforhold.

4.4.1 Bevidste processer

Vi fortolker, at Henriette først bliver myndiggjort under hendes behandlingsforløb i form af positive tilkendegivelser fra både ledelse og kollegaer, som først nu anerkender hendes oplevelse af de usunde arbejdsforhold. Det beskrives i casen, hvordan flere af Henriettes kollegaer nu deler hendes opfattelse og kan relatere sig til hendes stresstilstand. Dette udtrykkes bl.a. således: ” *Længere i behandlingsforløbet, oplever Henriette henvendelser fra arbejdspladsen, som nu bekræfter hendes oplevelse af arbejdet, samt positive tilkendegivelser fra ledelsen om, at hun skal tage sig god tid til at komme sig.* ” (se afsnit 2.1.1). Vi fortolker ud fra dette, at efter Henriettes behandlingsforløb er hendes kollegaer og ledelse blevet bevidste omkring, hvordan de har været med til at umyndiggøre Henriette. Dette kan antages, at bidrage til en større forståelse af de underliggende og ubevidste umyndiggørelsesprocesser der har været tilstede på arbejdspladsen.

4.4.2 Kropslig bevidsthed

Efter endt behandlingsforløb beskrives det i casen, hvordan Henriette nu besidder en forståelse og bevidsthed omkring hendes kropslige tilstand. Dette udtrykkes bl.a. således: ” *Henriettes psykiske og fysiske sammenbrud havde gjort hende opmærksom på at tage vare på sit eget liv og arbejde, og en bevidsthed om kroppens faresignaler og aldrig overskride sin kapacitet igen.* ” (se afsnit 2.1.1). Med dette citat antager vi, at Henriettes sammenbrud og efterfølgende behandling har været bidragende til, at hun nu besidder en større refleksion om sin kropslige eksistens og derigennem en skærpet refleksion (se afsnit 3.2.2). Dette belyser et uhensigtsmæssigt mønster i forhold til, at Henriette først blev bevidst om sin reelle kapacitet og kropslige tilstand efter psykisk sammenbrud og behandling.

Opsummerende har dette afsnit belyst, hvordan Henriette og hendes arbejdsplads er blevet bevidst om de usunde arbejdsforhold der har fundet sted. Afsnittet kan derfor bidrage til en helhedsforståelse af, hvorledes Henriette er blevet bevidst om sin accept af arbejdsforholdene.

4.5 *Delkonklusion*

I ovenstående analyse er Henriettes adfærd i casen blevet belyst ud fra to teoretiske perspektiver. Ud fra det kritiske teoretiske perspektiv er Henriettes adfærd og psykiske tilstand blevet forklaret igennem nogle overordnede neoliberalistiske tendenser, som medfører en række processer som opererer på arbejdspladsen. Disse processer påvirker Henriette og arbejdspladsen samtidig med, at de selv fordrer og reproducerer processerne. Herunder bl.a. anomi, manglende anerkendelse og umyndiggørelse, som er medvirkende til Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold. I denne proces kan de bidrage til Henriettes udvikling af en stresstilstand.

Det eksistentielle fænomenologiske perspektiv belyser Henriettes adfærd og handlinger ud fra psykologiske kropslige processer. Henriettes adfærd bliver primært forstået ud fra nogle automatiske og præ-refleksive kropslige forståelser. Herunder bl.a. vanetilegnelse, automatisk tilpasning og ”kamp”, som kan forklare Henriettes gentagende undertrykkelse af kroppens signaler, som opererer ubevidst. Disse processer kan forklare, hvorledes accepten af de usunde arbejdsforhold er et udtryk for kroppens ”accept” og dermed ikke Henriettes bevidste handling. Denne ubevidste accept kan medvirke til Henriettes gradvise udvikling af stress.

5 **Diskussion**

Dette afsnit vil først omhandle en teoretisk diskussion af analysen, som er opdelt i fire dele, som hver repræsenterer Henriettes forskellige stadier i hendes arbejdsforløb. Dernæst vil der foreligge en teoretisk diskussion i forhold til teoriernes forklaringskraft af fænomenet. Slutteligt vil en tematisk diskussion blive præsenteret bestående af: *Individ og samfundstendenser, Bevidste og ubevidste processer og Frihed og determinisme.*

5.1 *Diskussion af casen*

Denne del af diskussionen vil være en teoretisk diskussion af de to perspektivers forklaring og forståelse af Henriette og hendes accept af usunde arbejdsforhold, som er delt op i fire stadier. Disse vil bidrage til en belysning af fænomenet ud fra tredelingen, som er: *samfund/gruppe, individ og totalitet*. Ligeledes vil de to teoretiske perspektivers forskelle og ligheder blive diskuteret.

5.1.1 Forudgående processer

Ud fra analysen kan der argumenteres for at være nogle paralleller og forskelle mellem de to teoretiske forståelser af Henriettes adfærd. Det kan diskuteres, hvorvidt der ses en parallel, da vi fortolker at de begge forstår Henriette, som værende påvirket af sine omgivelser. Merleau-Ponty har fokus på de relationelle forhold og livshistorie, hvor Willig anskuer individet, som værende påvirket af samfundsmæssige forhold. Den eksistentielle fænomenologiske teori kan derfor forklare, at individet altid vil være påvirket af sine omgivelser og den kritiske teori kan mere specifikt beskrive, hvilke påvirkninger der kan finde sted i form af samfundstendenser.

Der hvor de to teoretiske perspektiver adskiller sig er ved, at ud fra den kritiske teori kan Henriettes situation forstås ud fra nogle overordnede samfundsstrukturer, som påvirker hende og arbejdspladsen. Hvorimod den eksistentielle fænomenologiske teori beskriver nogle forudgående processer der kan bidrage til en forståelse af Henriettes valg, herunder kropsskema. Ud fra den kritiske teoretiske tilgang kan det diskuteres, hvorvidt de ændrede arbejdsforhold på Henriettes arbejdsplads er en konsekvens af bl.a. neoliberalistiske tendenser. Dette kan forklare, hvorfor Henriettes arbejdsplads bliver underlagt besparelser og dermed er nødsaget til at omstrukturere de tidligere arbejdsforhold grundet de nye produktions- og effektivitetskrav. Vi argumenter derfor, at de samfundsmæssige tendensers indflydelse på arbejdsmarkedet kan ansues, som en forudgående årsag til, hvorfor Henriette og arbejdspladsen bliver underlagt usunde arbejdsforhold. Det kan diskuteres, at disse forhold bl.a. kan være et påtvunget krav om selvrealisering, som Henriette nu bliver pålagt. Dette fordi, at Henriette bliver pålagt nye og ukendte arbejdsopgaver, som ligger udover hendes kompetenceniveau og det kan her menes, at disse nye arbejdsopgaver er af tvangsmæssig karakter. I og med, at disse nye

arbejdsopgaver ligger udenfor Henriettes egne ressourcer kan det antages, at hun skal ændre og optimere sine personlige kompetencer for at kunne varetage de nye opgaver. Ydermere kan det diskuteres, hvorvidt Henriettes accept er et udtryk for en høj identifikation med hendes arbejdsplads, da hun besidder et stort faglig engagement før omstruktureringerne. Vi fortolker derfor, at Henriette frygter et identitetstab ved opsigelse af sin stilling, da hun umiddelbart ikke giver udtryk for at frasige sin stilling på noget tidspunkt. Det kan argumenteres for, at den kritiske teoretiske tilgang kan forklare, hvordan Henriettes accept er et resultat af nogle samfundsmæssige-og strukturelle påvirkninger (se afsnit 3.1).

I modsætning til den kritiske teoris samfundsmæssige tilgang belyser den eksistentielle fænomenologiske teori barndommens betydning, som bl.a. kan forklare Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen. Det kan diskuteres, at Henriette intuitivt reagerer ud fra et kropsskema som beskrives, som værende højt fagligt engageret, pligtopfyldende og behjælpesom. Med denne baggrund mener vi, at Henriette ikke umiddelbart har andre måder at handle på, idet det kan diskuteres hvorvidt hun er vant til at løse problemer og derfor ikke overvejer andre handlemuligheder, som at sige op. Dette kan diskuteres at være et udtryk for kroppens allerede indlejrede intelligens og attitude, hvorfor Henriettes umiddelbare reaktionsmønstre kan menes at operere ubevidst. Ud fra dette kan det diskuteres, hvorvidt Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen nødvendigvis ikke er et bevidst valg, da kroppen allerede har "accepteret" arbejdsforholdene.

Opsummerende kan det siges, at Henriette uundgåeligt vil blive påvirket af de neoliberalistiske tendenser der opererer på arbejdspladsen og i denne påvirkning vil Henriettes reaktionsmønstre hertil være et resultat af hendes indlejrede kropsskema og livshistorie. Derudover kan det antages, at Henriettes umiddelbare accept af de usunde arbejdsforhold skyldes en høj identifikation med arbejdet. Dette belyser et gruppe/samfund perspektiv, som bidrager til en større helheds og totalitets-forståelse af fænomenet i vores besvarelse af problemformulering, da afsnittet belyser nogle forudgående processer for individets valg og adfærd.

Med dette afsnit kan det menes, at et individ aldrig kan se sig upåvirkelig af dets omgivelser og samfundsmæssige tendenser i sammenspil med individet livshistorie, som går forud for dets reaktionsmønstre og påvirkelighed.

Dette vil blive diskuteret i *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1) og *Bevidste og ubevidste processer* (se afsnit 5.3.2).

5.1.2 Kontinuerlig accept

Ud fra analysen belyses det, hvordan de to teoretiske perspektiver bidrager med hver deres psykologiske baggrundsforståelse for Henriettes adfærd og handlinger. Den kritiske teoretiske tilgang kan hjælpe til at forklare Henriettes adfærd ud fra bevidste og ubevidste processer, som afspejler nogle samfundsmæssige tendenser, som Henriette og sin arbejdsplads bliver påvirket af. Den eksistentielle fænomenologiske tilgang kan ligeledes antages, at forstå Henriettes adfærd ud fra bevidste og ubevidste processer men forstået ud fra en kropslig vanetilegnelse.

Med udgangspunkt i den kritiske teori kan Henriette forstås, som værende påvirket af umyndiggørelsesprocesser, da vi mener at hun bliver stillet overfor et ultimatum i forhold til at tilpasse sig de nye krav eller opgive sin stilling. Vi antager derfor, at Henriette gradvist får frataget sin medbestemmelse og indflydelse. Det kan ud fra dette diskuteres, hvorvidt ledelsen påtager sig en diktatorisk rolle og har den indflydelse på Henriette, at hun ikke vælger at opgive sin stilling på trods af hendes utilfredshed og bekymring. Dette kan menes at være bidragende til Henriettes accept af de efterfølgende usunde arbejdsforhold. Ydermere fordrer Henriette umyndiggørelsesprocesserne ved at "stille" accepterer de nye usunde arbejdsforhold. Derfor antager vi, at hun fordrer og reproducerer disse processer ubevidst. Med denne reproduktion kan det diskuteres, at Henriette tilpasser og indordner sig og derved "accepterer" de nye arbejdsforhold, selvom det kan virke ufrivilligt. Efter en længere periode med de nye arbejdsforhold fortolker vi, at kollegaerne og ledelsen udøver ubevidste umyndiggørelsesprocesser på Henriette. Dette fordi, at ledelsen udfører dobbeltbindinger, idet Henriette bliver stillet overfor modstridende og umulige opgaver, som hun forsøger at ytre sig kritisk omkring men bliver ikke imødekommet. Det kan ligeledes diskuteres, hvorvidt kollegaerne afspejler denne adfærd, da de oplever Henriettes kritik, som frustrerende og ubelejligt og ikke deler hendes opfattelse af de nye arbejdsforhold. Det kan diskuteres, at kollegaerne i deres tilpasning, som før virkede som en ufrivillig tilpasning, nu har ændret sig til at de har accepteret arbejdsforholdene. Vi mener derfor, at de nu selv fordrer neoliberalistiske tendenser, som opererer på

arbejdspladsen. I sammenhæng med umyndiggørelsesprocesser kan det antages, at anerkendelsen heraf har en forklaringskraft i forhold til Henriettes adfærd og valg om at blive på arbejdspladsen. Dette fordi, at Henriettes gentagende forsøg på at indordne sig de nye arbejdsforhold kan anskues, som et udtryk for hendes ønske om at opnå anerkendelse. Vi argumenter derfor, at dette er medvirkende til Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold.

Modsat den kritiske teori kan den eksistentielle fænomenologiske teori forklare Henriettes adfærd ud fra en automatisk tilpasning, som vi mener at være af ubevidst karakter. Som førnævnt kan Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen virke modstridende, idet vi anskuer hendes umiddelbare utilfredse reaktion på arbejdsforholdene, som værende hensigtsmæssig. Denne reaktion antager vi at være et udtryk for hendes tilegnede vaner, som er pligttopfyldende, faglig engageret og ansvarsbevidst. Hendes valg kan derfor menes at være påvirket af hendes indlejrede kropslige forståelse, hvor kroppen automatisk tilpasser sig de nye arbejdsopgaver og forhold. Det kan derfor diskuteres, hvorvidt Henriettes reaktionsmønstre og tilpasning er styret af hendes kropslige forståelse og vaner. Det kan diskuteres, hvorvidt Henriettes accept ikke er en bevidst handling men derimod er et udtryk for kroppens ”accept” af de usunde arbejdsforhold.

Det kan ligeledes diskuteres, hvorvidt Henriettes tilegnede vaner bliver medvirkende til, at Henriette tilegner sig en negativ opfattelse af arbejdspladsen. Dette fordi, at Henriettes vaner afspejler hendes kontinuerlige forsøg på at varetage de usunde arbejdsopgaver, der ligger udover hendes ressourcer. Ud fra dette fortolker vi, at der sker en transformering fra hensigtsmæssige- til uhensigtsmæssige vaner for Henriette. Dette fordi, at hendes tidligere tilegnede vaner nu bliver uhensigtsmæssige, idet de fastholder hende i et usundt arbejds mønster. Dette argumenter vi for, at kunne belyse den umiddelbare accept af arbejdsforholdene men også en forståelse af, hvorledes Henriette psykisk forandrer sig.

Ydermere kan de to teoretiske forståelser af Henriette diskuteres i forhold til, at de begge påpeger en distancering mellem Henriette og hendes arbejdsplads, hvorigennem den kritiske teori kan forklare det ud fra en individualiseret tendens, anomi. Den eksistentielle fænomenologiske teori kan forklare dette ud fra individets kropslige subjektivitet.

Ud fra den kritiske teori kan det antages, at arbejdspladsen er præget af individualiseret tendenser, fordi ledelsen bærer præg af en diktatorisk form, hvor der ikke skabes rum for sparring og kommunikation blandt medarbejderne. Dette mener vi fordrer en isolering hos Henriette i form af en usikkerhed på sig selv og arbejdsmæssige kompetencer. Disse forhold kan diskuteres for at være af anomisk karakter, fordi Henriette står alene med sin bekymring og arbejdspladsens krav til hende samt ansvaret for egen selvrealisering. Dette mener vi forklarer, hvorfor Henriette ikke umiddelbart overvejer andre alternative handlinger end at fortsætte med den samme adfærd og forbliver på arbejdspladsen, fordi hun betvivler sin egen fornemmelse.

I tråd med dette fremhæver den eksistentielle fænomenologiske teori ligeledes en distancering fra fællesskabet, som kan være et udtryk for Henriettes subjektive oplevelse. Her kan det diskuteres, hvorvidt Henriettes subjektivitet medfører en negativ distance til hendes kollegaer og ledelse, da de ikke giver udtryk for at have den samme opfattelse. Denne subjektivitet kan menes at skabe en usikkerhed hos Henriette, hvor hun betvivler sig selv og sine handlinger. Ydermere mener vi, at Henriettes refleksion bliver ”hæmmet” i forhold til de usunde arbejdsforholds indvirkning. Dette mener vi er bidragende til Henriettes valg om at blive på arbejdspladsen i forhold til, at hun bliver usikker på sig selv.

Yderligere fortolker vi, at der ses en parallel mellem de to teoretiske perspektiver i forhold til forståelsen af Henriettes håndtering af de nye arbejdsforhold. Det kan diskuteres, at de begge anskuer Henriettes håndtering, som et forsøg på at imødekomme de nye krav ved to forskellige former for tilpasning. Den eksistentielle fænomenologiske tilgang kan forklare Henriettes tilpasning ud fra en ”kamp”, hvor hun forsøger at overkomme kravene med et forøget arbejdstempo. Hvor den kritiske teori kan forklare, at Henriette forsøger at imødekomme kravene ved at opkvalificere sin optionsportefølje.

Ud fra den eksistentielle fænomenologiske teori kan det diskuteres hvorvidt Henriette oplever de nye arbejdskrav som værende tvangsmæssige og ubehagelige. I denne fremmede situation forsøger hun at overkomme disse med et forøget arbejdstempo. Denne forøgelse af arbejdstempo anskuer vi for at være en tilstand af ”kamp”, som vi ligeledes mener er en afspejling af hendes faglige engagement. Dette fordi, at dette faglige engagement kan argumenteres for at gøre

Henriette disponeret for at ville overkomme de nye arbejdsopgaver fremfor at sige op. Denne proces mener vi, er et udtryk for Henriettes adfærd og handlinger under de nye arbejdsforhold, som bidrager til en bekræftende og kontinuerlig accept af de usunde forhold.

I sammenhæng med ovenstående kan den kritiske teori forklare Henriettes tilpasning ud fra optioner. Det kan diskuteres, hvorvidt Henriette bliver påtvunget disse krav idet hun umiddelbart forsøger at imødekomme kravene men samtidig bliver pålagt af ledelsen at skulle ændre sin optionsportefølje i form af højere produktivitets- og effektivitetsniveau. Ydermere kan det diskuteres, hvorvidt Henriette formår at opkvalificere sin optionsportefølje i sit forsøg på at imødekomme de ydre krav. I og med, at der ligger et stort indre ressource arbejde i at opkvalificere sin optionsportefølje og Henriette ikke får anseelse for sit nuværende arbejde kan vi argumenter for, at hun ikke formår at opkvalificere sin optionsportefølje til de nye arbejdskrav.

Opsummerende kan Henriettes kontinuerlige accept forklares ud fra nogle underliggende ubevidste processer der altid vil være tilstede både hos Henriette og på arbejdspladsen. Her fremhæves underliggende processer, som kan ses i sammenhæng med neoliberalistiske tendenser. Ligeledes ses der nogle underliggende psykiske processer, som et udtryk for forudgående tilegnede vaner og Henriettes kropslige forståelse af arbejdspladsen. I forståelsen af individets accept af usunde arbejdsforhold mener vi, at der foreligger nogle processer, som individet ikke selv kan kontrollere og som anses, som havende indflydelse på individets navigering i den sociale verden.

Dette afsnit belyser et samfund/gruppe- og individ perspektiv, som medvirker til en kompleks og nuanceret besvarelse af problemformuleringen, idet det belyser individets handlinger ud fra mange facetter og processer, hvorfor det er bidragende til en totalitetsforståelse af fænomenet. Dette vil blive diskuteret i den tematiske diskussion under temaerne *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1) og *Bevidste og ubevidste processer* (se afsnit 5.3.2).

5.1.3 Udvikling af stress

Ud fra de to teoretiske perspektiver bidrager de med forskellige forklaringer af Henriettes gradvise udvikling af stress. Den kritiske teori belyser de neoliberalistiske tendensers uhensigtsmæssige indvirkninger, som kan have indflydelse på Henriette, herunder manglende anerkendelse, anomi og umyndiggørelse. Den eksistentielle fænomenologi kan forklare Henriettes udvikling af stress, som et resultat af nogle præ-refleksive og ubevidste processer, herunder vaner, subjektivitet og ”kamp”.

Den kritiske teoretiske tilgang kan give en forståelse af, hvorfor Henriette gradvist udvikler en stress tilstand. Det kan her menes, at hele processen, med de nye omstruktureringer på arbejdspladsen og de efterfølgende forhold Henriette har arbejdet under, har været usunde og opslidende for hende. Dette fordi, at vi fortolker at Henriette i sit forsøg på at imødekomme de uhensigtsmæssige arbejdskrav ikke modtager anerkendelse. Dette kan diskuteres for at være medvirkende til Henriettes udvikling af en stresstilstand. Ydermere kan anomi og de ubevidste umyndiggørelsesprocesser, som arbejdspladsen og Henriette selv fordrer diskuteres for at bidrage til Henriettes tilstand. Det kan diskuteres, hvorvidt den individualiserede tendens er med til at distancere Henriette fra et fællesskab og dermed gør hende mere sårbar overfor umyndiggørelsesprocesser. Med dette menes det, at Henriette og hendes kollegaer er for overbebyrdet og usikre, hvorfor det kan antages at der ikke opstår en fælles forståelse og en kritisk stillingtagen overfor de nye arbejdsforhold. Dette kan menes at fordre en indadrettet kritik og derigennem bliver Henriette mere letpåvirkelig overfor umyndiggørelse.

I modsætning kan den eksistentielle fænomenologiske tilgang forklare Henriettes udvikling af stress ud fra en præ-refleksiv og ubevidst kropslig forståelse (se afsnit 3.2). Det kan diskuteres, at Henriette har været delvist bevidst i starten af processen, da hun udtrykker en utilfredshed og bekymring over de nye arbejdsforhold. Det kan derfor diskuteres, hvorvidt der forekommer en proces, hvori Henriettes adfærd ændrer sig fra at være bevidst til ubevidst. Med dette kan det diskuteres, at Henriette ”håndterer” de usunde arbejdsforhold ved at undertrykke kroppens signaler og forståelse af den nye arbejdsmæssige situation. Dette fordi, at Henriettes automatiske tilpasning til de usunde arbejdsforhold kan menes at være et udtryk for en allerede kropslig forståelse af udførelsen af arbejdet. Dette kan diskuteres for at bunde i Henriettes vanetilegnelse, hvorigennem kroppen allerede

besidder en viden, hvorpå den reagerer ud fra. Det kan menes, at Henriette ikke formår at reflektere over sin krops indlejrede forståelse af de nye arbejdsforhold bl.a. grundet en mangel på faglig udveksling og kommunikation blandt kollegaerne. Ydermere kan den forøgede produktivitet ligeledes anskues for at være medskabende til, at Henriette ikke oplever en mulighed for refleksion. Det kan derfor diskuteres, hvorvidt Henriettes præ-refleksive kropslig perception allerede har forholdt sig til de nye arbejdsforhold, hvorfor Henriette ikke formår at skærpe sin opfattelse og oplevelse af de nye forholds indvirkning på hendes psykiske tilstand. Dette kan argumenteres for at være en psykisk drænende og udmattende proces for Henriette, hvorfor hun udvikler en stresstilstand.

Dette kan ligeledes ses i forbindelse med Henriettes tilstand af ”kamp” fordi, hun oplever de nye arbejdsforhold, som værende tvangsmæssige og uoverkommelige. Disse forhold forsøger Henriette at tilpasse sig igennem en overkompensation af arbejdsindsats og -tempo. Derfor kan det menes, at Henriettes ”kamp” tilstand yderligere bliver bidragende til en uhensigtsmæssig psykisk tilstand.

Opsummerende kan afsnittet belyse de bevidste og ubevidste processer der har indflydelse på Henriettes udvikling af stress. Afsnittet kan derfor bidrage til et individperspektiv, hvor problematikens alvor for det arbejdende individ bliver skitseret, hvorfor det kan anvendes til en helheds-og totalitetsbesvarelse af problemformuleringen.

Ud fra afsnittet kan det menes, at individet vil opleve negative psykiske reaktioner når det udsættes for usunde arbejdsforhold i det vestlige samfund. Dette vil blive videre diskuteret i den tematiske diskussion vedr. *Individ og samfundstendenser* (se afsnit 5.3.1) og *Bevidste og ubevidste processer* (se afsnit 5.3.2).

5.1.4 Ny optaget bevidsthed

De to teoretiske perspektiver kan hver bidrage med en forståelse af årsagen til Henriettes nye optaget bevidsthed af sit arbejde efter endt behandlingsforløb. Den eksistentielle fænomenologiske teori kan forklare, at Henriettes bevidsthed er opstået grundet en kropslig forståelse, som har muliggjort en skærpet refleksion. Den kritiske

teoretiske teori kan derimod belyse nogle umyndiggørelsesprocesser, som kan forklare Henriettes og ligeledes arbejdspladsens bevidsthed.

Ud fra den kritiske teoretiske tilgang kan det menes, at Henriettes ”stille” accept af de dårlige arbejdsforhold og umyndiggørelse først bliver synlig for hende efter, at hun er gået ned med stress og kommer i behandling. Ligeledes kan det diskuteres, hvorvidt kollegaerne først bliver bevidst om deres umyndiggørelse af Henriette efter sygemeldingen og behandlingsforløbet. Dette fordi, at kollegaerne nu deler Henriettes opfattelse af arbejdspladsen og kommer med positive udmeldinger og viser deres bekymring for Henriettes tilstand. Dette kan belyse nogle problematikker ved de neoliberalistiske tendenser særligt når det opererer ubevidst. Vi mener derfor, at der foreligger en uhensigtsmæssig proces, da Henriette og arbejdspladsen først blev bevidste omkring arbejdspladsens usunde forhold efter Henriette var blevet syg.

Modsat kan det eksistentielle fænomenologiske perspektiv forklare, hvordan Henriette først blev bevidst omkring sin kropslige tilstand og accept af usunde arbejdsforhold efter hun er gået ned med stress og kommer i behandling. Det kan diskuteres, at Henriette herigennem har opnået en større refleksion og bevidsthed omkring sin egen kropslige tilstand. Vi mener derfor, at Henriette har skærpet sin kropslige forståelse og refleksion. Dette fordi, at det kan diskuteres at hun over en længere periode med de usunde arbejdsforhold har undertrykt hendes reelle kropslige eksistens og opnår først en refleksion efter en så kritisk tilstand, at hun ikke længere kan ignorere kroppens signaler. Med dette kan det menes, at Henriettes nu indlejrede refleksion kan have indflydelse på hendes fremtidige muligheder. Med dette kan det anskues, at Henriette vil have en skærpet kropslig forståelse og refleksion i forhold til at undgå fremadrettet arbejdssituationer, hvor lignende usunde arbejdsforhold finder sted.

Opsummerende beskriver afsnittet, hvorledes de to perspektiver forklarer Henriettes bevidsthed ud fra en skærpet refleksion og umyndiggørelse.

Afsnittet belyser et individperspektiv, som kan bidrage til vores helheds- og totalitetsbesvarelse af problemformuleringen, da den belyser, hvordan individets opfattelse af arbejdet og sig selv har ændret sig efter en længere periode med usunde arbejdsforhold og psykisk sammenbrud. Dette vil blive yderligere diskuteret i det tematiske afsnit, *Bevidste og ubevidste processer* (se afsnit 5.3.2).

5.2 Teoretisk diskussion

Dette afsnit vil diskutere teoretikernes styrker og svagheder i forhold til deres forklaringskraft og vil blive set i sammenhæng med deres erkendelsesinteresse.

Det kan diskuteres, at Willigs teori i belysningen af fænomenet på nogen områder bliver for konkretiserende i forhold til forklaringskraften af fænomenet. Dette fordi, at den kun belyser de uhensigtsmæssige problematikker, som alene forstås ud fra samfundet. Dette kan diskuteres at være et udtryk for hans emancipatoriske erkendelsesinteresse og kritiske tilgang til samfundet. Dette kan ses i hans formål om at skabe et retfærdigt samfund ved at forholde sig kritisk til samfundets uhensigtsmæssige mønstre (se afsnit 3.1). Samtidig kan Willigs teori synliggøre nogle konkrete og nutidige problematikker, som bidrager til en forståelse af det moderne menneskes arbejdsmæssige udfordringer.

Modsat Willig kan Merleau-Pontys teori diskuteres for at være for filosofisk og generel i belysning af fænomenet, fordi han beskriver nogle filosofiske og ubevidste processer der påvirker individet ud fra en kompleks helhedsforståelse. Derfor kan det menes, at teorien i nogen sammenhænge er af så kompleks og filosofisk karakter, at den bliver mangelfuld i forhold til dybdegående og specifikke forhold, som det moderne individ oplever. Dette kan menes at afspejle hans praktiske erkendelse, idet kompleksiteten er opstået ud fra en søgen om at forstå hvad det vil sige at være menneske (se afsnit 3.2). Samtidig kan Merleau-Pontys teori anskues, som bidragende til at forstå fænomenets komplekse karakter samt individets mange facetter.

Denne diskussion belyser Willigs kritiske tilgang, hvor den anskuer individet ud fra et samfundsperspektiv og Merleau-Pontys nuanceret individorienteret tilgang, hvor individet forstås ud fra dets kropslige eksistens. Vi mener derfor, at teoriernes anvendelse har været bidragende til en belysning af fænomenet ud fra tredelingsmodellen, hvor vi herigennem har opnået en større kompleks helhedsforståelse af det moderne arbejdende individ.

5.3 Tematisk diskussion

Med udgangspunkt i den eksemplariske case og fænomenet er der udsprunget nogle større tematiske spørgsmål, som vil blive diskuteret i nedenstående afsnit. Her vil der først foreligge en diskussion af temaet *Individ og samfundstendenser*. Dernæst vil de *Bevidste og ubevidste processer* blive diskuteret, som repræsenterer. Slutteligt vil der foreligge en metadiskussion af temaet *Frihed og determinisme*. Disse tre tematiske diskussioner skal anskues ud fra tredelingsmodellen, *gruppe/samfund, individ, og totalitet* i vores belysning af fænomenet.

5.3.1 Individ og samfundstendenser

Dette tema vil omhandle en teoretisk baseret diskussion om det komplekse forhold mellem individet og samfundet og hvordan de gensidigt påvirker hinanden. Afsnittet vil derfor afspejle individ/gruppe perspektivet på fænomenet.

Igennem de teoretiske perspektiver er det blevet belyst, hvordan individet aldrig kan se sig upåvirkelig af de tendenser der flourer i et givent samfund, da individet aldrig kan se sig adskilt fra dets omgivelser (se afsnit 3). Den kritiske teori beskriver, hvordan individet oplever at være underlagt nogle samfundsstrukturelle fordringer, som har negativ indvirkning på dets psykiske tilstand. Med negativ indvirkning menes der ex psykisk skrøbelighed, mister mening, stress, udbrændthed og depression. Samfundsstrukturelle fordringer kan, ifølge Willig, ex være en individualiseret konkurrencementalitet, selvrealiseringskrav og manglende medbestemmelse (se afsnit 3.1). Samtidig kan det menes, at individet ikke blot er underlagt disse fordringer men er ligeledes med til at bekræfte og reproducere disse tendenser. Her kan umyndiggørelse belyse, hvordan individet bidrager til sin egen umyndiggørelse ved at acceptere og indordne sig de samfundsmæssige fordringer (se afsnit 3.1).

I sammenhæng med samfundets påvirkning på individet foreligger der en diskussion om, hvorfor der opstår forskelle i graden af påvirkninger individer imellem. Det kan her diskuteres, at den eksistentielle fænomenologiske tilgang kan belyse, hvorfor der opstår forskelle og misforståelser imellem individers opfattelser igennem deres subjektive livshistorie (se afsnit 3.2). Det kan ex være et individ der har befundet sig i tidligere konfliktfyldte situationer og har optaget en kropslig

forståelse, som har gjort dem bedre forberedte til fremtidige konfliktfyldte situationer. Dette fordi, at disse fremtidige situationer ikke opleves, som fremmede og ukendte, da individet allerede besidder en kropslig forståelse i deres håndtering af en sådan situation. Dette kan menes, at stå i kontrast til et individ der altid har været vant til at kunne håndtere de arbejdsmæssige udfordringer der blev stillet og ikke umiddelbart har oplevet konfliktfyldte situationer. Med dette kan individet anskues for at være mere let påvirkelig og sårbar overfor usunde arbejdsforhold, da denne situation er ukendt og individet mangler derfor en bevidsthed om dets reelle arbejdsbegrænsninger. Dette perspektiv belyser ligeledes, hvordan individets subjektive livshistorie har indflydelse på, hvordan de påvirker og påvirkes af ydre omstændigheder (se afsnit 3.2). Det kan menes, at det kritiske perspektiv i denne diskussion bliver mangelfuld, da den belyser nogle almene samfundstendenser der generelt har en negativ påvirkning på individet og ikke, hvordan hvert enkelte individ påvirkes af de neoliberalistiske samfundstendenser.

Med disse betingelser, hvorpå individets fremtidige handlinger vil være uløseligt forbundet med dets subjektive livshistorie foreligger der en diskussion om, hvordan dette kan have negative eller positive konsekvenser for individet i det nuværende individualiseret samfund. Ud fra det kritisk teoretiske perspektiv anskues den individualiseret samfundstendens, anomisk selvmord, som værende af uhensigtsmæssig karakter for individet (Se afsnit 3.1). Dette fordi, at det skaber en distance imellem individer og minimere muligheden for et fælles ståsted, hvorfra de kan forhindre og forebygge overordnede samfundskrav, som for dem virker usunde. Ydermere kan det menes, at det høje arbejdskrav til individets optionskvalifikationer, som den kritiske teori fremhæver, er et udtryk for en tilsidesættelse af individets reelle kapacitet og kompetencer (Se afsnit 3.1). Med denne fortolkning kan det diskuteres, at der opstår en parallel med den eksistentielle fænomenologiske teori, da det kan menes, at ved disse høje krav opstår en manglende forståelse af individets subjektive livshistorie. Disse opridsede individualiserede tendenser anskuer vi for at være af uhensigtsmæssig karakter, fordi individet både står overfor nogle tilsyneladende urimelige krav samt står alene med kravet om opkvalificering af dets optionsportefølje uanset livshistorie og reelle ressourcer.

I forlængelse med de høje arbejdskrav opstår der et paradoksalt fænomen i forlængelse med Merleau-Pontys beskrivelse af individets refleksion, da denne bidrager til individets mere nuancerede og større forståelse af dets omgivelser

(se afsnit 3.2). Det er derfor relevant at diskutere, hvorfor denne større forståelse og selvindsigt, som individet har optaget igennem arbejdet, ikke hjælper individet i dets kritisk stillingtagen til ydre betingelser og derfor umiddelbart accepterer usunde arbejdsforhold. I denne sammenhæng kan det diskuteres, at Merleau-Pontys forståelse af refleksion og Willigs inddragelse af selvrealisering kan anskues, som overlappende, da det kan tolkes, at med selvrealisering må der nødvendigvis foreligge en større refleksion. Dette paradokse fænomen kan derfor forklares ud fra den kritiske teoris beskrivelse af, hvordan selvrealisering er blevet et ydre og ”tvungen” krav, hvorfor det kan menes at individet ikke opnår en større refleksion omkring de usunde arbejdsforhold. Ud fra dette kan der stilles spørgsmålstejn ved, om der overhovedet kan være tale om selvrealisering hos individet eller om det i stedet reelt set skal anskues, som ”arbejdsrealisering”, ”konkurrencerealisering” eller ”optimeringsrealisering”. Merleau-Pontys forståelse af refleksion kan her diskuteres for at være mangelfuld idet den ikke belyser, hvordan et påtvunget selvrefleksionskrav påvirker individet.

Opsummerende kan dette diskussionsafsnit give en mere nuanceret forståelse af det gensidige forhold mellem individ og samfund og de forudgående processer, som individet uundgåeligt vil være påvirket af. Dette kan derfor bidrage til en større helhedsbesvarelse af problemformuleringen.

5.3.2 Bevidste og ubevidste processer

Dette diskussionsafsnit vil omhandle individets bevidste og ubevidste processer og hvorledes det påvirker dets handlinger og valg med udgangspunkt i de to teoretiske perspektiver. Afsnittet vil derfor repræsentere individperspektivet i belysning af fænomenet.

Ubevidste processer er af særlig kompleks og ukontrollerbar karakter, da det er processer der operer både i samfundet, på arbejdspladsen og i individet (se afsnit 3). Merleau-Ponty beskriver, hvorledes de ubevidste processer er individets måde at navigere på og eksistere i den sociale verden, hvorfor de kan anskues, som et uundgåeligt vilkår (se afsnit 3.2). Det kan diskuteres at blive problematisk når de ubevidste processer udfolder sig i usunde arbejdsforhold, som Willig beskriver med

umyndiggørelse (se afsnit 3.1). Vores udgangspunkt med projektet var et fokus på det sunde individ, hvorfor vi stiller spørgsmålstegn ved om individet er i stand til at kunne opdage og frigøre sig fra usunde arbejdsforhold. Det kan umiddelbart menes, at det sunde individ "burde" være i stand til at frigøre sig fra usunde arbejdsforhold, fordi det som udgangspunkt er i stand til at forholde sig kritisk og reflektivt overfor dets arbejde. Dette fordi, at vi antager at individet med denne refleksion og kritisk stillingtagen er bevidst omkring, hvad der er hensigtsmæssigt og uhensigtsmæssigt, hvorfor det "burde" være i stand til at opdage usunde arbejdsforhold. Det kan her diskuteres, hvorfor individets bevidsthed ændrer sig til en ubevidst tilpasning og manglende refleksion over forholdene. Ud fra de to teoretiske perspektiver er det blevet præsenteret, hvor komplekst det er at forstå individets handlinger og valg (se afsnit 3). Vi mener derfor at, det er for unuanceret at betragte individet, som værende i fuld kontrol over dets adfærd specielt i processen, hvor det har været underlagt usunde arbejdsforhold over en længere periode. Merleau-Pontys begreb om vanetilegnelse kan særligt her beskrive, hvordan individets indlejrede kropslige forståelse kan agere, som styrende for individets handlinger og uden dets refleksion (se afsnit 3.2). Igennem denne vanetilegnelse oplever individet en automatisk og ubevidst tilpasning til dets omgivelser og de forhold der måtte foreligge. Ud fra dette kan det menes, at individets handlingsmønstre i forskellige usunde situationer er styret af en automatik, hvorfor det kan diskuteres at være uden for individets kontrol. Denne manglende kontrol kan yderligere anskues igennem den kropslige subjektive perception og "kamp", som begge repræsenterer ubevidste og automatiske processer i individet. Den eksistentielle fænomenologi kan derfor bidrage til en forståelse af individets dynamiske og konstant foranderlige navigering mellem bevidste og ubevidste processer og handlinger.

Ydermere bidrager Willigs teori til diskussionen om det komplekse forhold mellem bevidste og ubevidste processer med neoliberalistiske tendenser. Han belyser, hvordan individet befinder sig i et gensidigt påvirket forhold med samfundet, hvorigennem der foreligger nogle ubevidste samfundsstrukturer der umyndiggør individet. De individer der umyndiggør er nødvendigvis ikke bevidste om det og samtidig er den umyndiggjorte med til at reproducere disse strukturer ved at acceptere og forholde sig passivt og derigennem umyndiggør sig selv (se afsnit 3.1). Det kan desuden diskuteres, hvorvidt individets stræben efter anerkendelse operer ubevidst, da det beskrives som et menneskeligt vilkår. Arbejdspladsen kan derfor

diskuteres for at være styrende i de krav de stiller til individet, da vi antager at individet altid vil søge at tilpasse og indordne sig. Dette kan ligeledes bidrage til diskussionen om, at individet ikke besidder en fuld kontrol over dets handlinger i forhold til usunde arbejdsforhold.

Det kan diskuteres at begge teoretiske perspektiver belyser en række ubevidste processer, som individet ikke nødvendigvis har kontrol over men deres forståelse af ubevidste processer anskues for at adskille sig i forhold til, hvorfor individet accepterer usunde arbejdsforhold. Dette fordi at vi anskuer Willigs belysning af de ubevidste processer, som værende samfundsbaseret, hvorimod Merleau-Pontys forståelse er kropsligt baseret. Med dette mener vi, at den kritiske teori forstår ubevidste processer igennem umyndiggørelsesprocesser og manglende anerkendelse, som har indflydelse på individets umiddelbare accept af de usunde arbejdsforhold. Modsat antager vi, at den eksistentielle fænomenologiske teori forstår de ubevidste processer, som værende forankret i individets kropslige forståelse, som operer ubevidst og automatisk. Dette kan derfor menes at være bidragende til individets ubevidste accept af usunde arbejdsforhold.

Opsummerende kan dette diskussionsafsnit bidrage til en kompleks forståelse i besvarelsen af problemformuleringen idet spørgsmålet omkring, hvorfor individer accepterer usunde arbejdsforhold bliver belyst ud fra en række bevidste og ubevidste processer.

5.3.3 Frihed og determinisme

De to ovenstående tematiske diskussioner har hver præsenteret forskellige forståelser af individets handlinger og hvorledes det kan kontrollere dets ydre omgivelser og indre processer. Dette udmønter sig i en metateoretisk diskussion om, hvorvidt individet kan stilles til ansvar og har friheden til at frigøre sig fra usunde arbejdsforhold både i forhold til indre processer og eksterne forhold. Dette afsnit vil derfor bidrage til en totalitets forståelse i vores belysning af fænomenet.

I diskussionen af frihed og determinisme mener vi, at der foreligger forskelle mellem den kritiske teori og den eksistentielle fænomenologi i forhold til frihed og determinisme. I forhold til graderne af frihed fortolker vi, at Willig anskuer det, som

værende afhængig af et samfund der er struktureret således, at individet har mulighed for at ytre sig kritisk og besidder en medbestemmelse i dets arbejde (se afsnit 3.1.2). Her belyser han bl.a., at individet i dag har mulighed for at realisere sig selv og sin identitet, som anskues, som værende individets frihed i det vestlige samfund. Ligeledes anskues individets evne til kritisk stillingtagen og ytring, som værende et menneskeligt vilkår og derved kan det diskuteres at være den måde, hvorpå individet frigør sig fra samfundets krav (se afsnit 3.1.2). Willig beskriver, hvordan samfundet kan anses, som værende retfærdigt og frit, hvis der foreligger mulighed for at individet kan ytre sig kritisk, hvorfor det kan diskuteres at individets frihed er afhængig af samfundets struktur (se afsnit 3.1.2). Vi fortolker derfor, at samfundet bærer en stor del af ansvaret for usunde arbejdsforhold og derigennem individets arbejdsmæssige mistrivsel. Det kan diskuteres, at individet i det neoliberalistiske samfund ikke oplever en stor grad af frihed. Dette bliver ligeledes belyst igennem vores analyse og diskussion af casen, da der her ses nogle uhensigtsmæssige samfundsstrukturer individet er underlagt og som kan menes at fratage dets frihed. Herunder kan umyndiggørelsesprocesser anskues, som værende determinerende for individets accept af usunde arbejdsforhold, da det herigennem får frataget sin mulighed for at ytre sig kritisk og dermed dets medbestemmelse. Anerkendelse kan ligeledes menes at være determinerende for individet, idet det altid stræber efter det, hvorfor det kan blive anvendt, som motivationsværktøj af arbejdspladsen. Det kan derfor diskuteres, at individets frihed bliver frataget når anerkendelsen bliver brugt til at øge produktiviteten. Ud fra dette fortolker vi, at individets frihed bl.a. kan være afhængig af i hvor høj grad arbejdspladsen giver anerkendelse og hvad det giver anerkendelse for. Modsat kan det menes, at individets frihed kan forstås ud fra i hvor høj grad individet tillader sig at stræbe efter anerkendelse på arbejdspladsen. Vi mener derfor, at individet har mulighed for at frigøre sig ved ikke konstant at søge denne anerkendelse men derimod afstemme dets egen forventninger forhold til anerkendelse fra arbejdspladsen. Ydermere kan individets mulighed for selvrealisering anskues paradoksalt, da denne mulighed kan anskues, som individets frihed men er i dag blevet et krav, hvorfor individet er frit stillet til selvrealisering men på samfundets betingelser. Disse processer kan anskues for at afspejle det neoliberalistiske samfund, hvorfor vi fortolker at individet befinder sig i et samfund, som i høj grad er determinerende. Ud fra den kritiske teori antager vi derfor, at

individet ikke besidder en stor grad af frihed men er derimod i høj grad determineret af samfundets struktur og normsættende rammer.

Modsat Willig anskuer Merleau-Ponty samfundet, som værende ét aspekt, hvorfra individets frihed skal belyses (se afsnit 3.2.5). Han anskuer frihed ud fra en social, kulturel og historisk platform, da individets frihed forstås ud fra dets handlemuligheder og valg i en given kontekst og derigennem har mulighed for at skabe dets egen livshistorie. De valg individet foretager skal derfor ikke ses, som isolerende men er påvirket af individets livshistorie og erfaringer. På trods af denne påvirkning anskuer Merleau-Ponty det ikke som determinerende, da individet stadig har mulighed for at foretage disse valg. Individet vil dog stadig opleve udfordringer i dets frihed, da det befinder sig i en allerede meningsfuld verden (se afsnit 3.2.5). Derfor kan det menes, at individet ikke kontrollerer dets ydre omgivelser og hvorledes det bliver påvirket af det. Ydermere kan det diskuteres, hvorvidt individet kan se sig determineret af dets egen krop i forhold til fysiologiske reaktioner. Med dette menes det, at individet ikke selv kan kontrollere kroppens reaktioner på de usunde arbejdsforhold, hvorfor kroppen kan anskues, som determinerende i form af stress, udbændthed og depression. Dette kan anskues, som kroppens måde at fratage individets handlemuligheder i bestemte kontekster. Med dette kan det diskuteres, at individet oplever forhindringer og udfordringer i dets grader af frihed, når det udsættes for usunde arbejdsforhold. Derfor kan det menes, at de uhensigtsmæssige omgivelser besværliggør individets mulighed for at frigøre sig disse usunde arbejdsforhold men handlemuligheden i ex at opsig sin stilling vil altid være tilstede uanset kontekst og livshistorie. Dette kan antages at blive yderligere bekræftet, da individet anskues, som værende sund og ikke oplever direkte tvang i en arbejdsmæssig kontekst, hvorfor der nødvendigvis er mulighed for refleksion og kritisk stillingtagen. De usunde arbejdsforhold kan derfor argumenteres for at skabe en uhensigtsmæssig ramme for, hvorvidt individet er i stand til at foretage et valg der er til gavn for dem selv. På trods af dette vil individets mulighed for at foretage et valg altid være tilstede, hvorfor det kan antages at individet ikke er determineret af disse usunde arbejdsforhold.

Dette leder op til en diskussion om, hvorvidt individet er ansvarlig for dets egen accept af usunde arbejdsforhold. Merleau-Ponty anskuer individet, som aldrig havende fuld ansvarlighed for dets handlinger idet det beskrives, som ”både og”. Individet er ansvarlig, idet det kan være medskabende til at forme den kontekst

det befinder i, da konteksten nødvendigvis vil ændre sig med dets tilstedeværelse (se afsnit 3.2.5). Det kan derfor menes, at når individet oplever usunde arbejdsforhold er det ikke underlagt disse men har et ansvar i forhold til at forholde sig til dem og har mulighed for at revurdere dets håndtering. I modsætning til dette kan individet, ifølge Merleau-Ponty ligeledes forstås, som ikke ansvarlig, da det altid vil være påvirket af konteksten og andre individer, hvorfor det ikke kan kontrollere situationen (se afsnit 3.2.5). Derfor antager vi, at individet ikke kan stilles til ansvar for at befinde sig i en kontekst, hvor der foreligger usunde arbejdsforhold og at det bliver påvirket af det.

Det kan diskuteres at der opstår en parallel i deres belysning af de ydre omgivers indflydelse på individet frihed da vi mener, at Willig konkret beskriver nogle neoliberalistiske tendenser der påvirker individet og Merleau-Ponty forholder sig åben i forhold til, hvilke omgivelser der påvirker individet. Ydermere kan det menes, at deres anskuelse af ansvarlighed delvist kan have nogen ligheder idet de begge tillægger de ydre omgivelser et vis ansvar for individets frihed og valg. Vi mener, at de adskiller sig i hvor høj grad ansvaret ligger hos samfundet, hvor Willig tillægger samfundet en stor betydning og Merleau-Ponty forstår ansvaret, som flertydigt. Ud fra dette kan det menes, at Willig kun belyser samfundet, som værende styrende for individets grader af frihed, hvorimod Merleau-Ponty forstår individets frihed ud fra en større helhed, hvorfra det påvirkes af flere aspekter end blot samfundet.

Ud fra ovenstående tematiske diskussion mener vi, at det moderne menneske kan anskues for at besidde en umiddelbar frihed i deres handlinger, valg og muligheden for at forvalte dets egen identitet. I sammenhæng med denne umiddelbare frihed foreligger der dog en uundgåelig påvirkning af samfundet samt den kropslige automatik og begrænsning. Ud fra dette argumenter vi for, at individet besidder en form for kontekst- og kropsligfrihed, hvor det enkelte individ ikke er i stand til at kontrollere konteksten men har muligheden for at reflektere over dets navigering i denne kontekst. I forhold til vores anskuelse af frihed opstår der en undren om, hvorvidt individet kan benytte denne frihed til at forholde sig reflektiv og kritisk og dermed frigøre sig fra usunde arbejdsforhold. Med udgangspunkt i de to teoretiske perspektiver kan det antages, at individet kan opnå dette ved en bevidsthed om de uhensigtsmæssige neoliberalistiske tendenser, kroppens automatik og begrænsninger.

Det kan diskuteres, hvorvidt man kan forlange dette af det moderne menneske og er det overhovedet muligt at besidde denne bevidsthed?

Opsummerende har dette metateoretiske afsnit belyst de to teoretiske perspektivers forståelse af frihed og determinisme og i hvor høj grad individet kan anskues, som værende frit eller determineret i dets accept af usunde arbejdsforhold. Ud fra dette er vores egen forståelse af individets grader af frihed og determinisme blevet diskuteret.

5.4 Delkonklusion

I diskussionen af casen er det blevet beskrevet, hvorledes der opererer forudgående neoliberalistiske tendenser på arbejdspladsen og hvordan de påvirker Henriettes arbejdsmæssige trivsel og kropsskema. Ydermere er Henriettes kontinuerlige accept af de usunde arbejdsforhold blevet diskuteret ud fra en række bevidste og ubevidste processer, som både er af samfundsmæssig og kropslig karakter. Derudover bliver det belyst, hvordan disse processer har en u hensigtsmæssig indflydelse på Henriettes udvikling af stress. Slutteligt er Henriettes ny optaget bevidsthed blevet diskuteret ud fra en skærpet refleksion og umyndiggørelse. Ud fra diskussionen af casen kan det antages, at der skabes en totalitets forståelse af Henriettes arbejdsforløb og accept af usunde arbejdsforhold.

I den teoretiske diskussion er perspektivernes forklaringskraft blevet diskuteret, hvor det er blevet belyst hvorledes den kritiske teori anskuer individet ud fra et samfundsperspektiv og den eksistentielle fænomenologiske forstår individet ud fra dets kropslige eksistens.

I det tematiske afsnit er individets handlinger og valg blevet diskuteret ud fra en tredeling af perspektiver. Individ og samfundstendenser har bidraget med et gruppe/samfund perspektiv, hvor en mere nuanceret forståelse af de forudgående samfundsmæssige og kropslige processer der påvirker individets accept af usunde arbejdsforhold er blevet belyst. Bevidste og ubevidste processer har bidraget til forståelsen af individperspektivet, hvor kompleksiteten af, hvorfor individet accepterer usunde arbejdsforhold er blevet forklaret ud fra en række samfundsmæssige og kropslige processer, som er af bevidst og ubevidst karakter. Det metateoretiske afsnit har bidraget til en totalitets forståelse, hvor de to teoretiske perspektiver er blevet anvendt i belysningen af individets accept af usunde

arbejdsforhold ud fra dets grader af frihed og determinisme. Afsnittet har ligeledes belyst, hvorledes individet kan anskues, som værende delvist determineret af samfundsstrukturer og kropslige processer men besidder en vis grad af frihed i form af refleksion og bevidsthed.

6 Metarefleksion

Specialeprojektet tog udgangspunkt i, hvorfor individet accepterer usunde arbejdsforhold, hvorfor projektets resultater har båret præg af negative og uhensigtsmæssige betingelser og processer for individet. Efterfølgende er vi blevet opmærksomme på, hvorledes dette fokus har medført en underbelysning af positive forhold der kunne have bidraget til en mere nuanceret forståelse af individets accept. Dette kan diskuteres at være et udtryk for vores egne negative arbejdsmæssige erfaringer og emancipatoriske erkendelsesinteresse. Denne underbelysning kan ligeledes diskuteres at være et resultat af vores brug af Rasmus Willig og hans kritiske teori, hvori der foreligger et fokus på de uhensigtsmæssige samfundstendenser.

Med udgangspunkt i vores ontologiske og epistemologiske refleksioner omkring baggrunden for den ”stille accept” kan det diskuteres, at der gradvist i undersøgelsen af fænomenet er opstået en parallel mellem denne og uhensigtsmæssige forhold, som kan være et udtryk for vores kritiske tilgang til fænomenet og menneskesyn.

Igennem diskussionen af frihed og determinisme er vi desuden blevet bevidste om, at individet besidder en vis grad af ansvar i dets accept af usunde arbejdsforhold. Her kan det diskuteres at dette har været et underbelyst tema i vores projekt, da fokuset har været på de ydre og ubevidste processer og deres indflydelse på individets accept. Ydermere kan vores brug af den eksemplariske case diskuteres at have haft indflydelse på dette fokus, idet casen belyser individets forståelse af de usunde arbejdsforhold og dermed bærer præg af en indirekte kritik af arbejdspladsen.

7 Konklusion

Ud fra dette specialeprojekt konkluderer vi, at de psykologiske baggrunde for individets accept skal forstås, som værende af kompleks karakter. En helhedsforståelse er derfor essentiel i besvarelsen af problemformuleringen, idet individets accept af usunde arbejdsforhold skal forstås ud fra et kompliceret sammenspil mellem ydre og indre processer. Disse processer skal forstås ud fra psykosociale og psykiske forhold, som kan forklare, hvorfor individet oplever usunde arbejdsforhold samt dets manglende handling og derigennem kontinuerlige accept af disse. De psykosociale forhold involverer en række samfundsmæssige forudgående processer, som kan være medvirkende til, at individet oplever usunde arbejdsforhold. Helt konkret skal processerne forstås ud fra neoliberalistiske tendenser, som beskriver et konkurrence og individualiseret samfund.

Individets kontinuerlige accept kan forklares ud fra en række bevidste og ubevidste processer, som kan være af samfundsmæssig og kropslig karakter. Individets arbejdsplads kan være bidragende til dets accept af usunde forhold igennem umyndiggørelse og en manglende anerkendelse. Herigennem forstås individets accept, som værende uundgåeligt påvirket af de tendenser der operer i det vestlige samfund, hvor individet ligeledes bekræfter og reproducerer disse. Individets kropslighed kan forklare, hvordan individet igennem ubevidste og automatiske processer kontinuerligt accepterer usunde arbejdsforhold, herunder kropslig subjektivitet, vanetilegnelse og ”kamp”. Individets accept kan derfor forstås, som værende et udtryk for en automatisk og kropslig accept, hvorfor individet nødvendigvis ikke er bevidst om dets accept af usunde arbejdsforhold.

Ydermere kan det konkluderes, at individet besidder en vis grad af frihed i dets accept af usunde arbejdsforhold, idet muligheden for refleksion og kritisk stillingtagen altid vil være tilstede, men vil aldrig kunne se sig upåvirket af samfundstendenser og kropslig automatik i dets valg og handlinger.

8 Perspektivering

Vi har med dette projekt tilegnet os en større indsigt i, hvorfor individet accepterer usunde arbejdsforhold og hvilke psykologiske baggrunde der kan ligge til grund. Denne indsigt mener vi, at det moderne menneske kan bruge til at forholde sig kritisk over for de samfundsmæssige påvirkninger og samtidig have en ydmyghed overfor, de kropslige ubevidste processer individet nødvendigvis ikke har kontrol over. Ligeledes kan denne indsigt hjælpe det moderne arbejdende individ til at forstå at tilstande, som stress, udbrændthed og depression ikke alene er individets egen skyld men derimod skal forstås ud fra en kompleks samfunds og kropslig helhed. Ud fra dette mener vi, at den psykologiske praksis kan anvende denne viden til at synliggøre problematikens kompleksitet samt imødekomme patienter med en helhedsforståelse af deres arbejdsrelaterede sygdomme.

Denne indsigt har ligeledes belyst, hvorledes individet igennem en stor bevidsthed omkring samfundsmæssige tendenser og en skærpet refleksion over kropslige ressourcer og begrænsninger kan virke forebyggende for det arbejdende individs psykiske mistrivsel. Her stiller vi spørgsmålstejn ved, om det er rimeligt at kræve, at individet besidder en sådan bevidsthed samtidig med, hvorvidt det kan kræve, at samfundet er i stand til at tilgodese det enkelte individs arbejdsmæssige ressourcer?

9 Referenceliste

- Baldursson, P. E. (2015). *Identitet og livet i en moderne organisation. Artikel fra bogen: Iversen, K. S. & Baldursson, P. E. & Carlsen, P. W. & Knoop, H. H. & Kristensen, T. S. & Pedersen, B. T. & Stagis, K. (2015). Ledelse og psykisk arbejdsmiljø. 1 udgave, 1 oplag. Systime profession. (pp.39-57)*
- Bloch, C. (1998). *Kroppens stemthed – en undersøgelse af stress i hverdagslivet. Dansk sociologi 2/98. (pp. 62-78)*
- Bloch, C. (2000). *Flow: Beyond Fluidity and Rigidity. A Phenomenological Investigation. Human studies 23. Kluwer Academic Publishers. (pp.43-61)*
- Collin, F. & Køppe, S. (2014). *Humanistisk videnskabsteori. 3. udgave, 1. oplag. Lindhardt og Ringhof forlag A/S, København. (pp. 180-200).*
- Feilberg, C. (2014). *Dannelsen af en psykologisk og videnskabelig habitus hos psykologistuderende. Ph.d. afhandling ved Ph.d. programmet hverdagslivets socialpsykologi, institut for psykologi og uddannelsesforskning, Roskilde universitet. Publiceret på www.livsverden.dk/feilberg.*
- Habermas, J. (2005). *Teknik og videnskab som 'ideologi'. Frederiksberg: Det lille Forlag. (pp.119-137)*
- Iversen, K. S. & Baldursson, P. E. & Carlsen, P. W. & Knoop, H. H. & Kristensen, T. S. & Pedersen, B. T. & Stagis, K. (2015). *Ledelse og psykisk arbejdsmiljø. 1 udgave, 1 oplag. Systime profession. (pp.7-20)*
- Karle, J. & Aakerlund, L. (2016). *Tag på arbejde: fra sygemelding til samarbejde. 1. udgave, 1. oplag. Heidi Korsgaard, Skriveværkstedet. (pp.11-65)*
- Keller, K. D. (2001). *Miljøpsykologiens fordomme og den kropslige fornuft. Psyke & Logos 22(2). (pp.537-555)*
- Keller, K. D. (2012). *Den menneskelige eksistens – introduktion til den eksistentielle fænomenologi. 1. udgave, 1 oplag. Aalborg universitetsforlag. (pp.143-144)*
- Grøn, A. (1982). *Fransk filosofi i det 20. århundrede. Redigeret af Poul Lübcke. Forfattere: Keld Brikner, Arne Grøn, Flemming Juhl, Poul Lübcke, Søren Matthiesen, Peter Sandøe, Peter Widell. Vor tids filosofi – Engagement og forståelse. Politikens Forlag, Copenhagen. 1. oplag. (pp.329-348)*
- Widell, P. (1982). *Fransk filosofi i det 20. århundrede. Redigeret af Poul Lübcke. Forfattere: Keld Brikner, Arne Grøn, Flemming Juhl, Poul Lübcke, Søren Matthiesen, Peter Sandøe, Peter Widell. Vor tids filosofi – Engagement og forståelse. Politikens Forlag, Copenhagen. 1. oplag. (pp.271-279)*
- Lübcke, P. (2003). *Fransk filosofi: engagement og struktur. Hovedredaktør: Poul*

- Lübcke. Forfattere: Jacob Dahl Rendtorff, Sverre Raffnsøe Adam & Diderichsen. Politikens håndbøger. 1. udgave. (pp.53-92)*
- Merleau-Ponty, M. (2012). Friheden. Redigeret af Keller, K. D. Den menneskelige eksistens – introduktion til den eksistentielle fænomenologi. 1. udgave, 1 oplag. Aalborg universitetsforlag. (pp.145-168)*
- Outhwaite, W. (1994) Habermas – en kritisk introduktion. Oversat af Henning Vangsgaard. Hans Reitzels Forlag A/S. (pp.35-105)*
- Prætorius, N. (2007). Stress det moderne traume. 1. udgave, 1. oplag. Dansk psykologisk forlag. (pp.13-227)*
- Prætorius, N. (2015). Den etiske udfordring i en global. 1. udgave, 2. oplag. Dansk psykologisk forlag. (Kap. 3, pp.74-100)*
- Rasmussen, T.H. (1996). Kroppens Filosofi - Maurice Merleau-Ponty. Semi-forlaget, 1996. (Kap. 7, pp. 111-138)*
- Rasmussen T. H. (2012). Fænomenologi og nostalgi hos Merleau-Ponty. Redigeret af Keller, K. D. Den menneskelige eksistens – introduktion til den eksistentielle fænomenologi. 1. udgave, 1. oplag. Aalborg Universitetsforlag. (pp.77-92)*
- Spurling, L. (1977). Phenomenology and the social world. The philosophy of Merleau-Ponty and its relation to the social sciences. International Library of Sociology. 1. Social science 2. Phenomenology. 1. titel 2. series. (Kap. 5, pp.110-140)*
- Talero, M. (2006). Merleau-Ponty and the bodily subject of learning. International Philosophical Quarterly. Vol. 46, No. 2, Issue 182. (pp.191-203)*
- Thornquist, E. (2006). Videnskabsfilosofi og videnskabsteori for sundhedsfagene. Oversat fra norsk af Ulla Nielsby. 1. udgave, 3. oplag. Gads forlag. (kap. 1, pp.13-21. Kap. 3, pp. 49-88. Kap. 4, pp.97-152)*
- Thøgersen, U. (2010). Krop og fænomenologi – en introduktion til Maurice Merleau-Pontys filosofi. 1. udgave, 2. oplag. Academica forlag (pp.7-199)*
- Willig, R. (2005). Sociale patologier. Redigeret af Rasmus Willig og Marie Østergaard. Forfatteren og Hans Reitzels Forlag. 1. udgave, 1. oplag. (Kap. 1, pp.13-40)*
- Willig, R. (2007). Til forsvar for kritikken. 1. udgave, 1. oplag. Hans Reitzels Forlag. (pp.7-229)*
- Willig, R. (2009a). Umyndiggørelse. Et essay om kritikkens infrastruktur. 1. udgave, 1. oplag. Hans Reitzels Forlag. (pp.11-160)*
- Willig, R. (2009b). Self-realization options – contemporary Marching Order in the pursuit of recognition. University of Roskilde, Denmark. Vol. 52(4). Nordic sociological Association and SAGE. ACTA Sociologica. (pp.350-364)*
- Willig, R (2009c). Emancipation, i Social Kritik, nr.119, (pp.62-69)*
- Willig, R. (2013). Kritikkens u-vending. En diagnose af forvandlingen fra samfundskritik til selvkritik. 1. udgave, 1 oplag. Forfatteren og Hans Reitzels Forlag. 2013. (Kap. 1, pp.13-27. Kap. 3 pp.55-157)*

- Willig, R. (2014). Statushierarkiernes normative gradueringer: udkast til en social teori om kritikens infrastruktur. Social kritik 140/2014. (pp.22-39)*
- Willig, R. (2015). Mange føler, at de ikke kan kritisere uden frygt for repressalier. Redigeret af Eriksen, C. & Haviv, J. Umyndiggørelse. 1. udgave. 1. oplag. Forfatterne og Klim. (Kap. 1, pp. 21-31)*
- Willig R. (2016). Afvæbnet kritik. 1.udgave, 1. Oplag. Hans Reitzels Forlag. (Kap. 2, pp. 47-70)*